

Metod Mikuž

Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov

V članku v čem je specifičnost osvobodilne borbe in revolucionarne preobrazbe nove Jugoslavije je Josip Broz-Tito poudaril: »Dogajanja v dobi osvobodilne vojne in rezultati teh dogajanj so tako komplicirani in po svoji vsebini, po neki določeni originalnosti tako bogati — da je potrebna globoka analiza in znanstvena obdelava, da bi jih mogli pravilno in vsestransko osvetliti«. ¹

Od specifičnosti in okolnosti, ki so dovedle do teh specifičnosti je našel Tito najprej dejstvo, da je ostalo ljudstvo po napadu na Jugoslavijo brez armade in orožja nasproti fašistom, ki so ga hoteli iztrebiti, da se je državni aparat razsul, vlada in kralj pa zbežala v inozemstvo in prepustila deželo svoji usodi, da so se jugoslovanski narodi dvignili v boj proti okupatorju pod vodstvom KPJ, da na začetku oboroženega boja ni bilo nobene koalicije KPJ z meščanskimi strankami, eni voditelji meščanskih strank so se udejstvovali okupatorju, drugi pa so pasivno čakali, kaj bo. V Sloveniji je bila ustanovljena OF. Ljudstvo je šlo v boj na poziv KPJ, ne oziraje se na strankarsko, nacionalno ali versko pripadnost. Osvobodilni boj, v katerem je nastala in se razvila nova ljudska armada, ni bil epizodnega značaja. To je bila permanentna, vseljudska in dobro organizirana vojna, ki jo je vodil Višji štab (VŠ) in kombiniral partizansko vojskovanje s frontalnimi boji. Sovražnik ni nikjer uničil ljudske sile, ki niso prenehale z bojem proti okupatorju in domačim izdajalcem. Ljudstvo ni šlo v boj samo proti okupatorju, temveč tudi pod perspektivo boja za boljšo bodočnost. Zato so že med bojem nastajali organi nove, ljudske oblasti. ² Specifični razvoj NOB jugoslovanskih narodov — je poudaril Tito — in uspehi tega razvoja pri nas »ne nasprotujejo nauku marksizma in leninizma, narobe, popolnoma se skladajo z njim«. ³

Isto je poudarjal na drugem mestu tudi E. Kardelj, ki je zapisal, da revolucija v eni deželi in revolucije v drugi, ni eno in isto, kot ni eno in isto revolucija včeraj in danes. Nato pa je dejal, da smo lahko ponosni, če sta naša revolucija in naš socialistični razvoj prispevala svoj skromni delež k razvoju sodobne socialistične znanstvene misli. Resnično revolu-

¹ Graditev nove Jugoslavije II, Ljubljana 1949, str. 186.

² O. c. str. 187—193.

³ O. c. str. 197.

cionarna je le tista politika, ki povezuje jasno revolucionarno orientacijo z realistično analizo objektivnih pogojev vseh faktorjev družbenih gibanj.⁴

Specifičnost NOB in ljudske revolucije naših narodov torej obstoja in dolžnost zgodovinske znanosti je, da jih čim bolj in čimbolje prikaže ter osvetli. Specifičnosti namreč, da se NOB in revolucija jugoslovanskih narodov v določenih etapah v nečem med seboj razlikuje in razlikuje od revolucij pri drugih narodih. Vendar se referat ne bo spuščal v ti dve smeri razpravljanja, dasi bi bili brez dvoma zelo hvaležen predmet razpravljanja. Primerjava specifičnosti NOB jugoslovanskih narodov s specifičnostmi ostalih revolucij po svetu od Pariške komune do recimo italijanske rezistence med drugo svetovno vojno bi zahtevala znanstveni aparat velikega instituta, medsebojna temeljitejša primerjava specifičnosti jugoslovanskih narodov pa je še vedno otežkočena zaradi pomanjkanja virov in literature, kar moramo ob dvajseti obletnici prav te revolucije še vedno — z malimi častnimi izjemami — ugotavljati.

Točno je, da ima NOB pri posameznih jugoslovanskih narodih neke enake bistvene osnovne značilnosti, ki so vsekakor posledica enotnega vodstva NOB, CK KPJ in VŠ. Vsekakor pa so bile in nastajale specifičnosti pri zbiranju ljudskih množic za oborožen boj in pri organiziranju in začetnem vodenju oborožene vstaje.

Čeprav je cilj referata prikazati predvsem prav te začetne značilnosti pri posameznih narodih, si ga vseeno usojam razdeliti na dva dela. V prvem delu bi rad prikazal nekatere Titove in Kardeljeve analize osnovnih značilnosti, ki so skupne NOB vseh jugoslovanskih narodov, v drugem delu pa bi podal najprej zelo kratek pregled razvoja NOB v posameznih republikah do nekčega določenega razdobja in se nato — kolikor mi je bilo mogoče in dostopni viri ter literatura — na kratko zadržal pri dveh najzanimivejših specifičnostih v vsaki republici, pri organizaciji prvih oboroženih enot in prvih organov ljudske oblasti.

I

(1) KPJ — iniciator in organizator NOB jugoslovanskih narodov. KPJ je mogla prevzeti iniciativo in organizacijo osvobodilnega boja in revolucije v najusodnejših dneh v zgodovini naših narodov zaradi svoje enotnosti, discipliniranosti in trdne povezanosti z ljudskimi množicami. Uživala je ljubezen in zaupanje pri vseh jugoslovanskih narodih, bila je zvesta Sovjetski zvezi in dala je vsem našim narodom jasno perspektivo boja.⁵ Nekoliko širše je isto Titovo misel poudaril Kardelj na posvetu nekaterih komunističnih partij na Poljskem, ko je dejal, da si je KPJ že dolgo pred vojno priborila trdne pozicije med ljudskimi množicami ne samo kot prvoborec za ekonomske zahteve delovnih ljudi, temveč tudi kot dosledna politična stranka, ki je zavzemala jasno stališče v nacionalnem vprašanju ter je aktivizirala množice v boju za neodločbo in enakopravnost narodov Jugoslavije ter za obrambo proti fašizmu. KPJ, ki se je očistila po letu 1937, je organizacijsko zajela vso državo.⁶

⁴ Socializem in vojna, 1960. str. 7, 23, 21.

⁵ Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951, str. 304—305.

⁶ Borba KPJ za novo Jugoslavijo, Ljubljana 1948, str. 6.

Takoj na začetku se je CK KPJ pripravljala na dolgotrajen boj, kajti ljudska vstaja v Jugoslaviji ni bila spontana začasna vstaja in se je razvijala po načrtu.⁷ Takoj na začetku je bila linija CK KPJ postaviti čeprav počasi, zato pa tem bolj solidno podlago za dolgotrajni odpor proti okupatorju. Zato so bili linija CK KPJ kmetje in podeželje. Tod je bil tisti element, ki lahko vzdrži dolgotrajen boj na svojih ramenih. Z diverzijami samo po mestih ne bi prišli daleč, važnejše so bile diverzije na železnicah, na industrijskih objektih itd.⁸

Na očitke, da je bila NOB le spontana vstaja ljudstva brez revolucije, brez zaslug Komunistične partije in le boj, ki ga je vodilo ljudstvo samo, je Tito odgovoril, da je ljudstvo vstopilo v oboroženi boj že leta 1941 tudi za to, da bi uničilo vse, kar je povzročilo katastrofo, ki so jo doživeli narodi Jugoslavije. Prve dni vstaje pa je CK KPJ mislil že tudi na to, kako bo postavil prve temelje ljudske oblasti.⁹ Prva revolucionarna akcija je torej bila boj proti okupatorju, druga, da se je ljudstvo istočasno začelo bojevati tudi zoper vse tiste, ki so sodelovali z okupatorjem, to je zoper domače izdajalce, tretja, da je ljudstvo z orožjem v rokah uničilo stari državni aparat, ki se je udinjal okupatorju, in četrta, da je ljudstvo takoj v začetku začelo ustanavljati svojo novo ljudsko oblast.¹⁰

Pravilno pri vsaki politični taktiki je — je zapisal Kardelj — da mora biti tisto, za kar se boriš, realen smoter. Če ni tako, je taka taktika že vnaprej obsojena na propad, njeni nosilci pa na hud poraz. Eno je pravilno določiti cilje in zahteve, drugo pa najti najučinkovitejša sredstva in orožje, ki ustrezajo danim pogojem boja, da se dosežejo postavljeni cilji.¹¹ Že na prvem kongresu OF v Ljubljani je Kardelj dejal, da so bila temeljna taktična načela KPJ v boju povezava z ostalimi naprednimi tokovi v svetu, spričo dejstva, da je bila vojna proti fašizmu osvobodilna vojna. Zato je bila osnovna zapoved ne čakati, temveč s takojšnjim bojem čimbolj okrepiti lastne ter demokratične sile vsega sveta. Nadaljnje taktično načelo je bilo v stalnem boju združevati vse demokratične sile ne glede na politične, idejne in svetovnonazorske razlike.¹² Isto misel je povedal Kardelj tudi na že omenjenem posvetovanju na Poljskem. KPJ je imela in poznala jasno smer oborožene vstaje od vsega začetka okupacije in se je zato ves čas borila za pritegnitev najširših ljudskih množic v osvobodilni boj. KPJ je imela ves čas pravilen pogled na oblikovanje ljudskih front, narodnoosvobodilnih odborov in jasen odnos do revolucionarnih zaveznikov v boju. Ljudstvo je bilo dobro poučeno in ni gojilo iluzij o imperialistični demokraciji in bilo je poučeno o vlogi Sovjetske zveze. Ljudstvo se je naučilo razlikovati pravo demokracijo od navidezne. Ni še demokracija, če v vladi sodelujejo tudi komunisti. Prava demokracija se začne šele tam, kjer ima delavski razred v rokah vse tiste pozicije, ki zagotavljajo trdnost demokratične oblasti ljudstva.¹³

⁷ Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951, str. 232—233.

⁸ Graditev nove Jugoslavije VI, Ljubljana 1960, str. 157, 158, 159.

⁹ Borba za socialistično demokracijo V, Ljubljana 1954, str. 252—253.

¹⁰ O. c. str. 529.

¹¹ Socializem in vojna, str. 135 in 193.

¹² Referat na Prvem kongresu OF v Ljubljani, Ljubljana 1945, str. 12—13.

¹³ Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 13—22.

Vojaška strategija CK KPJ si je za temeljno nalogo postavila takoj na začetku izgon okupatorja iz vse države in zmago nad domačimi izdajalci, zato je ostala operativno področje vsa Jugoslavija z namenom, da bi se sovražnikove sile čimbolj razvlekile. Po vsej državi so nastajali na začetku partizanski odredi in diverzantske skupine, ki so s taktiko naglega manevriranja in nenadnih napadov zadajale sovražniku poraze na njegovih najšibkejših točkah. Prvo osvobojeno ozemlje v Srbiji je pokazalo določene koristi, zato je bil na posvetovanju v Stolicah strateški načrt izpopolnjen s tem, da so dobili nacionalni glavni štabi nalogo izbojevati osvobojena ozemlja, od koder se je hitrejša in uspešnejša vodil boj in se ustvarjala ljudska oblast. Po umiku glavnine partizanske vojske in VŠ iz Srbije je postalo jasno, da je treba poleg odrednega teritorialnega principa preiti tudi na ustanavljanje prvih povsem vojaških formacij, brigad.¹⁴

2. Narodnoosvobodilna vojska se je razvila v vseh pokrajinah iz prvotnih teritorialnih odrednih enot in preko udarnih (manevrskih) enot v revolucionarno in osvobodilno armado. Tito je že zelo zgodaj, 11. avgusta 1941, opozoril da partizanski odredi »niso borbene formacije kakšne politične partije ali skupine — v konkretnem primeru niti Komunistične partije, čeprav se komunisti borijo v prvih vrstah — temveč so borbene formacije narodov Jugoslavije, v katerih se morajo boriti vsi rodoljubi... ne glede na politično prepričanje«. Odredi so imeli poleg naloge »vsestranskega boja« tudi nalogo »neutrudno razvijati odpor, to je organizirati narodne vstaje, ki jih naj vodijo kot borbena jedro«.¹⁵ Prav to zadnjo nalogo so prvotni odredi nekoliko zanemarili in Tito je poudaril, da se je bilo bati zaradi tega izoliranosti partizanov od množic, ki so se bile pripravljene bojevati za pravično stvar. Že takrat pa je Tito dejal, da se bodo v ugodnih strateških okoliščinah in po potrebi ustanovile iz več partizanskih odredov tudi večje vojaške enote.¹⁷

Od tega časa pa do jeseni 1942, ko je iz partizanskih odredov in prvih brigad nastala NOV in POJ, so se odredi, bataljoni, brigade in divizije oborožile že z vsemi vrstami orožja, razen z letali. Tito je 7. novembra 1942 dejal: »Bili smo brez orožja in municije, bili pa smo oboroženi z železno voljo in osvajali smo puške, mitraljeze, minomete, topove in se uspešno borili s številčno in tehnično močnejšim sovražnikom.«¹⁸ NOV se je porajala v osemnajstih mesecih »težke in krvave borbe v krvi svojih najboljših borcev, sinov in hčera naših narodov... ustvarjanje te narodne vojske je največji dosedANJI uspeh narodne vstaje v jugoslovanskih deželah.«¹⁹

Formiranje narodne vojske je dalo pogoje za operacije večjega stila, istočasno pa je postajalo vodstvo teh operacij vse bolj zapleteno in je zahtevalo znanja in vojne spretnosti od komandantov, ki so zrastle v procesu bojov, v katerih je bila uporabljana skoraj izključno le partizanska

¹⁴ Graditev nove Jugoslavije V, str. 552—558.

¹⁵ Borba za osvoboditev Jugoslavije, Beograd 1945, str. 11.

¹⁶ O. c. str. 12.

¹⁷ O. c. str. 13.

¹⁸ O. c. str. 93, 89.

¹⁹ O. c. str. 102.

vojna taktika.²⁰ V NOV je bilo malo oficirjev bivše jugoslovanske vojske, bilo je pomanjkanje komandnega kadra. »Komandni kader naše narodne armade in partizanskih odredov je nastal v boju z okupatorji in domačimi izdajalci. Delavci in kmetje, študenti in druga poštena inteligenca so se učili vojaških spretnosti v vsakodnevnih ostrih bojih, počasi toda sigurno je nastajal komandni kader naše junaške NOV in POJ... Vojna je surova, toda najboljša šola za komandantske sposobnosti. To pa ne pomeni, da se ni treba učiti, da ni treba študirati teorije strategije in taktike.²¹ Za NOV je prvenstvenega pomena — je poudaril Tito avgusta 1943 — gospodarsko stanje prebivalstva na prostoru, kjer se vodijo operacije. Zato je treba uravnavati strateške načrte predvsem glede na vprašanje prehrane, glede pridobivanja municije. Tudi političen činitelj je bil važen in Tito je dejal, da ni vseeno, kako je ljudstvo razpoloženo proti NOV na prostoru, koder so se vršile operacije.²²

NOV je po letu 1943 sestavljalo 44 % Srbov, 30 % Hrvatov, 10 % Slovencev, 4 % Črnogorcev, 2,5 % muslimanov ter 6 % ostalih narodnosti.²³ Novembra 1944 je dejal Tito tole: »Kadar gredo v boj možje, vojska, ki jo je ustvarila država, odrasli možje, zahteva to njihova dolžnost do domovine, dolžnost slehernega državljana in rodoljuba. Kadar pa gredo v boj prostovoljno otroci dvanaestih, štirinajstih, petnajstih in šestnajstih let, vedoč, da bodo v njem poginili, tedaj to ni več dolžnost do domovine, tedaj je to nadčloveški heroizem mladih ljudi, ki žrtvujejo sebe, čeprav v življenje niti stopili niso — da bi bili bodoči rodovi srečni.«²⁴

Čeprav slabše oboroženi odredi in NOV so se ti uspešno borili, ter »so bili naši borci prežeti z duhom vztrajnosti, visoke zavesti in vere v upravičenost svojega boja za svobodo in neodvisnost, samodisciplinirani in pripravljeni na največje žrtve.« Bili so trdno povezani z ljudstvom in so svoje moči črpali iz vere v zmago.²⁵ Zato smo postali v tem boju najbolj borbeni in najmočnejši evropski zavezniki demokratičnih sil v vojni proti skupnemu sovražniku vseh združenih narodov.²⁶ Naša armada se je pričela ustvarjati na poseben način. Ne v kabinetih, ne z dekreti, ne s kakšnimi velikimi finančnimi sredstvi, ne z velikimi vojaškimi strokovnjaki-teoretičniki, marveč jo je začel ustvarjati preprost človek, preprost delavec, preprost pravi ljudski izobraženec, ljudska inteligenca.²⁷ Nepretrgan boj nas ni izčrpal, nasprotno vedno bolj je dopolnjeval naše vrste.²⁸

Cilji boja NOV so bili od vsega začetka isti. Osvoboditev jugoslovanskih narodov izpod okupatorjev in boj proti domačim okupatorskim agentom, ki so pomagali tlačiti in terorizirati jugoslovanske narode.²⁹ Glavni sovražnik je bil nemški in italijanski okupator, kateremu se ni posrečilo, pa

²⁰ O. c. str. 103.

²¹ O. c. str. 140—141.

²² O. c. str. 145.

²³ O. c. str. 177.

²⁴ O. c. str. 231.

²⁵ O. c. str. 161.

²⁶ Graditev nove Jugoslavije I, Ljubljana 1948, str. 17.

²⁷ O. c. str. 309.

²⁸ Graditev II, Ljubljana 1949, str. 72.

²⁹ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 11.

čeprav si je prizadeval z vsemi silami, da bi zaostрил NOV v meščansko in razredno vojno. Za ta svoj načrt je pridobil samo reakcionarne klike, da bi si s pomočjo okupatorja ohranile svoje razredne koristi, pa čeprav za ceno razredne vojne. Te klike so hotele prikazati NOB kot samo stvar komunistov, ki da so hoteli izkoristiti takratni položaj za svoje cilje. Komunisti ne smejo nikdar pozabiti na glavnega krivca, ki drži pokoncu narodne izrodke in ki jih oborožuje.³⁰ Znova je poudaril Tito isto misel v času največje diferenciacije (1941/42), ko je dejal, da zaradi venomer večjega števila domačih izdajalcev »pozabljajo na glavnega sovražnika, na okupatorja in vidijo samo izdajalca, eni pa prepozno odkrivajo škodljivost in izdajalsko vlogo posameznikov in izdajalskih skupin«.³¹

3. Začetni organi ljudske oblasti — NOO. Kardelj je zapisal oktobra 1941, da so NOO začasni nosilci vse tiste oblasti na svojem področju razen oblasti, ki je v vojni dobi v kompetenci vojske.³² Kot NOV so kot »vojna specifičnost NOB« zrasli tudi NOO kot organi ljudske oblasti.³³

Razvoj NOO zlasti na osvobojenem ozemlju od nižjih oblik k višjim, je dajal ljudskim množicam ne samo perspektive za izvolitev, temveč tudi perspektive za uresničitev demokratičnih in socialnih teženj. Tako torej »zveza narodnoosvobodilne vstaje s procesom ljudske revolucije ne le, da ni oslabila udarne sile vstaje, temveč ji je dala izredno privlačno silo za ljudske množice, neporušljivo trdnost in sposobnost«.³⁴ Ob deseti obletnici je Kardelj pokazal na slovensko specifičnost, na odbore OF, a je tudi poudaril, da je nastajala ljudska oblast iz organov NOB, konkretno iz političnih odborov OF. Na osvobojenem ozemlju pa je bilo treba ločiti odbore OF od odborov ljudske oblasti zato, da še je dala odboru ljudske oblasti (NOO) še širša baza, odbori OF pa sestavljeni iz predanih borcev so ostali kot hrbtnica oblastnih organov.³⁵

Po obliki — razredni momenti se v NOB niso izražali toliko v oblikah kot v socialni strukturi organov ljudske oblasti, politika te oblasti pa je šele morala dobiti socialistično vsebino — so bili ti začetni organi ljudske oblasti podobni Pariški komuni in sovjetom v tem, da je borbena organ ljudstva postal organ oblasti, še prav posebno pa po tem, da je oblast delovnih ljudi delovala pod vodstvom delavskega razreda KPJ. Razlikovali pa so se NOO od Pariške komune in oktobrskih sovjetov v tem, da so imeli širšo množično bazo in da niso začenjali takoj z revolucionarnimi socialističnimi ukrepi, kar bi bilo takrat iz notranjih in zunanje političnih razlogov nespametno. Glavni namen in cilj je bilo uničenje okupatorja in njegovih domačih pomagačev, sleherno zoževanje baze NOO pa bi oddaljevalo od tega cilja. Zato so se konkretni ukrepi socialistične preobrazbe prepustili za prihodnost.³⁶

³⁰ O. c. str. 21, 47, 51.

³¹ O. c. str. 128.

³² Pot nove Jugoslavije, str. 226.

³³ E. Kardelj, KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem, Ljubljana 1948, str. 35.

³⁴ E. Kardelj, Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 18.

³⁵ Deset let ljudske revolucije, Delo 1952, št. 2—3, str. 29.

³⁶ E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve IV, Ljubljana 1960, str. 131.

NOO so se razvijali postopoma iz borbenih organizacij NOB ali pa iz organizacij za zbiranje in nudenje pomoči NOV. Iz organov boja so torej nastali organi nove oblasti. Ta proces so imeli CK KPJ in nacionalni komiteti trdno v rokah od vsega začetka.³⁷ Če je torej imelo ljudstvo v rokah orožje z namenom, da ga ne izpusti prej, dokler si ne izbojuje svoje prave in popolne svobode, ni bilo pripravljeno izpustiti iz rok orožje tudi vse dotlej, dokler ne bi upostavilo svoje prave ljudske oblasti. Samo ljudstvo bo tudi v svojih vrstah našlo voditelje, ki jim bo izročilo v upravo to zemljo.

Tito je poudaril še eno posebnost NOO. Spočetka so bili — na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju bolj pomožni organi partizanskih odredov za vodstvo osvobodilnega boja. V času formiranja NOV in POJ jeseni 1942 pa so se spremenili v »edino in pravo narodno oblast«.³⁸

(4.) Združevanje ljudskih množic v ljudski fronti. Na ustanovnem kongresu Ljudske fronte v Beogradu je Tito dejal, da je bila Ljudska fronta pred vojno »množična podlaga, ki nam je zagotavljala uspešen boj zoper sovražnika«.³⁹ Zrasla pa je med vojno ne samo ob geslih zoper okupatorja, temveč v procesu revolucionarnega boja, ob revolucionarnih geslih.⁴⁰

KPJ je začela v razdobju 1938/39 izredno naglo pridobivati ljudske množice s politiko širokega zbiranja ljudskih množic na platformi neodvisnosti, nacionalne samoodločbe in enakopravnosti, ter na platformi ljudske demokracije ter reševanja konkretnih ekonomskih in socialnih problemov. Še posebej pa se je Partija afirmirala med ljudskimi množicami s svojim jasnim stališčem glede nacionalnega vprašanja, ki je bilo najtesneje povezano z vprašanjem demokratičnih in socialnih zahtev delovnih množic, s problemom demokratične oblasti sploh.⁴¹ Zato so v organizacijsko obliko tega zbiranja, Ljudsko fronto, že pred vojno vstopali najnaprednejši elementi, delavski razred s KPJ na čelu, ljudska inteligenca, napredni kmetje in meščanstvo, ne glede na strankarsko pripadnost. Program Ljudske fronte je bil jasen, dala ga je KPJ: boj proti socialnemu izkoriščanju in nacionalnemu zatiranju, boj za demokratizacijo dežele, boj proti fašizmu, boj za obrambo dežele pred fašistično nevarnostjo, boj proti peti koloni in za vzpostavitev diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo. Poudariti pa je treba, da vodstva raznih strank niso hotela sodelovati v Ljudski fronti.⁴² Politična platforma Ljudske fronte je bila že na začetku NOB tako široka, da je mogla zaktivizirati slehernega rodoljuba. Vsak, kdor je sprejel to platformo, se je obvezal na takojšnjo akcijo za uresničitev te platforme, oblike in razvoj boja pa so šle »vzporedno z razvojem zavesti ljudskih množic in z razvojem objektivnih pogojev v mednarodnem vojaško političnem položaju.«⁴³

³⁷ O. c. str. 132.

³⁸ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 155.

³⁹ Graditev II, str. 339.

⁴⁰ Graditev IV, Ljubljana 1954, str. 45.

⁴¹ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. XXIV, XXV, XXVI.

⁴² Graditev II, str. 418, 419.

⁴³ E. Kardelj, Pot nove Jugoslavije, str. 15.

Ob okupaciji je torej KPJ razširila program Ljudske fronte s programom boja proti okupatorju, boja proti domačim izdajalcem, boja za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Čim dolgotrajnejši je bil boj, tem bolj se je ta program širil in izpopolnjeval, Ljudska fronta je — kjer je bila masovno razširjena — začela dobivati oblike revolucionarne ljudske oblasti, KPJ pa kot iniciator in organizator Ljudske fronte je postajala postopoma odgovorna za organizacijo te nove oblasti. Ljudske množice so vedno bolj zgubljale zaupanje v vodstvo nekdanjih strank in ker je začel okupator s pomočjo izdajalcev izkoriščati državni aparat bivše jugoslovanske države, so ljudske množice prihajale do revolucionarnega spoznanja, da je treba staro oblast porušiti in vzpostaviti novo. Ni pa se Ljudska fronta razvijala po pokrajinah enakomerno. Bivša jugoslovanska država je bila mnogonacionalna država z nerešenim nacionalnim vprašanjem in z nacionalnim zatiranjem. Težko je bilo dvigniti v vstajo hrvaške ljudske množice, težko je bilo razkrinkati lažno neodvisnost NDH, težko je bilo začeti vstajo v Makedoniji zaradi nekdanjega zatiranja makedonskih ljudskih množic od strani velikosrbske hegemonije. V Sloveniji pa je imela OF od vsega začetka izrazitejši vsebinski značaj in po tem se je Ljudska fronta v Sloveniji od začetka razlikovala od Ljudskih front v drugih pokrajinah.⁴⁴

Slovenija

sest. OF

Najširši razvoj Ljudske fronte na platformi raznovrstnih oblik boja proti okupatorju je nujno vodil do enotnosti ljudskih množic »od spodaj« (množični odbori Ljudske fronte, NOO) pa tudi »od zgoraj« v vrhovih raznih strankarskih skupin, če so se vključile v NOB zaradi svojega nacionalnega in patriotskega prepričanja. Poudariti pa je treba, da ni šlo pri boju za Ljudsko fronto samo za ustvarjanje Ljudske fronte na temelju koalicije med vrhovi političnih strank, z vsemi silami se je bil boj za enotnost ljudskih množic od spodaj.⁴⁵

Še pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo je sklenil CK KPJ politični sporazum z vodstvom Zemljoradniške stranke in Samostojne demokratične stranke (SDS),⁴⁶ to je z njenima levima kriloma in še z nekaterimi drugimi frakcijami, ki so v glavnem predstavljale izobraženstvo in meščane. Toda vključitev vsem poskusom v Srbiji ni bilo mogoče ustvariti enotne narodnosvobodilne fronte (od zgoraj) z vsemi tistimi strankami, ki so bile pred vojno za demokratično fronto, ker so se voditelji teh strank začeli vdinjati sovražniku in iskati pri njem zavetišča, čakajoč na konec vojne. Toda vključitev temu je velika večina kmetov in izobražencev pristopilo v NOB. To je bilo silno pomembno za Srbijo. Čeprav je bil konec 1941 razmah ljudske vstaje zaustavljen, so množice vključitev temu ostale zveste NOB. Na Hrvaškem se je vodstvo SDS, ki je predstavljalo v glavnem Srbe na Hrvaškem, priključilo NOB, od Hrvaške seljačke stranke. (HSS) pa le kmečke mase, dočim vodstvo (Maček) ne, a se je v okviru NOB oblikovalo novo vodstvo HSS (Frol, Gaži, Lakuš itd.). V Sloveniji pa je OF kot

notor. št. pr. izobraženosti.

⁴⁴ Graditev II, str. 423—426, 427.

⁴⁵ Kardelj, Borba KPJ za novo Jugoslavijo, str. 9—11.

⁴⁶ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 187.

politično enotna revolucionarna formacija dejansko predstavljala (tudi od zgoraj) ves slovenski narod.⁴⁷

Ceprav je bila Ljudska fronta ustanovljena na začetku z določeno omejeno nalogo — za boj proti fašizaciji dežele, na začetku in med NOB pa za boj proti okupatorju in domačim izdajalcem — se je čedalje bolj in bolj spreminjala v vseljusko napredno organizirano politično silo, katere naloge so se vedno bolj kopičile tako v procesu osvobodilne in revolucionarne oborožene borbe, kakor tudi v procesu nadaljnega revolucionarnega razvoja pri nas.⁴⁸

Ostane nam še vprašanje koalicije v Ljudski fronti. Ker je bila Ljudska fronta, za katero je dala iniciativo Kominterni, v bistvu združevanje demokratskih sil za boj proti fašizmu in vsem odtenkom s fašizmom zvezane eksploatacije ljudskih množic, združevanje ljudskih množic pod vodstvom KP, ne more biti glede koalicijskih oblik Ljudske fronte (od zgoraj) govora o koaliciji v pomenu buržoazne terminologije. Če je v Ljudski fronti šlo tudi za združevanje od zgoraj, se to združevanje ni vršilo v buržoazno koalicijskem smislu, na kar je Tito izrecno opozoril že poleti 1944, da je v koaliciji Ljudske fronte na Hrvaškem nemogoč diktat katere koli stranke, ker »ima narodnoosvobodilno gibanje svoj enotni program«.⁴⁹ Če so nastala med NOB razna mnenja o koalicijski ali nekoalicijski obliki Ljudske fronte, pomeni prvo poudarjanje neke posebne ljudskofrontovske koalicijske oblike (združevanje od zgoraj pod nespornim vodstvom KPJ), druga pa da se koalicija v Ljudski fronti ne more istovetiti z navadno meščansko strankarsko koalicijo. Tako je Kardelj že kmalu opozoril, da Ljudska fronta ni bila nikdar strankarska koalicija. Če so formalno obstojali neki koalicijski elementi, so imeli ti vselej samo podrejeno vlogo. Ljudska fronta je bila enotno vseljusko gibanje, grajeno na vaških in mestnih množičnih odborih, ki so na vodilna mesta postavljali ljudi ne po politični pariteti, temveč po aktivnosti in sposobnosti v NOB.⁵⁰ Tudi na prvem kongresu OF je poudaril Kardelj, da OF v Sloveniji (torej Ljudska fronta v jugoslovanskem pomenu besede) ni bila nikdar koalicija za medsebojno razdelitev oblasti, temveč je nastajala in se razvijala kot vsenarodno gibanje. Ni pa odbijala celo oblik meščanske koalicije, kadar koli bi to pomagalo pri aktivizaciji množic za boj proti fašizmu pod nespornim vodstvom KPJ in za zaščito demokracije.⁵¹

Isto je 1945 poudaril Tito, ko je dejal, da Ljudska fronta ni koalicija za dosego nekih določenih političnih smotrov. Izoblikovala se je v dolgem razdobju že pred vojno proti notranji reakciji, proti fašizmu.⁵² Ali kot je zapisal Kardelj, da se je KPJ vedno borila, da bi Ljudska fronta ne bila navadna koalicija političnih strank, da bi je ne razbijal strankarski antagonizem. Ni pa KPJ odklanjala tudi take koalicije, če te koalicijske oblike niso imele bistvene vloge in če so le olajševale združevanje ljudskih množic od spodaj.⁵³

⁴⁷ O. c. str. 176—180; E. Kardelj, Pot nove Jugoslavije, str. 74—80.

⁴⁸ Tito, Graditev VII, 1958, str. 26.

⁴⁹ Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 176.

⁵⁰ Pot nove Jugoslavije, str. 34.

⁵¹ Referat na Prvem kongresu OF v Ljubljani, str. 12—13.

⁵² Tito, Graditev nove Jugoslavije I, str. 146—147.

OF - sl.

5. V boju se je skovalo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Že zelo zgodaj je poudaril Tito, da so se vsi jugoslovanski narodi bojevali za iste cilje in da je bila težnja za bratstvom in slogom tista sila, ki jim je dajala moči, da so mogli prebresti še večje težave.⁵⁴ To trditev je Tito jeseni 1944 dopolnil rekoč, da je bila poleg resnične ljudske oblasti največja pridobitev NOB tudi bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov,⁵⁵ kajti brez bratstva in enotnosti ne bi moglo biti močne in srečne Jugoslavije, brez močne in srečne Jugoslavije pa ne močne in srečne Hrvaške, Srbije, Makedonije, Črne gore, Slovenije, Bosne in Hercegovine. Geslo bratstva in enotnosti je omogočalo, da smo povsod koder koli smo hodili, dobivali vso podporo našega izmučenega in obubožanega ljudstva.⁵⁶

Še globlje je Tito analiziral to pridobitev NOB naših narodov, ko je ob osvoboditvi vse Jugoslavije dejal, da ne gre več za združevanje v eno državo, marveč za duhovno združevanje. Sleherni Srb, Hrvat, Slovenec, Makedonec, Črnogorec mora vsekdar vedeti, da je državljani skupne domovine, nove federativne Jugoslavije in svoboden v svoji federalni enoti. Ko smo si postavili meje — je dejal Tito — smo se duhovno zedinili. Vsak državljan mora vse storiti, da se bomo vsi tega zavedli.⁵⁷ Ali kot je dejal na drugem mestu: ne ustvarjamo meja, da bi razdvajale, temveč zato, da bi se rešilo nacionalno vprašanje, ki v stari Jugoslaviji ni bilo rešeno in da bi se narodi lahko popolnoma razvijali ter se izenačili kulturno in politično. To pa tako, da nobeden ne pritiska na drugega, da pa ima njegov razvoj in njegov napredek hkrati pozitiven vpliv na druge narode, na narode drugih federalnih enot. Z vsemi sredstvi se je treba zato boriti proti pojavom šovinizma.⁵⁸

Enako je globoko analiziral to veliko pridobitev tudi Kardelj. Že decembra 1942 je zapisal, da je bilo naravno, da se je spočetka manifestirala enotnost narodov Jugoslavije, predvsem na področju skupnih bojnih operacij in izgradnje enotne osvobodilne vojske narodov Jugoslavije.⁵⁹ Titovo idejo o duhovni skupnosti je analiziral Kardelj, da to spajanje narodov ne pomeni isto kot spajanje jezikov, nacionalnih posebnosti v kulturi itd. ali nasilna oziroma forsirana asimilacija majhnih narodov. Neodvisnost in samostojnost družbenega in kulturnega razvoja naroda je pogoj za vse ožje zbiževanje in sodelovanje narodov. Toda v procesu vključevanja narodov v organski razvoj sodobne družbene delitve dela, ki zahteva mednarodne okvire, se spreminja tudi ekonomska in kulturna narava narodov. Kar globlje združuje jugoslovanske narode, to je tisto, kar je v njih občečloveškega, a ne kar je v njih ozkonacionalnega.⁶⁰

⁵³ KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, str. 39.

⁵⁴ Borba za osvoboditev Jugoslavije, str. 84.

⁵⁵ O. c. str. 229.

⁵⁶ Graditev nove Jugoslavije I, str. 11, 14.

⁵⁷ O. c. str. 36.

⁵⁸ O. c. str. 95.

⁵⁹ Pot nove Jugoslavije, str. 315—316.

⁶⁰ Prim. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. XLIX—L, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV—LXVI.

II

Preidimo sedaj na razpravljanje o dveh tipičnih specifičnosti NOB, o nastajanju osvobodilne vojske in prvih organov ljudske oblasti pri posameznih naših narodih odnosno v posameznih pokrajinah. Kot je bilo že rečeno, bomo pregledali na kratko razvoj NOB v posameznih pokrajinah do določenega razdobja, v glavnem do ustanovitve prve udarne regularne vojaške enote, kar predstavlja vsekakor zelo pomembno dejanje v zgodovini NOB posamezne pokrajine. Točno je, da se tega termina ne bomo mogli držati povsod in to prav zaradi velikih specifičnosti, ki jih moremo opaziti pri razvoju NOB v posameznih pokrajinah.

Kot je znano, so Slovenijo zasedle in si porazdelile Nemčija, Italija in Madžarska, del Hrvatske je pripadel ustaški NDH, del Italiji in Madžarski, Srbijo so si razdelile Nemčija, Bolgarija in ustaška NDH, Makedonijo Bolgarija in Albanija, Kosmet pa Nemčija, Italija in Bolgarija. Na dan prihoda nemške vojske v Zagreb je bilo na sestanku CK KPJ v Zagrebu sklenjeno, da se člani CK KPJ prebijejo v posamezne pokrajine zaradi priprav na oboroženi boj proti okupatorjem, da se ustanovi Vojni komite na čelu s Titom kot vojaško vodstvo bodočega boja in da se sedež plitbiroja CK KPJ prenese v Beograd. Posledica tega sestanka je bil tudi proglas CK KPJ, v katerem je bilo rečeno komunistom, naj ne klonejo niti tedaj, če bi v nastalem boju začasno podlegli, ker se bo iz krvavega in imperialističnega pohoda rodil nov svet, na resnični neodvisnosti vseh narodov Jugoslavije pa bo nastala svobodna bratska skupnost.⁶¹ Veliko določnejši pa je bil prvomajski proglas CK KPJ, v katerem je bilo rečeno, da bo organizirala KPJ boj ljudstva proti okupatorju in njegovim hlapcem, boj proti razpihovanju nacionalnega sovraštva, boj za bratstvo narodov Jugoslavije in vseh narodov na Balkanu, boj proti izkoriščanju delovnih ljudi, boj za boljšo in srečnejšo bodočnost. Dopolnilo tega prvomajskega proglasa so bili sklepi majskega posvetovanja KPJ, ki je bilo v Zagrebu 4. ali 5. maja 1941, tri dni za tem, 8. maja pa se je preselil politbiro CK KPJ v Beograd.⁶² Sklepi majskega posvetovanja so bili zbirati in zbrati jugoslovanske narode na najširši bazi za boj proti okupatorju in njegovim domačim hlapcem, za boj proti razpihovanju nacionalnega sovraštva in izivanja državljske vojne, boj za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Vsemu boju pa je treba dati jasno perspektivo in pokazati, da je buržoazija glavni krivec narodne nesreče. Na tem posvetovanju je dobil CK KPS še kot posebno nalogo, zbrati slovenski narod za boj tudi na področjih, ki so bila konec prve svetovne vojne odtrgana od Slovenije (ideja Združene Slovenije), ta boj pa povezati z bojem ostalih jugoslovanskih narodov za njihovo nacionalno osvoboditev. CK KPH je dobil za nalogo organizirati in voditi boj proti razpihovanju nacionalne mržnje med Srbi in Hrvati in organizirati široke množice delavcev in kmetov za boj, za resnično neodvisnost hrvatskega naroda. PK KPJ za Srbijo je dobil

⁶¹ Cit. Jovan Marjanović, Oblike borbe in dela v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji, Komunist 1951, str. 114.

⁶² Prim. Dragi Milenković, Borbe za oslobodjenje Srbije 1941 g., VIG, 1951, št. 4, str. 3-4.

sklepi in naloga del.
na mor. front.

za nalogo združiti srbski narod za boj proti okupatorju in se postaviti na čelo boja srbskega naroda. PK KPJ za Vojvodino nalogo razbiti sejanje nacionalne mržnje in nalogo boja za resnično rešitev nacionalnega vprašanja v Vojvodini. PK KPJ za Makedonijo je dobil za nalogo boj proti nasilni spojitvi in delitvi Makedonije in boj za svobodno nacionalno odločitev makedonskega naroda, za njegovo nacionalno svobodo in neodvisnost. PK KPJ za Črno goro boj proti postavljanju neke dinastije in boj proti federalistom, PK KPJ za Dalmacijo boj proti agentom italijanskega imperializma frankovcem, PK KPJ za Bosno in Hercegovino pa nalogo razbiti nacionalno mržnjo in razkrinkavanje frankovskih izdajalcev med narodi Bosne in Hercegovine in nalogo boja za bratstvo narodov.⁶³

specif. ! Enoten boj proti okupatorju in njegovim hlapcem, a specifične naloge obema CK in vsem PK, so nujno terjale tudi specifičnost začetnih organizacijskih in borbenih oblik v posameznih pokrajinah, kamor so prenesli te direktive vodilni partijski opolnomočenci. Na dan napada na Sovjetsko zvezo je dobil CK KPJ brzojavko od Kominterne, v kateri je bilo med drugim rečeno, naj se v Jugoslaviji razvije splošen osvobodilni boj proti nemškemu zaslužnjevalcem in s tem olajša boj sovjetskega ljudstva. Razvija naj se osvobodilno gibanje pod geslom ustvaritve enotne narodne fronte za boj proti fašizmu, upoštevati pa je treba, da gre v sedanji etapi le za osvoboditev izpod fašističnega jarma in ne za socialno revolucijo.⁶⁴ Posledica te brzojavke je bil vsekakor sestanek politbiroja in proglas CK KPJ, ki je delavskemu razredu naročal hitre priprave za boj in vsakovrstne sabotaže, jugoslovanskim narodom, da je njihovo mesto v borbenih vrstah delavskega razreda, kajti prišel je čas skorajšnega osvobajanja od fašističnih osvajalcev. Komunistom Jugoslavije pa je bilo rečeno, naj hitro končajo priprave za boj, naj se postavijo na čelo delovnih in nacionalno podjarmljenih množic in jih popeljejo v boj.⁶⁵

Dne 27. junija je bil na seji CK KPJ ustanovljen Glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov (Glavni štab NOPO) s komandantom Titom in odločeno, da odide del članov CK takoj na teren za pospešnje priprav in vodstvo vstaje.⁶⁶ Kominterna je 1. avgusta znova poudarila, da je prišel čas, ko morajo začeti komunisti odkrit narodni boj proti okupatorju. Organizirati je treba partizanske odrede, začeti sabotaže, ne dopuščati prevoza čet, z vsemi sredstvi strahovati sovražnika, da se bo počutil kot v oblegani trdnjavi.⁶⁷ Dne 4. julija je bila razširjena seja politbiroja CK, kjer je bilo sklenjeno, naj začno partizanski odredi, v katere naj se postavijo kot predstavniki Partije in ljudstva politkomisarji, takoj z oboroženimi akcijami. Od članov CK je bil poslan v Črno goro Djilaš, v Bôsno in Hercegovino Vukmanović-Tempo, na Hrvatsko Rade Končar in Vl. Po-

⁶³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom. II/2, Beograd, 1952, citiram Zbornik II/2, str. 7—8.

⁶⁴ Marjanović, Oblike borbe, str. 116.

⁶⁵ Zbornik I/1, str. 12—17.

⁶⁶ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, 1. knjiga, Beograd 1957, citiram Oslobodilački rat, str. 42.

⁶⁷ J. Marjanović, Oblike borbe, str. 116—117.

povič, za Slovenijo pa je bil določen Leskovšek, Kardelj pa naj bi prišel v Beograd, kjer bodo ostali Tito, Ranković, Ivan Milutinović in Ivo Lola Ribar.⁶⁸ Dne 12. julija je izdal CK KPJ proglas, v katerem je bilo rečeno, da je prišel čas za boj proti okupatorju in njegovim domačim hlapcem. Ves srbski narod mora pomagati svojim borcem in enake dolžnosti so dobili tudi ostali narodi.⁶⁹

Julija — z izjemno v Makedoniji — se je začela vstaja po vsej Jugoslaviji in 11. avgusta je odredil Tito v Biltenu Glavnega štaba temeljne naloge NOPO: rušenje objektov, ki služijo okupatorju, vseh vrst sabotaža, oborožena obramba vasi in mest, uničevanje žive sovražniške sile in »razvijati odpor naroda z dviganjem narodne vstaje in se postavljati na čelo te vstaje kot borbeno jedro«.⁷⁰ Politična linija odredov je ustvarjati narodnoosvobodilno antifašistično fronto vseh narodov Jugoslavije ne glede na vensko in politično prepričanje posameznikov. Vsi štabi odredov s svojimi štabi iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Črne gore, Bosne in Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije in Sandžaka spadajo pod Glavni štab NOPO Jugoslavije. Zanimivo je, da je mogel Tito ob tej priliki podati že karakteristiko bojev v posameznih pokrajinah. V Srbiji se je vse premalo delalo na to, da bi akcije odredov preraščale v ljudsko vstajo, v Hercegovini se je začelo vsled terorja nad Srbi vstaja naglo razvijati, osnovna slabost na Hrvatskem je bila, da v boj še ni bilo potegnjeno hrvatsko prebivalstvo in da še vedno obstoja zid med hrvatskim in srbskim prebivalstvom, ki ga je naredil Pavelić. Ta zid bo premagan le, če bodo sodelovali v NOB tudi hrvatski kmetje in inteligenca. V Sloveniji so obstojali partizanski odredi, ki so se ustanavljali na podlagi sporazuma z različnimi političnimi grupacijami, vključ neugodnemu terenu so se v Vojvodini razvile partizanske akcije, v Črni gori pa je pod vodstvom Partije prišlo 13. julija do splošne vstaje.⁷¹

Tito je prišel na osvobojeno ozemlje v Srbiji 16. septembra⁷², iz Beograda pa je še pisal 12. septembra Radu Končarju pomembno pismo, v katerem je bilo rečeno, da stojijo partizanski odredi pod osrednjim vodstvom Glavnega štaba in CK KPJ, ki postopoma spreminjata partizanske odrede v eno samo osvobodilno armado pod vodstvom Glavnega štaba in CK KPJ. Strategija in taktika v prvi fazi naj ne bodo frontalni boji, temveč gibčni in aktivni odredi, ki so med seboj dobro povezani, ki se včasih združijo za večje akcije, potem pa zopet razdružijo.⁷³

Veliko osvobojeno ozemlje v zahodni Srbiji, prvi veliki uspehi NOB, potreba po njihovi analizi in potreba po novih nalogah so privedle do znamenitega posvetovanja 26. septembra v Stolicah pri Krupnju, katerega so se udeležili Tito in predstavniki politbiroja CK, predstavniki Glavnih štabov Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvatske in Slovenije, ter komandanti bližnjih partizanskih enot. Sklepi posvetovanja so bili postopen prehod na

⁶⁸ Moma Marković, *Borbe Srbije 1941—1945*, Beograd 1952, str. 44; *Osvobodilački rat*, str. 42.

⁶⁹ Zbornik I/1, str. 19—20.

⁷⁰ Zbornik II, str. 12.

⁷¹ Zbornik II, str. 12—17.

⁷² M. Marković, *Borbe Srbije*, str. 149.

⁷³ J. Marjanović, *Oblike borbe*, str. 118.

Stolica -
služi:

krempo in enotno vojaško formacijo partizanskih odredov, formiranje glavnih štabov v pokrajinah kjer jih še ni bilo, Glavni štab NOPO se je preimenoval v VŠ NOPO Jugoslavije, na osvobojenih ozemljih se postavljajo NOO, narejen je bil načrt za ustvarjanje novih osvobojenih ozemelj, poudarjena je bila potreba o osnovanju narodno osvobodilne fronte in sklenjeno je bilo nadaljevati razgovore z Dražo Mihailovićem.⁷⁴

Na tem mestu nam ostane še pregled vprašnja Draže Mihailovića.⁷⁵ Skupina Draže Mihailovića je prišla na Ravno goro v prvi polovici maja 1941 in ni do junija naredila nobenih organizacijskih priprav za boj proti okupatorju. Do prve polovice septembra pa je okrepila svojo organizacijsko mrežo. To razdobje je sovpadalo z velikimi uspehi NOB, saj je Nedićeva vlada konec avgusta kontrolirala le minimalno ozemlje v neposredni bližini Beograda in večja mesta. To je pripravilo nemške okupatorje do sklepa še pred zimo uničiti ljudsko vstajo in se pri tem v večji meri nasloniti na domače izdajalce.

Da bi organiziral vse sile za boj proti okupatorju, je začel Glavni štab NOPO iskati stike s skupinami Draže Mihailovića že konec junija. Zato je tudi prišlo do sestanka z Mihailovićevim načelnikom štaba, ki pa je odgovoril, da za akcije še ni čas in da naj partizani odložijo orožje. Sredi avgusta se je z Mihailovićem ponovno sestal opolnomočenec PK za Srbijo. Mihailović mu je odgovoril, da ne verjame v nagli zlom Nemčije in da zato ni treba hiteti z bojem. Z akcijami je treba začeti šele tedaj, ko bodo utrpeli Nemci odločilne udarce na frontah. Sedanje preuranjene akcije bi utegnile prinese samo hude nemške represalije nad srbskim narodom. Prišlo pa je do ustnega sporazuma o medsebojnem nenapadanju in da vsaka skupina obdrži svobodo akcije, četniki pa bodo šli v akcijo šele tedaj, ko bodo ocenili, da je prišel čas za to. Vzporedno s tem je prišlo avgusta in septembra do več takih dogovorov na terenu med nekaterimi partizanskimi komandanti in četniškimi komandanti.

Prve dni septembra se je Mihailović pogajal po svojih delegatih z Nedićem, kateremu je predlagal skupen boj proti komunistom in da naj bi ga Nedić legaliziral pri Nemcih, oskrbel z denarjem itd. Nemci so to storili in med Nedićem ter Dražo Mihailovićem je bil narejen skupni operativni načrt. V prvi polovici septembra je prišlo do sestanka tudi med opolnomočenci PK za Srbijo in delegati Draže Mihailovića v Beogradu, kjer je bil že ustanovljen nek centralni nacionalni Mihailovićev odbor s svojim programom. O vsebini tega sestanka je pisal Ranković Titu 11. septembra. Mihailovićevi delegati so dejali, da obsojajo Nedićevo vlado in vojvodo Pećanca, ki se je že javno udinjal okupatorjem in da ne odobravajo partizanskih akcij, ker še ni čas zanje. Svetovali so, naj partizani prenehajo z akcijami in naj skupaj s četniki zemljo reparjev in razbojnikov, ki so se pojavili, za tem pa naj bi se pripravili na čas, ko bodo Nemci bežali. Akcije partizanov so sicer dobre, nimajo pa partizani vojaške izvežbanosti. Naši odposlanci so odgovorili — je pisal Ranković — da srbski

⁷⁴ Oslobodilački rat, str. 108.

⁷⁵ Prim. Jovan Marjanović, Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 g., Istorija XX. veka (Zbornik radova I, Beograd 1959), str. 153—230.

narod nima od čakanja nobene koristi, KPJ v boju za nacionalno osvoboditev ne bo odnehala, dokler ne bo uničila okupatorja in njegovih hlapcev. Zato želi sodelovanja z vsemi rodoljubi, a nikakor ne za ceno prenehanja akcij. Domenjeno je tudi bilo, da bo drugi sestanek na Ceru, kamor bodo prišli Mihailovičevi odposlanci.⁷⁶

Okrog 11. septembra se je opolnomočenec PK za Srbijo znova sestal z Dražo Mihailovićem in dosežen je bil sporazum o medsebojnem nenapadanjju, dne 19. septembra pa je prišlo do sestanka Tito-Mihailović v Struganiku, ki ni prinesel rezultatov. Mihailovičevo stališče je bilo sredi septembra, da je proti komunistom, noče pa državljanske vojne. Ničesar ni podvzel proti Nemoem, stalno pa je iskal radijsko zvezo z angleško obveščevalno službo, od koder je potem verjetno dobil direktive, naj podvzame neke ostrejšje akcije proti okupatorjem. Toda Mihailovičeva akcija je bila samo ta, da je začel konec septembra pripisovati partizanske uspehe sebi, da je zahteval od angleške vlade pomoč v orožju, začel razširjati svojo akcijsko mrežo v Bosno in Črno goro, držal zveze z domačimi izdajalci v Beogradu in začel z delno mobilizacijo za svoje odrede.

Po posvetovanju v Stolicah sta odšla na Ravno goro Ranković in Minić, a rezultati pogovorov niso bili ugodni. Vedno bolj je začelo prihajati do trenja in incidentov med partizani in četniki na terenu. Zato je poslal Tito 20. oktobra Mihailoviću znane predloge, na podlagi katerih naj bi prišlo do novih pogajanj. Na Titovo pismo je Mihailović odgovoril 22. oktobra, da je potrebno, da bi se razčistili nesporazumi, katere pa naj bi na sestanku razčistil njegov delegat. Toda štiri dni nato je le prišlo do sestanka Tito-Mihailović v Brajićih. Diskusija je bila glede Titovih dvanajstih točk iz pisma od 20. oktobra. Mihailovičev štab je odklonil prvo, drugo, šesto in sedmo točko (skupno vodstvo operacij, skupna oprema in prehrana, odprava starega državnega aparata, ki je bil v službi okupatorja, ustanavljanje NOO, ter mobilizacija na prostovoljni podlagi).

Sporazum je le predstavljal neko sodelovanje. Toda Mihailovičev štab je že 27. oktobra začel napadati partizanske odrede in mesta, ki so jih držali partizani. Posledica tega je bila, da je bil Mihailović in njegov štab že 9. novembra obkrojen od partizanov in tik pred likvidacijo. Mihailović je prosil za pomoč svojega emisarja Dangića v Bosni, toda ta je bil daleč. Blizje so bili Nemci, s katerimi se je Mihailović sestal v noči od 13. na 14. november v Divčih pri Valjevu. Sestanek ni prinesel za Mihailovića zaželenih uspehov. Pritisk partizanskih odredov na Ravno goro je bil vse večji. Toda VŠ ni hotel likvidirati Mihailovičevega štaba, da bi ga lažje razkrinkal pred narodom. Tito je ukazal ustaviti ofenzivo na Ravno goro in vnovič predlagal razgovore, do katerih je prišlo 18. novembra v Čačku. Delegati Draže Mihailovića niso imeli polnomočij za podpis sporazuma, zato je prišlo 20. novembra do novega sestanka, na katerem je bil dosežen sporazum o ustavitvi sovražnosti.

Dne 22. novembra je zato Draža Mihailović javil angleški vladi, da je končal bratomorno vojno, od 24. do 26. novembra je zasedala mešana komisija v Čačku, 28. novembra pa so začeli Nemci ofenzivo proti Čačku in

⁷⁶ Zbornik I/2, str. 126—127.

Užicam. Tito je zahteval po telefonu od Draže Mihailovića, naj takoj začne boje z Nemci, a ta je to odklonil. Istega dne je angleška vlada čestitala Mihailoviću, da je dosegel sporazum s partizani, obljubila je pomoč, ki bo odvisna od enotne fronte pod Mihailovićevim vodstvom, angleška vlada pa bo poskušala pridobiti sovjetsko vlado, da bo vplivala na partizane, da se bo ta enotna fronta obdržala.

Na posvetovanju s komandanti 30. novembra na Ravni gori je Mihailović ukazal napad na partizane, 1. decembra so Nemci zasedli Užice, Požego in Čačak, 7. decembra pa je jugoslovanska vlada v Londonu imenovala Mihailovića za generala.

1. SRBIJA

A. Dobra se mi zdi trditev generala Pavla Jakšića, da je CK KPJ poglaval posebno pazljivost na razvoj NOB v Srbiji, da bi ta pokazala ostalim jugoslovanskim narodom, kako srbski narod ni nikdar odobral podjarmljenja drugih jugoslovanskih narodov od strani velikosrbske buržoazije. Dobra je tudi trditev, da je imela vstaja v Srbiji zaradi navzočnosti CK KPJ in Tita od vsega začetka najbolj organiziran in načrten razvoj. Tako so v Srbiji preraščale male akcije v vse večje in se spreminjale v splošno vstajo, istočasno so preraščali tudi začetni mali partizanski odredi v močne enote, NOO pa so zamenjavali staro buržoazno oblast.⁷⁷

PK KPJ je izdal začetek junija srbskemu narodu proglas, v katerem je poudaril, naj se v boju proti fašističnim in londonskim agentom združi ves srbski narod in to za boj za resnično narodno osvoboditev v miru in socializmu (!), za oblast delavcev in kmetov v naslonitvi na Sovjetsko zvezo (!).⁷⁸ Isto je v tem času poudaril tudi PK KPJ za Vojvodino in dejal, naj narodi Vojvodine ne nasedejo šovinizmu do delovnih množic Madžarov in Nemcev.⁷⁹ Na sestanku PK KPJ za Srbijo je bilo 23. junija določeno, da odidejo člani PK v partijska okrožja z nalogo takoj organizirati partizanske odrede, iz Beograda naj odidejo tudi kompromitirani člani PK in izdan je bil proglas.⁸⁰ Vojvodino je PK KPJ za Vojvodino razdelil kmalu po okupaciji na tri oblasti, na Banat, Srem in Bačko, kjer je vsaka oblast formirala svoj vojni komitet, v katerega so vstopili člani vojnega komiteta za Vojvodino. PK za Vojvodino je 22. junija sklenil začetek oboroženega boja, konec junija pa ustanovil Glavni štab za Vojvodino.⁸¹ Nekoliko po se zakasnila priprave na Kosmetu, kjer je oblastni komitet sklenil v drugi polovici julija ustanovitev prvih partizanskih enot in začetek diverzantskih akcij.⁸²

Glavni štab Srbije je bil ustanovljen 4. julija in je takoj odšel iz Beograda v Šumadijo, na Kosmaj in zahodno Srbijo z nalogo takoj organizirati

⁷⁷ O prvoj neprijateljskoj ofenzivi, VIG 1952, št. 1, str. 3—4.

⁷⁸ Zbornik I/2, str. 14.

⁷⁹ Zbornik I/2, str. 22.

⁸⁰ M. Marković, Borbe u Srbiji, str. 50.

⁸¹ M. Marković, o. c. str. 143—144; major Žarko Atanacković, Pripreme za ustanak u Vojvodini i prve borbe u 1941 god., VIG 1956, št. 4, str. 5—6.

⁸² Osvobodilački rat, str. 44.

odrede in začeti z akcijami. Okrožni komiteti pa so dobili nalogo organizirati na svojih področjih odrede. Kot je znano je bil začetek vstaje v Srbiji 7. julija, kateri je nudil CK KPJ in Glavni štab NOPO polno in direktno pomoč. Izdelan je bil načrt za ustvaritev osvobojenega ozemlja v zahodni Srbiji kot baza za uspešno vodenje NOB v vsej Jugoslaviji. Vstaja se je kmalu razmahnila na široko in v zahodni Srbiji ter Šumadiji so nastala tri žarišča vstaje, severozahodna Srbija, kjer se je vstaja začela, postala najmasovnejša in je že julija prinesla prvo osvobojeno ozemlje ter je Nemce in Nedičevce žandarje v glavnem pritisknila v mesta. Na ukaz Glavnega štaba začetek avgusta se je to osvobojeno ozemlje začelo širiti in je do srede septembra seglo do Drine in Save. Enako močno in prav tako z velikimi uspehi se je širila vstaja v dolini zahodne Morave in v Šumadiji, kjer je bila do polovice septembra osvobojena vsa Šumadija razen večjih krajev in važnejših komunikacij. Na posvetovanju članov Glavnega štaba za Srbijo je bilo 16. septembra sklenjeno to osvobojeno ozemlje še razširiti, ga med seboj povezati in utrditi. Vstaja je imela uspehe tudi v vzhodni in južni Srbiji. Do konca septembra je bilo v Srbiji 23 odredov, ki so imeli do 14.000 borcev, osvobojeni pa sta bili dve tretini Srbije. Okupator se je držal le v večjih mestih. NOO so bili postavljeni na osvobojenem ozemlju že avgusta.

Tako imenovana prva sovražna ofenziva (septembra do decembra) je uničila osvobojeno ozemlje v severozahodni Srbiji, prekinila nadaljni razvoj vstaje, glavnina odredov pa se je pod vodstvom VŠ umaknila v Sandžak. Tudi v vzhodni Srbiji so doživljali odredi v tem času hude udarce in število borcev se je znatno skrčilo, nasprotno pa so se v tem času — in to v hudih bojih — odredi v južni Srbiji okrepili, osvobojeno ozemlje se je začetek decembra še povečalo in na njem so opravljali NOO zelo intenzivno politično delo. Na okupiranem ozemlju severozahodne Srbije je mogel Nedić za nekaj časa postaviti svojo oblast in svoje oborožene sile. Izvedena je bila tudi organizacija četniških enot Draže Mihajlovića; po vaseh so bile formirane čete, po okrajih pa brigade.

Dne 14. decembra je dal CK PK nove naloge ter hkrati poudaril, da umik iz Užic in drugod ne pomeni nekega posebnega vojaškega poraza. Partizanske enote so zadržale svojo živo silo. Tudi v političnem pogledu umik ne predstavlja poraza; vstaja v Srbiji je prešla v novo fazo, glavni boj v Srbiji pa ostane boj proti velikosrbskemu centru, ki se je združil z vsemi reakcionarnimi elementi. PK — ki še ni funkcioniral kot vodilno telo Srbije — naj razkrinka vsako zbiranje velikosrbskih četniških elementov in se tudi bori proti njim. Poskušati pa je treba mobilizirati v partizane vse, ki bi se bili voljni boriti proti Nemcem. Buržoazija se je, braneč svoje razredne koristi borila izolirano od delovnih množic, ki se združujejo v partizanskem procesu. Vso pozornost je treba posvetiti ustanavljanju NOO, ki naj bi sedaj postali glavna transmisija Partije v masah. Okrepiti je treba boj za slogo in enotnost narodov Jugoslavije in razviti partizansko dejavnost po vsej Srbiji.⁸³

⁸³ Zbornik I/2, str. 251—254.

PK KPJ za Srbijo je 20. decembra poročal o velikem terorju v Srbiji in delno razbitih odredih ter naročil varovati vojaški in politični kader, učvrstiti partijsko organizacijo in odredbe partizanske — nefrontalne akcije. Prav tako je gverilske akcije naročil istega dne tudi Glavni štab za Srbijo.⁸⁴ Dne 8. januarja je ukazal VŠ Glavnemu štabu za Srbijo, naj znova organizira odrede in naj se z njimi prikaže ljudskim množicam. Odredi naj se ne spuščajo v frontalne boje in naj uničujejo četniške bande.⁸⁵

V zahodni Srbiji in Šumadiji, kjer je po odhodu partizanske glavnine nastal velik teror od strani Nedićevih in četniških tolp, je ostal sicer Valjevski odred in še deli drugih, a veliko okrajev je ostalo brez partijske organizacije in aktiva. Sredi januarja se je iz Sandžaka vrnil tudi Kosmajski odred. Toda odredi so ostali izolirani od teroriziranih mas, bili so stalno napadani od četnikov, stalno na premikih in tudi v težkih okoliščinah glede prehrane itd. Zato je bilo sredi februarja na posvetovanju blizu Valjeva sklenjeno, naj se odredi porazdelijo na področja. Toda posledica tega je bila 24. februarja razbitje Kosmajskega, marca razbitje Suvoborskega odreda in tudi drugih enot, nakar je sledil velik zastoj.

Težko krizo so na prelomu leta 1941/42 — brez zveze z Glavnim štabom — preživljali tudi odredi v vzhodni Srbiji. Obvarovali pa so svoja jedra, ki so bila ves čas aktivna, v južni Srbiji pa so ostali dobri pogoji za razvoj, toda zaradi medsebojne nepovezanosti odredov in pomanjkanja enotne komande so prizadejali Bolgari in izdajalci odredom hude udarce.

Kljub hudim izgubam in težkim okoliščinam je začetek julija nastal na področju zahodne Srbije in Šumadije I. Šumadinski odred, ki je postal zelo aktiven. Avgusta se je začel obnavljati Čačanski in Suvoborski odred. Prvi pa se je kmalu razformiral, 28. oktobra je bil razbit Suvoborski odred in v drugi polovici 1942 je na tem področju ostal samo Šumadinski odred z okrog 80 borci.

V vzhodni Srbiji je prišlo pomladi in poleti do velikih proval v Požarevškem okraju in šele avgusta je bilo moč zbrati razbite dele Požarevškega odreda, ki je začel postajati aktivnejši. Nekaj akcij je izvedel tudi Timoški odred, a priliv borcev je bil zaradi velikega terorja majhen. V južni Srbiji so v tem času odredi rastli, a okupatorji so jih s pomočjo Nedićevcev in četnikov hoteli na vsak način uničiti, zlasti v številnih zimskih ofenzivah 1942. Kljub temu pa sta se okrepila Nišavski in Ozrenski odred.

Stanje v Srbiji v času I. zasedanja AVNOJ za razvoj partizanstva ni bilo ugodno. Obstojali pa so, čeprav ponekod številčno majhni partizanski odredi.⁸⁶

Odredi so zlasti v severozahodni Srbiji splošno silno hitro nastajali in so silno hitro dosegali izredno veliko število borcev (Užički odred npr. do 5.000 borcev). Poleg številnih sabotaj so bile njihove akcije naperjene zlasti proti Nedićevim žandarmerijskim postajam, občinskim upravam, uničevanju občinskih arhivov itd. Okrožni komitet za Požarevac je 16. julija sporočil, da zaostajajo za akcijami v Šumadiji vsled raznih okoliščin,

⁸⁴ Zbornik I/1, str. 310—315.

⁸⁵ Zbornik II/2, str. 178.

⁸⁶ Oslobojilački rat, str. 44, 52—60, 68—69, 121, 123—125, 212—219, 311 do 316.

predvsem zaradi šibkosti Partije in ker niso takoj začeli ustanavljati za boj sposobnih odredov.⁸⁷ Že 16. julija je naročil PK za Srbijo OK za Valjevo naj se partizanski odredi ne identificirajo s partijskimi organizacijami, naj se razširjajo partizanski odredi in njihove akcije in naj se upostavljajo stiki z naprednimi četniki in z njimi doseže zavezništvo.⁸⁸ 20. julija pa je PK naročil vsem OK naj takoj začno z vedno močnejšimi akcijami, ki naj bi privedle do splošne vstaje. V partizanskih vrstah mora vladati jeklena disciplina, v akcije naj se pritegujejo široke ljudske množice delavcev, kmetov in drugih nekommunistov. V boju proti okupatorjem in njihovim hlapcem je treba ustvariti narodnoosvobodilno gibanje.⁸⁹

V nasprotju z močnimi odredi v teh krajih, pa je 1. avgusta nastal mali Krajinski odred (Timoška Krajina), ki je imel le 17 ljudi, 2 puški in revolver, ker pa je začel z napadi na žandarmerijske postaje takoj boj za orožje, se je prav kmalu okrepil in kljub terorju znatno povečal.⁹⁰

Kljub številčnemu porastu se tem srbskim odredom le ni posrečilo dvigniti prave masovne ljudske vstaje. To je razvidno iz navodil PK od 12. avgusta, da je treba izkoristiti partizanske akcije za vse krepkejše povezovanje z najširšimi množicami dotičnega kraja. Akcija naj bo signal za vstajo. NOB v tej etapi razvoja ne sme imeti izključno komunističnega značaja. V boj je treba pritegniti vse, ki so pripravljeni boriti se proti okupatorju in njegovim hlapcem, pri tem pa imeti na umu, da more le Partija organizirati in voditi NOB. Partizanske odrede je treba krepiti in razvijati njihovo aktivnost.⁹¹

Iz poročila instruktora PK iz Šabca od 14. avgusta je razvidno, da je tam osvobodilno gibanje dobilo masovni značaj, da bi se moglo oborožiti več tisoč ljudi, a ni bilo orožja. Prišlo je tudi do stika s četniki na Ceru. Soglasni so bili glede cilja, ne pa glede taktike.⁹² OK Požarevac je 23. avgusta sporočil, da je bil pri napadu na Kučevo požgan podnijski arhiv, arhiv okrajnega glavarstva in davčne uprave. Ker je bil takrat semanji dan so kmetje pomagali partizanom uničevati arhive in prišlo je do velikih manifestacij.⁹³ Dne 25. avgusta sta se sporazumela komandant Cerskega četniškega odreda in Podrinskega NOPO za skupne akcije.⁹⁴ PK pa je 29. avgusta ostro prijel OK Arandjelovac, da je zapustil teren in se priključil odredu.⁹⁵ Slično kot se je zgodilo v Kučevu, se je zgodilo tudi v Golubcu,⁹⁶ še pomembnejše pa je poročilo OK Šabac od 30. avgusta, da so se kmetje, ko so hoteli Nemci požgati nekaj vasi pri Šabcu dvignili na poziv komiteta in oboroženi s sekirami naredili skupaj s partizani barikade.⁹⁷

⁸⁷ Zbornik I/2, str. 39—40.

⁸⁸ Zbornik I/2, str. 42—43.

⁸⁹ Zbornik I/2, str. 31.

⁹⁰ Major Ivan Džina Gligorijević, Formiranje i dejstva Krajinskog partizanskog odreda 1941 g., VIG 1951, št. 2, str. 44—46.

⁹¹ Zbornik I/1, str. 36—38.

⁹² Zbornik I/1, str. 41.

⁹³ Zbornik I/1, str. 87.

⁹⁴ Zbornik I/1, str. 88—89.

⁹⁵ Zbornik I/2, str. 67.

⁹⁶ Zbornik I/1, str. 101.

⁹⁷ Zbornik I/1, str. 103.

Komanda Užiškega odreda je objavila 30. septembra splošno mobilizacijo od 18. do 40. leta,⁹⁸ 14. oktobra je naročil PK OK za Arandjelovac naj se ustvarjajo bojne zveze s poštenimi četniki in da ne sme priti do spopada z njimi.⁹⁹ Isto je naročil 16. oktobra tudi OK za Kragujevac.¹⁰⁰ Glavni štab je 6. novembra sporočil o Mihailovičevi izdaji, ki je potegnil svoje sile s položajev proti okupatorju, da bi odprl pot v srce osvobojenega ozemlja v Srbiji.¹⁰¹ PK je 7. novembra naročil OK za Jagodino, naj se vrši mobilizacija na ovobojenem ozemlju kot »narodna obveznost«, na nedovoljenem pa kot prostovoljna, čeprav na široki podlagi.¹⁰²

Po umiku glavnine v Sandžaku je PK za Srbijo 30. decembra naročil, da je treba odrede v Srbiji učvrstiti. Odredi naj zopet postanejo jedro, ki bo sposobno znova zbrati ljudi okrog sebe. Odredove akcije naj bodo zopet le partizanski in ne frontalni boji.¹⁰³

Na poseben način se je razvijala Ljudska fronta in ljudska oblast. OK za Kragujevac je že 15. julija zapisal da je treba ustanoviti »Osvobodilno narodno fronto«¹⁰⁴, PK za Srbijo pa je sporočil OK za Valjevo 16. julija, da je treba začeti ustanavljati »skupne komitete, to je odbore narodne osvobodilne fronte« povezujoč se s pristaši bivših strank, ki bi se izjavili za boj proti okupatorjem in njihovim hlapcem.¹⁰⁵ Podobno je zahteval PK 12. avgusta, da je treba ustanavljati odbore narodno osvobodilne fronte in se povezati s pristaši vseh bivših strank, ki so za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem.¹⁰⁶ Iz okrožja Šabac je 14. avgusta sporočil instruktor PK, da so bile razorožene vse žandamerijske postaje in požgane knjige vseh občin, ter da so župani izjavili, da bodo v bodoče poslušali odredbe komandirjev odredov.¹⁰⁷ V vsem okrožju so imeli partizani oblast in instruktor sprašuje ali naj jo uvede tudi v občinah in kako naj bi ta praktično izgledala.¹⁰⁸

Drugače se je razvijala oblast na teritoriju okrožja Niš. Tod je odred skliceval zborovanja, kjer je obtoževal župane, da so podpirali sovražnike. Potem je bilo takim županom ukazano naj odstopijo, sicer jih bodo pobili. Toda PK je poslal navodilo naj pusti župane in kulake na miru. Kulake so res pustili pri miru, toda župane so še vedno preganjali, ker so bili oporišče Nemcev.¹⁰⁹

PK je 20. avgusta naročil, naj ostanejo vse tiste občinske uprave, ki ščitijo koristi ljudstva, svoje funkcije pa naj opravljajo pod kontrolo partizanov. Izdajalske občinske uprave naj ljudstvo zamenja s pomočjo partizanov in naj na njihovo mesto postavijo ljudi iz lastnih vrst, ki naj v sistemu občinske uprave ničesar ne spreminjajo. Čez 15 dni pa je PK odlo-

⁹⁸ Zbornik I/1, str. 152.

⁹⁹ Zbornik I/2, str. 172.

¹⁰⁰ Zbornik I/2, str. 173.

¹⁰¹ Zbornik I/2, str. 212.

¹⁰² Zbornik I/2, str. 215.

¹⁰³ Zbornik I/1, str. 311.

¹⁰⁴ Zbornik I/2, str. 27.

¹⁰⁵ Zbornik I/2, str. 43.

¹⁰⁶ Zbornik I/1, str. 37.

¹⁰⁷ Zbornik I/1, str. 40.

¹⁰⁸ Zbornik I/1, str. 42.

¹⁰⁹ Zbornik I/1, str. 58—59.

čil, da se je treba povezati s pristaši in vodstvu političnih strank, ki so se pripravljali boriti in postaviti skupne odbore Osvobodilne fronte, ki naj bodo neke vrste ljudska oblast v krajih očiščenih od okupatorjev.¹¹⁰

Pri tem so se seveda delale tudi napake in OK za Šabac je 23. avgusta sporočil PK, da je bilo dosti težav s prepričevanjem tovarišev, da še nismo v fazi proletarske revolucije.¹¹¹ V Kraljevskem okrožju 23. avgusta še niso ustanovili »komiteta NO«, ker niso imeli nobenega predstavnika drugih političnih strank,¹¹² v okrožju Čačak pa so bili že zamišljeni neke vrste NOO po vaseh.¹¹³ Pri ustanavljanju skupne fronte s predstavniki bivših političnih strank je prišlo konec avgusta do popolnega uspeha v Mačvi. Formirani so bili odbori narodno osvobodilnega fonda za zbiranje pomoči.¹¹⁴ Isti uspeh je bil dosežen tudi na področju OK za Kragujevac, ki je 30. avgusta poročal, da je bil dosežen sporazum med delegati KPJ in delegati Zemljoradniške stranke. Sporazum je obsegal sodelovanje v NOB, ustanavljanje skupin NOO, v katere naj bi se pritegnili še pristaši drugih strank. NOO so bili edini politični faktor, ki »s propagando pripravlja mase za splošno ljudsko vstajo«, povsod naj bi se ustanovili tudi skupni odbori nacionalnega fonda. Nekaj od zemljoradnikov je vstopilo tudi v odred, član Izvršnega odbora Zemljoradniške stranke pa je postal namestnik komandanta Kragujevskega odreda.¹¹⁵

Konec avgusta je določila komanda Posavskega odreda, da je treba v vseh vaseh na osvobojenem ozemlju postaviti odbore narodnoosvobodilne fronte pa tudi po vaseh na neosvobojenem ozemlju. Ti odbori niso bili organi nobene strankarske organizacije ali grup in so se člani odbora izbirali iz vrst poštenih rodoljubov brez ozira na njihovo politično prepričanje. Splošna naloga teh odborov naj bi bila administrativna posredništva med četo in vasjo, posebne naloge pa organizacija prehrane, ustanovitev narodnoosvobodilnega fonda, zbiranje orožja, sestava spiska za orožje sposobnih ljudi itd.¹¹⁶

PK je 4. septembra določil, da je prav »v tej etapi boja« pridobivati tudi ostale politične formacije za skupno stvar v obliki narodne fronte. Nujno je hitro se povezati s pristaši in vodstvu strank, ki so pripravljene za boj in postaviti skupne odbore narodnoosvobodilne fronte povsod, kjer je to mogoče. Ti odbori naj bodo neka vrsta ljudske oblasti v osvobojenih krajih. Čim bolj je treba utrditi zveze z župani. Le odbori fronte imajo pravico mobilizacije za boj.¹¹⁷ Drugi bataljón Posavskega odreda je 7. oktobra zahteval naj se na njegovem področju čimprej vpeljejo v delo NOO, da bi ta postal oblast v vasi in da bi se štab bataljona razbremenil poslov.¹¹⁸ Dne 11. oktobra je objavil NOO za Užice svojo izvolitev. Odbor je bil

¹¹⁰ J. Marjanović, *Oblike borbe*, str. 128.

¹¹¹ Zbornik I/1, str. 69.

¹¹² Zbornik I/1, str. 83.

¹¹³ Zbornik I/2, str. 51.

¹¹⁴ Zbornik I/1, str. 104.

¹¹⁵ Zbornik I/2, str. 79.

¹¹⁶ Zbornik I/1, str. 69 sl.

¹¹⁷ Zbornik I/1, str. 111—112.

¹¹⁸ Zbornik I/1, str. 183.

izvoljen na konferenci meščanov Užica in rečeno je bilo, da bo imel najpopolnejši izraz oblasti v izrednih okoliščinah. V sodelovanju s štabom Užiškega odreda bo NOO zavaroval osebno lastnino itd. Ustanovil bo tudi narodnoosvobodilni fond.¹¹⁹ PK je 14. oktobra naročil OK za Arandjelovac, da je treba doseči z vsemi političnimi strankami in rodoljubi politične sporazume na podlagi skupnega boja proti okupatorju in njegovim hlapcem. Ustanavljati je treba NOO, v katere naj pridejo pošteni ljudje, NOO pa naj bo odraz borbene volje vseh ljudi.¹²⁰ Prav tako je pisal PK 16. oktobra OK za Kragujevac, da je treba ustvarjati enotno fronto NOB, se čvrsto povezati z ljudstvom in pritegniti ljudi vseh strank in rodoljubov v fronto. Treba je »vršiti pritisk od spodaj«. Vzporedno z ustvarjanjem te bojovne zveze je treba ustvarjati tudi politične sporazume, ustvarjati osvobodilne odbore kot rezultat teh političnih sporazumov. Ti odbori naj bodo »dejanska narodna oblast v dotičnem okraju«.¹²¹ Iz poročila OK za Požarevac je razvidno, da so obstojali »nacionalni osvobodilni komiteti« po vsod. OK pa je bil mnenja, da naj bi ti komiteti ne bili samo telesa za zbiranje hrane, temveč tudi jedra za pripravo narodne vstaje in »nove uprave, ki bo dala novo vsebino življenja na osvobojenem ozemlju«.¹²²

Že po odhodu iz Srbije je CK KPJ 14. decembra opozoril PK za Srbijo, da je treba vso pozornost posvetiti ustanavljanju NOO, ki naj postanejo glavna transmisija Partije v masah. Na osvobojenem ozemlju naj bodo NOO organi političnega boja naroda, na osvobojenem ozemlju pa tudi organi demokratične oblasti.¹²³

Fronta in NOO so se torej v Srbiji razvijali po pokrajinah različno. Skupno vsem je bilo, da se je fronta v glavnem snovala od zgoraj in od spodaj, ponekod so odbori preraščali na osvobojenem ozemlju v osnovne organe oblasti, ponekod pa so nastajali NOO direktno s postavljanjem ali volitvami iz vrst rodoljubov in pripadnikov različnih političnih in za boj pripravljenih grupacij. Dolžnost NOO je ponekod bila tudi postavitve organov narodnoosvobodilnega fonda.

B. V Vojvodini so se začetki vstaje najboljše razvijali v Banatu, kjer so se najprej po mestih severnega Banata in nato tudi po mestih južnega Banata formirale desetine in grupe, iz katerih se je julija ustanovilo deset odredov, ki so kmalu pokazali tendenco po združevanju za večje akcije. V severnem Banatu so se avgusta spojili odredi v dva odreda, ki sta postala zelo aktivna, kar pa je povzročilo zelo močno nemško reakcijo, ki se je konec avgusta razrastla v večjo ofenzivo. Ta je uničila Južnobanatski odred, Severnobanatskega pa ne.

Iz poročila PK za Vojvodino je razvidno, da je bilo v Banatu po 22. juniju zaprtih veliko komunistov zlasti po mestih, čeprav je PK ob napadu na Sovjetsko zvezo pravilno opozoril na nujnost skrajne pazljivosti.¹²⁴ Spričo vedno večjega nemškega terorja je prišlo konec septembra do sklepa naj bi se prebilo okrog dvesto banatskih in bačkih partizanov

¹¹⁹ Zbornik I/2, str. 163—164.

¹²⁰ Zbornik I/2, str. 172.

¹²¹ Zbornik I/2, str. 174—175.

¹²² Zbornik I/2, str. 193.

¹²³ Zbornik I/2, str. 253—254.

¹²⁴ Zbornik I/2, str. 101—102.

v Srem in naj bi v Banatu ostal samo del. Prišlo je res do dveh, a brez-uspešnih poskusov, ki so terjali velike izgube, nakar je bilo sklenjeno, naj se ta akcija opusti in naj se partizani porazdelijo po mestih. Tu pa jih je okupator v zimi 1941/42 skoraj popolnoma uničil. V poročilu PK za Vojvodino od decembra 1941 je rečeno, da so bile v Banatu in Bački izgubljene najboljše sile, ki so bile skorajda nenadomestljive. Prenehale so skoraj vse akcije.¹²⁵ Z uničenjem partizanskih skupin so bile uničene tudi partijske organizacije. Sredi leta 1942 so Nemci iz Vojvodinskih Švabov ustanovili SS divizijo Princ Evgen. Šele konec decembra 1942 je bil ustanovljen novi Južnobanatski odred, ki je imel okrog 33 borcev. Zaradi stalnih bojov pa se je moral umikati in naposled celo na obronke Karpatov v Romunijo.

V Bački so se začetki partizanstva razvijali počasnije kot v Banatu, kajti Madžari so takoj spčetka veliko ljudi izselili, obdržali veliko število oboroženih sil in začeli z velikim terorjem. Tudi v Bački so obstojale po mestih vojne desetine in grupe, a teror — zlasti hajka za komunisti — je bil tako velik, da je propadlo veliko teh desetih preden so sploh prišle na teren. Oblike partizanskih akcij so bile iste kot v Banatu. Okupator pa je pobil od junija 1941 do oktobra 1942 okrog 350 komunistov. V taborišča pa je spravil okrog 5000 simpatizerjev NOB. Konec novembra 1941 je bil ustanovljen I. Šajkaški bataljon (53 borcev), katerega aktivnost ni bila velika. Madžari so odred razbili začetek 1942, teror in represalije pa so bile tako hude, da so bile razbite vse partijske organizacije.

Še kasneje kot v Banatu in Bački se je začelo partizanstvo v Sremu, bilo pa je zato temeljitejše pripravljeno. Kmalu so začele nastajati grupe po mestih. Prva grupa osmih partizanov pa se je zbrala 8. avgusta na Fruški gori, in je sodelovala tudi pri organizaciji pobega 32 komunistov v noči od 21. na 22. avgust iz kaznilnice v Sremski Mitrovici. Ta dobro organizirani pobeg je povzročil hajko na Fruško goro. Začetek septembra je bil ustanovljen Fruškogorski odred, ki je bil razdeljen na dva voda. Navzočnost aktivnega Fruškogorskega odreda je povzročila septembra in oktobra dvoje velikih hajk. Konec septembra je bil ustanovljen v Sremu tudi Podonavski odred. Začetek decembra je bilo vzhodno od Drine okrožno partijsko posvetovanje, kjer je bilo kritizirano premajhno delo s Hrvati, nemško manjšino in drugimi nesrbskimi narodnostmi ter slaba konspiracija.¹²⁶ Ustanovljen je bil tudi Glavni štab za Srem, ki se je aprila 1942 preimenoval v Štab NOPO za Srem. V zimi 1941/42 so bile izvršene velike priprave za pomlad. Skrbne priprave so se pokazale tudi v reorganizaciji Fruškogorskega in Podonavskega odreda, ki sta postala že februarja in marca 1942 močno aktivna, zlasti pri akcijah na železnice, kar je povzročilo nove ofenzive na Fruško goro. VŠ je opozoril Fruškogorski odred že začetek leta, da za dvig splošne ljudske vstaje še nima vojaških ne političnih pogojev. Do vstaje je mogoče priti le preko cele vrste akcij, v katerih naj se odred dobro preskrbi z municijo.¹²⁷ Velika ofenziva proti Fruškogorskemu in Podonavskemu odredu je bila v prvi polovici

¹²⁵ Zbornik I/2, str. 259—260.

¹²⁶ Zbornik I/2, str. 285.

¹²⁷ Zbornik II/2, str. 200.

julija, konec julija pa je ustanovljen še Posavski odred in Bosutska četa. Začele so se velike akcije za uničevanje žetve, ki so prerastle celo do izbojevanja osvobojenega ozemlja. Konec julija je bila nova velika ofenziva na Fruško goro. Fruškogorski in Podonavski odred sicer nista bila uničena, začel pa se je velik teror. Pobitih je bilo skoraj 6000 ljudi, preko 10.000 pa zaprtih. V prvi polovici septembra je bila nova reorganizacija in iz vseh odredov je bil ustanovljen en sam odred.¹²⁸

V razvoju začetkov NOV so bile v Vojvodini značilne desetine in grupe v mestih, ki so prihajale na teren, iz katerih so se formirali mali odredi s tendenco združevanja za večje akcije. Začetke prve ljudske oblasti pa je treba v Vojvodini iskati v odborih narodnoosvobodilnega fonda, ki so bili v Srbiji — kot smo slišali — le pomožna organizacija NOO. V teh odborih narodnoosvobodilnega fonda so bile zastopane ponekod vse politične stranke in vsi, ki so se borili proti okupatorju, ne glede na vero in narodnost.¹²⁹ Zdi se, da so se NOO, ki so se pozneje pojavili na osvobojenem ozemlju v Sremu, razvili iz odborov narodnoosvobodilnega fonda.¹³⁰

C. Kosmet. Na Kosmetu se je širila vstaja zelo počasi. Malo Šiptarjev je bilo partijcev, Italijani pa so spretno hujskali Šiptarje proti Srbom in Črnogorcem na Kosmetu. V drugi polovici julija je izdal OK za Kosmet sklep o zbiranju orožja in o formiranju prvih diverzantskih grup, ki naj bi začele takoj z akcijami. Konec julija so se formirale prve male diverzantske skupine, ki so polagoma preraščale v čete in bataljone. Začetek oktobra je bil ustanovljen močan Metohijski odred s petimi bataljoni (750 borcev), ki pa je v glavnem branil samo vasi, naseljene s Srbi in Črnogorci pred napadi kvizlinških band. Odredove akcije so povzročile velik teror in odred ni mogel upostaviti zveze s srbskimi partizanskimi enotami, ki so bile v okolici Kraljeva. V prvi polovici 1942 je bilo vse delo partijskih organizacij usmerjeno na organiziranje odredov, na drugem posvetovanju OK je bilo sklenjeno, da se bo formiral odred na Šar planini, a se je formiral šele začetek oktobra 1942. Sredi oktobra 1941 pa se je formiral Šiptarski odred, ki je naredil več akcij. Značilnost na Kosmetu je preraščanje diverzantskih grup v čete in teh v bataljona iz katerih se je formiral močan odred.¹³¹

2. HRVAŠKA

A. CK KPJ je 15. aprila opozoril hrvaški narod, da je NDH le nova oblika nacionalnega suženjstva, da hrvaška gospoda sili hrvaški narod, naj bi se veselil okupatorjevega prihoda in vceplja sovraštvo do srbskega

¹²⁸ Oslobojilački rat, str. 60—62, 125—126, 219—220, 316—319; major Todor Radošević in major Dragoljub Joksimović; Borbe u Sremu u drugoj polovini 1942 g. (avgust—decembar), VIG 1953, št. 6, str. 83—109; major Žarko Atanacković, Pripreme za ustanak u Vojvodini i prve borbe u 1941 g., VIG 1956, št. 4, str. 3—18; potpukovnik Aleksandar Bakić, Ustanak u Banatu 1941 g., VIG 1951, št. 4, str. 55—60.

¹²⁹ Zbornik I/2, str. 292.

¹³⁰ Narodnooslobodilački rat, str. 173.

¹³¹ Oslobojilački rat, str. 44, 126—127, 319.

naroda.¹³² Še pred napadom na Sovjetsko zvezo je izdal CK KPJ proglas, v katerem je ponovil misel CK KPJ o zaslužnjenu Hrvatov in misel, da frankovska gospoda razpihuje mržnjo proti srbskemu narodu in da hoče po ukazu svojih imperialističnih gospodarjev zanetiti državljansko vojno med Hrvati in Srbi. Delavci naj ustvarjajo enotnost delavskega razreda, povezujejo naj se s kmeti ter ustvarijo bojno zvezo delavcev in kmetov. Stopijo naj v prve vrste osvobodilnega boja hrvaškega naroda za izgon okupatorja in za končno osvoboditev izpod kapitalističnega jarma. Delavski razred bo pod vodstvom Partije in s pomočjo Sovjetske zveze ustvaril »nov družbeni red po vzorcu Sovjetske zveze, v katerem bo imelo delovno ljudstvo resnično nacionalno in socialno svobodo«.¹³³ V Obvestilu št. 1 pa je CK KPH zahteval odločen boj proti pošiljanju delavcev v Nemčijo, odpor proti rekvizicijam, proti frankovcem in anglofilom.¹³⁴

Na dan napada na Sovjetsko zvezo je izdal CK KPH proglas v katerem je dejal hrvaškemu narodu, da je prišel čas boja za končno nacionalno in socialno osvoboditev,¹³⁵ konec julija pa poziv na oboroženo vstajo in na združitev »v enotno hrvaško nacionalno osvobodilno fronto«.¹³⁶ Že 22. junija so odšle na teren prve grupe iz mest, kjer so bile predhodno spremenjene v odred. Eden od takih odredov je odšel 22. junija iz Siska in je že naslednjega dne izvedel diverzijo na progi Zagreb—Sisak, potem pa se je utaboril ob reki Odri.¹³⁷

CK KPH je torej začel takoj ustanavljati odrede, zadel pa je pri tem zaradi neodločnosti kolebljivcev na velike težave in nekaj časa so se celo pretrgale zveze med CK in Mestnim komitetom v Zagrebu.¹³⁸ Na partijski konferenci začetek julija v Zagrebu je bilo sklenjeno naj se preide od diverzantskih akcij v oboroženo vstajo, naj odidejo člani CK na pomoč v posamezne kraje. Povedano je bilo, da so obstojale v Zagrebu, Karlovcu, Splitu in Šibeniku oborožene diverzantske skupine, da so se v Liki, Kordunu in Baniji po vaseh ustanavljali odredi s štabi, v Gorskem Kotaru in Hrvatskem Primorju pa so nastajala partizanska taborišča. Funkcije glavnega štaba je prevzelo Operativno partijsko vodstvo CK KPH.

B. Lika in Kninska Krajina. V teh krajih je prišlo do masovne ljudske vstaje zaradi ustaškega terorja nad srbskim prebivalstvom. Toda v Liki se je začela vstaja pod vodstvom Partije, v Kninski Krajini pa je bila spontana in so njeno vodstvo prevzeli predstavniki srbske buržoazije. Znak za vstajo v Liki je bil dan z napadom na Srb 27. julija. Vstaja je v naslednjih dveh dneh zajela južni del Like in 2. avgusta je bilo osvobojeno prvo okrajno mesto na Hrvaškem, Donji Lapac. Istočasno se je širila vstaja na področju Gospića, Korenice in Udbine. Prve dni avgusta je bila osvobojena vsa južna in večji del srednje Like, iz južne Like pa se je

¹³² Zbornik V/1, str. 6.

¹³³ Zbornik V/1, str. 8—15.

¹³⁴ Zbornik V/1, str. 16—18.

¹³⁵ Zbornik V/1, str. 20.

¹³⁶ Zbornik V/1, str. 20.

¹³⁷ Generallajtnant Vlado Janić, O ustaničkom pokretu u oblasti Siska 1941 g., VIG 1950, št. 3, str. 3—5.

¹³⁸ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, str. 60.

vstaja širila v Kninsko Krajino, kjer so začetek avgusta prevzeli oblast Italijani. Ti so takoj začeli igrati vlogo zaščitnikov Srbov, čemur so uporniške mase nasledle. Po teh uspehih so začeli Italijani z isto igro v Liki, kjer je prišlo 11. avgusta celo do sestanka med voditelji vstaje v južni Liki in Italijani v Otriću. O sestanku je sporočil Štab bataljona gverilskih odredov za Liko. Dopolnilo tega sestanka je bil sestanek na Padjanah, kjer je bil z Italijani sklenjen sporazum o medsebojnem nena padanju. Tako je vstaja v Liki kot v Kninski Krajini zašla v večjo krizo.

Toda že na posvetovanju vojnih delegatov Like je bilo med drugim močno poudarjeno, da so Italijani glavni sovražniki in da je zato nujno potreben prvenstveno boj proti njim. Toda v Liki se je čutila močna četniška, velikosrbska propaganda proti NOB in četniki so prav kmalu začeli — pod zaščito Italijanov — ustanavljati vaške straže. Tako je od Ličanov ostal v partizanih le del, drugi so se pasivizirali ali pa prestopili k četnikom. Šele novembra je izvedel Štab NOPO za Liko reorganizacijo svoje vojske. Ustanovljen je bil Velebitski odred, udarni bataljon in še nekaj drugih enot. Kljub temu ni bilo večjih akcij. Začetek decembra sta odšla dva bataljona v severno Liko, da bi ustvarila pogoje za širši razvoj NOB.¹³⁹

B. Kordun in Banija. Tudi tod je bil ustaški teror nad srbskim prebivalstvom značilen za začetek vstaje. Po posvetovanju komunistov v bližini Vrbinmosta (19. in 20. julija) se je osnovalo dvojje žarišče vstaje Petrova gora na Kordunu in Šamarica v Baniji. V noči od 23. na 24. julij so začele partizanske grupe in z raznim orodjem oboroženi kmetje z akcijami, nato pa so se umaknili na Šamarico, kjer so se ustanovila partizanska taborišča, iz katerih so se začetek avgusta ustanovila dva partizanska odreda. Na Kordunu pa se je začela vstaja 28. julija ter zajela vso Petrovo goro, od koder se je širila dalje.

Na začetek vstaje so ustaši ostro reagirali s še večjim terorjem, kar je vstajo nekoliko omejilo, vendar je v prvi polovici avgusta nastalo še več malih partizanskih odredov. Dne 18. avgusta je bilo imenovano enotno poveljstvo za Kordun in Banijo, ki sta bila vojaško razdeljena na šest vojaških rajonov.

Na konferenci delegatov narodnoosvobodilnega gibanja Korduna in Banije (19. in 20. septembra), katere se je udeležilo 20 delegatov (4 delavci, 6 kmetov, 10 intelektualcev — 14 Srbov in 6 Hrvatov) je bilo pravilno rečeno, da gre v tem boju za narodnoosvobodilni boj in ne za boj za socializem, torej za izgon okupatorja in njegovih hlapcev. Ljudstvo se je na Kordunu in v Baniji dvignilo v obrambo. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa je dobil ta boj množičnejši značaj. Začeli so se veliki frontalni boji, katere je končno sovražnik zlomil in je zato začelo nastajati kolebanje. Formirati so se sicer začeli odredi, pomanjkljivo pa je bilo politično delo v njih in na terenu.¹⁴⁰ Na vse to je opozoril že 18. avgu-

¹³⁹ Oslobodilački rat, str. 43, 91—95, 148—150; generallajtnant Milan Kuprešanin, Neka sećanja u prve dane ustanka na sektoru Gospičkog kotara, VIG 1951, št. 4, str. 120—133; major Vojislav Mileusnić, Prvi dani ustanka u Srbu, VIG 1951, št. 4, str. 133—186.

¹⁴⁰ Zbornik V/1, str. 104—118.

sta OK za Karlovac, ki je za Kordun in Banijo tudi postavil celotno vodstvo.¹⁴¹ Operativno vodstvo tega OK je 26. avgusta opozorilo, da je osnovna linija CK KPH organizacija NOB s pomočjo ljudskih vstaj proti fašističnemu okupatorju in njegovim pomagačem. Kot baza za organiziranje NOB naj bodo masovne akcije ljudstva proti rekviziciji, preganjanju in ubijanju antifašističnih in narodnih borcev, preseljevanju, prekrščevanju in razlaščevanju srbskega naroda na Hrvaškem. Velik del članov partijske organizacije ni razumel širine te linije in OK za Karlovac je poudaril, da so eni ob napadu na Sovjetsko zvezo čakali, da bo prinesla svobodo Rdeča armada, drugi pa da se bo dvignil narod. Ko pa se je narod dvignil v celih okrajih in zbežal v gozdove pred ustaši, mnogi partiji niso organizirali partizanskih odredov, češ da je to nemogoče zaradi pomanjkanja orožja.¹⁴² Začetek oktobra je imela komanda za Kordun in Banijo pet bataljonov. Ko so Italijani zopet okupirali Kordun in zahodni del Banije je prišlo do bojov z Italijani, a četniki so začeli rovariti, naj bi se Italijani ne napadali. Kljub temu je bilo veliko bojov z Italijani ves oktober in november. Začetek decembra sta se pokrajini vojaško osamosvojili, nastala sta Banijski in Kordunaški odred.¹⁴³

Č. Gorski Kotar in Hrvatsko Primorje. Konec julija so se ustanovila partizanska taborišča nad Crikvenico, Sušakom, pri Bribiru, Drežnici, Delnicah itd., odkoder so začeli avgusta odhajati borci na manjše diverzije, ki so se začele septembra spreminjati v večje akcije, posledica teh pa je bila ustanavljanje manjših odredov. Jedro teh odredov so sestavljali delavci, odredi pa so ostali še vedno v taboriščih. V odredih v Primorju so bili od začetka že tudi Hrvati. Začetek oktobra so se odredi reorganizirali in ustanovljena sta bila dva bataljona ter štab za ozemlje Hrvatskega Primorja in Gorskega Kotarja. Novembra so napadli Italijani več partizanskih taborišč, namesto odredov pa so se formirale čete in vodi.¹⁴⁴

D. Dalmacija. Tod so obstojale številne partijske organizacije in ilegalne udarne grupe kot jedro bodočih odredov, zlasti na področju Splita in Šibenika, ki so izvedle julija več diverzantskih akcij. Začetek avgusta sta prišla v Dalmacijo delegata CK KPH, da bi pospešila prehod diverzantskih akcij v vstajo. Zato je bilo sklenjeno, naj se na področju Splita in Šibenika ustanovi šest odredov, ki naj bi se premaknili na tromeje Like, Bosne in Dalmacije, kjer se je srbski narod že dvignil v vstajo. Tako je bilo v dveh dneh (8. in 10. avgusta) formiranih šest odredov v glavnem iz komunistov, simpatizerjev, delavcev in ribičev. Že 11. avgusta sta odšla na pot proti Sinjski Krajini Solinski in Splitski odred, a sta bila oba v nekaj dneh razbita. Razbit je bil tudi Šibeniški odred. Dne 26. avgusta je bilo ustreljenih blizu Sinja od 35 partizanov Splitskega in Solinskega odreda 24. V tem času je Dalmacija zgubila naenkrat okrog 40 prvoborcev, kar je imelo usodne posledice. V pomoč Dalmaciji je prišel sam sekretar

¹⁴¹ Zbornik V/1, str. 39—41.

¹⁴² Zbornik V/1, str. 45—47.

¹⁴³ Oslobojilački rat, str. 96—97, 150—151; Branko Žutić, Razvitak narodne vlasti u kotaru Vrginmost 1941—1943, Historijski zbornik VIII (1955), str. 69—104.

¹⁴⁴ Oslobojilački rat, str. 98—99, 152—153.

CK KPH Rade Končar, ki je 22. oktobra poročal CK o slabostih Partije v Dalmaciji, nakar je poslal CK KPH 16. novembra odprto pismo PK za Dalmacijo. V pismu je bilo rečeno, da je poskus ustanovitve partizanskih odredov propadel zaradi slabih političnih priprav in prevelike hitrice pri ustanavljanju. Začetne akcije diverzantskih grup so bile omejene samo na diverzije in sabotaže in PK ni uvidel potrebe oboroženega boja. PK je dobil kazen ukora, zaradi »neiznajdljivosti, lahkomišelnosti in nezadostne politične samostojnosti«.¹⁴⁵

Sredi septembra je bilo poslanih na Dinaro nekaj bivših španskih borcev, da bi aktivizirali ostanke Sinjskega odreda, po Dalmaciji se je začela akcija za ustanovitev udarnih grup, kot jedra bodočih odredov, 20. oktobra pa je PK znova pozval k oboroženemu upor. Konec oktobra je bil formiran iz ostankov Sinjskega odreda Livanjski odred (Livno), obnovljen je bil tudi Šibeniški odred, ki se je premaknil v Liko, kjer se je decembra formiral v četo. Zelo aktivne pa so postale udarne grupe v Splitu in Šibeniku.

Dne 17. novembra je zadela CK KPH velika nesreča. Italijani so ujeli Rade Končarja, ki je bil potem ustreljen 22. maja v Šibeniku, torej istega dne kot je bil ustreljen v Ljubljani organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič. Sredi septembra se je Sinjski odred razdelil na tri grupe; ena je ostala na Dinari, druga je odšla na Svilajo, tretja pa na Kamešnico. V drugi polovici decembra je bil postavljen začasni štab Dalmatinskega partizanskega odreda. Konec 1941 je imela Dalmacija tole partizansko vojsko: Šibeniški odred, Solinski odred in odred v rajonu Sinja, odred v okolici Livna in še en odred na sektorju Livno-Kupres. Obstojala je tudi grupa partizanov na Pelješcu.¹⁴⁶

E. Severno od Kolpe in Save. Tu se je vstaja začela kasneje in se je tudi počasneje razvijala kot v srbskih krajih. Čutiti je bilo močan vpliv Mačka in bilo je tudi zelo veliko proval, aretacij in prišlo je do uničenja celih partijskih organizacij (OK Osijek, Varaždin itd.). V Slavoniji so se julija in avgusta ustanovile partizanske grupe (Brodska, Osiječka itd.), ki so se naslonile na Psunj, Papuk in Bilo gor. Naredile so tudi nekaj akcij. Konec oktobra je bil ustanovljen odred, ki je sredi novembra izvedel nekaj akcij, 24. decembra pa je bil ustanovljen Slavonski bataljon. V Zagrebu in okolici so obstojale udarne grupe, v Žumberku so tri grupe iz Zagreba avgusta ustanovile odred, ki pa je bil 10. septembra razbit.¹⁴⁷

F. Tito je 17. avgusta pisal hrvaškemu vodstvu, da se je vstaja na Hrvaškem sicer začela in tudi razmahnila, sedaj pa je treba to vstajo učvrstiti in centralizirati. Ustvarjati je treba močne partizanske formacije, ki morajo biti stalno v akcijah.¹⁴⁸ CK KPH je 30. septembra poudaril, da so bili doslej doseženi sicer lepi uspehi, mnogi OK pa so popolnoma zatajili. Mnogi niso razumeli antifašističnega značaja boja v sedanji fazi in potrebe zbiranja vseh narodnih, demokratičnih in domoljubnih strank,

¹⁴⁵ Zbornik V/2, str. 24—26; V/1, str. 217—219.

¹⁴⁶ Zbornik V/2, str. 212; Oslobojilački rat, str. 99—100, 153—154; Sibe Kvešić, Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960, str. 76—225.

¹⁴⁷ Oslobojilački rat, str. 100—101, 115.

¹⁴⁸ Zbornik II/2, str. 41.

skupin in osebnosti v narodnoosvobodilni fronti. Glavni cilj boja v tej fazi je izgon okupatorja in uničenje frankovskih band, vrnitev hrvatske Dalmacije, Primorja in Medjimurja ter izbojevanje resnične nacionalne svobode in neodvisnosti. CK KPH je dejal, da so bile narejene sledeče napake: a) nekateri niso razumeli širokega antifašističnega značaja boja in so se orientirala na proletarsko revolucijo, na neposreden prevzem oblasti od strani proletariata, to je zoževalo bazo NOB in izoliralo komuniste od drugih naprednih borcev; b) v Liki in Dalmaciji se je pokazal desni oportunizem; c) bilo je nasedanja ustaškim manevrom, ki so provocirali s parolami naj se množice vrnejo domov in zapustijo svoje voditelje. Pred partije je CK postavil vrsto nalog. Med množicami vršiti veliko propagando za ustvaritev narodnoosvobodilne fronte zlasti pri voditeljih HSS in SDS. Boj proti fašističnemu okupatorju je treba nujno povezati z bojem proti ustaškim bandam. Razširiti je treba partizansko gibanje po vsej Hrvaški. Partija »vodi kurz na splošno narodno vstajo«, zato je treba delati na to, da se mali vsakodnevni boji in poedine partizanske akcije razplamtijo v splošno narodno vstajo proti okupatorju.¹⁴⁹

Dne 19. oktobra je bil formiran Glavni štab Hrvaške, kateremu je 16. novembra pisal Vrhovni štab, da je na Hrvaškem NOB še vedno v ozkem okviru nekaj odredov. Ne kažejo se še simptomi narodne vstaje in v NOB se hrvaške mase ne pritegujejo. To je bila ena od največjih napak na Hrvaškem.¹⁵⁰ Glavni štab za Hrvaško je 17. novembra sporočil o svojem imenovanju od strani Vrhovnega štaba in sporočil, da spadajo pod njegovo komando Kordunaški partizanski odred, Komanda partizanskih odredov v Liki in Komanda partizanskih odredov Gorskega Kotara in Primorja.¹⁵¹ Dejstvo pa je, da je bil Glavni štab silno slabo povezan s svojimi enotami, kar je razvidno iz njegovega poročila 6. decembra VŠ, da je bila postavljena neposredna zveza le s Kordunom in Banijo, da je težja zveza z Liko, še težja pa zveza s Primorjem.¹⁵² Številčno stanje partizanov je bilo 13. decembra sledeče: Liška grupa je imela 3730 partizanov, Kordun in Banija 1715 in Primorje 330.¹⁵³ Ob istem času skoraj je imel Slavonski odred 271 partizanov, Sisaški odred le 30 in isto tudi odred iz Broda.¹⁵⁴ Politični komisar Glavnega štaba je 27. decembra sporočil CK KPH, da je zelo težko pridobiti Hrvate za NOB, ker se tudi partizani pravilno ne obnašajo po hrvaških vaseh. Nekaj Hrvatov pa je le začelo prihajati in prihajati so začeli tudi muslimani.¹⁵⁵

G. Lika, Kordun, Banija, Gorski Kotar. Novo leto 1942 je v teh krajih sprožilo velike boje za Korenico, Udbino, Dolnji Lapac in Srb. Na Kordunu je prišlo od januarja do marca do velikih bojev pri obrambi osvobojenega ozemlja, do reorganizacije Kordunaškega odreda in velikih sovražnih vdorov na osvobojeno ozemlje. Niso pa bile v tem času tako aktivne enote v Baniji. Sredi 1942 je bila glavna skrb v Liki, Kordunu in

¹⁴⁹ Zbornik V/1, str. 145—151.

¹⁵⁰ Zbornik V/2, str. 21.

¹⁵¹ Zbornik V/2, str. 28—30.

¹⁵² Zbornik V/2, str. 116.

¹⁵³ Zbornik V/2, str. 147.

¹⁵⁴ Zbornik V/2, str. 168.

¹⁵⁵ Zbornik V/2, str. 280.

Baniji obramba osvobojenega ozemlja, 8. julija je bila ustanovljena I. narodnoosvobodilna brigada, sredi avgusta pa II. Poleg brigad so obstojali še področni bataljoni. Zelo se je razširilo osvobojeno ozemlje. Začetek maja je bil v Korencih formiran I. proletarski udarni bataljon in podvzete so bile mere za razbijanje četnikov na tromeji Like, Dalmacije in Bosne ter za pomoč NOB v Dalmaciji in Liki. Dne 9. maja so ustaši napadli Petrovo goro. Počasneje se je razvijal boj v Dalmaciji, kjer se je pod okriljem Italijanov začel razvijati četniški pokret, zlasti v okolici Knina. Začetek aprila je bil ustanovljen Severnodalmatinski bataljon, za boj proti četnikom na tromeji pa Kombinirani odred. Začetek maja je bila ustanovljena neposredna zveza z Glavnim štabom za Hrvaško, začetek junija pa je bilo posvetovanje dalmatinskih partizanov. Formirali so se bataljoni in udarni bataljoni, do prave vstaje pa je v Dalmaciji prišlo šele jeseni 1942. V drugi polovici 1942 je prišlo do velikega razvoja partizanstva v Gorskem Kotaru in Primorju. V drugi polovici 1942 se je začela tudi diferenciacija v vrstah HSS. Partizanske enote so močno narastle in sredi novembra 1942 je bila na Hrvaškem že 12 brigad z 18.200 borci.¹⁵⁶

H. Začetek januarja 1942 je pisal Tito v imenu CK KPJ hrvaškemu CK in najprej naročil, da je treba poslati v Bosno najmanj 300 delavskih in kmečkih borcev za proletarsko brigado. Znova je poudaril, da so partizanske akcije na Hrvaškem še vedno v začetni fazi, saj je bilo le 40 % partizanov oboroženih. Za pridobitev orožja in municije je treba večjih akcij, premalo se dela tudi za to, da bi se pridobilo orožje od hrvaških vojakov (domobrancev). Treba je začeti osvobajati ozemlja v Liki in na Kordunu proti Baniji, treba je razkrinkavati Mačkovu politiko čakanja. Posebno pa je Tito opozoril na premajhno pazljivost, katere posledica je bila, da je bilo na Hrvaškem izgubljenih največ kadrov.¹⁵⁷ Istočasno je pisal Tito v imenu VŠ hrvaškemu Glavnemu štabu. Ukazal je razširiti akcije na vso Hrvaško in vreči glavne sile na komunikacije. Ustanoviti je treba vojaško vodstvo na področju Korduna, Banije in Like (I. operativna cona), kjer naj bodo trije odredi, ter se preko Une povezati z Bosno. Na področju Varaždin—Brežice—Karlovac—Sisak—Bjelovar je treba formirati II. operativno cono z oporišči na Žumberku, Bili gori in Ivanjščici. V Slavoniji vključno Srem do Beograda je treba formirati III. operativno cono z oporišči na Moslavački gori, Požeški planini in Fruški gori, v Dalmaciji do Neretve pa je treba formirati IV. operativno cono. VŠ je odločil naj ima odred le 1500 borcev, bataljon pa 150 do 250. Enote naj se ne spuščajo v frontalne boje. Temeljito je treba rušiti komunikacije, postavljati zasede, razbijati kazenske pohode, čistiti teren od četnikov, uničevati peto kolono, razviti močno propagando in politično delo.¹⁵⁸

Od 30. do 31. januarja je bilo posvetovanje Glavnega štaba s komandanti in komisarji odredov (Dalmacija, Slavonija in Hrvaško Primorje so bili še vedno pod direktnim vodstvom CK KPH). Na posvetovanju je komisar Glavnega štaba poudaril, da je treba za boj proti okupatorju, ustašem, srbski izdajalski koaliciji in četnikom mobilizirati tudi hrvaške mno-

¹⁵⁶ Oslobojilački rat, str. 237—255, 286—300.

¹⁵⁷ Zbornik V/3, str. 9—12.

¹⁵⁸ Zbornik V/3, str. 14—16.

žice. Komandant pa je dejal, da prinašajo orožje samo večje akcije, da se ne sme nalagati prevelikih nalog in da je premalo akcij na železnicah.¹⁵⁹ Začetek marca je sporočil Vl. Popović CK KPJ, da se je osvobojeno ozemlje v Kordun razširilo do 3,5 km pred Karlovcem, da se na Ivanjščici ustanavlja odred, da obstaja že odred na področju Moslavine, v Slavoniji je bataljon, v Sremu pa ničesar.¹⁶⁰ Dne 10. marca so imele enote, ki so spadale pod Glavni štab, 5214 borcev v enotah in 8393 mobilizirancev, ki so bili še doma.¹⁶¹ Operativni načrt Glavnega štaba je bil 12. marca doseči čim večje osvobojeno ozemlje in ga med seboj povezati ter začeti sistematično uničevati komunikacije.¹⁶² V poročilu VŠ je Glavni štab 28. marca sporočil, da je analiza položaja na posvetovanju Glavnega štaba 20. in 21. marca pokazala, da je Kordunaška partizanska grupa slabo povezana s hrvaškimi in muslimanskimi vasmi. Hrvaški partizani na Kordunu so iz Karlovca in Zagreba ne pa s Korduna. Nekoliko boljše je bilo v tem pogledu v Baniji, še boljše pa v Primorsko goranskem odredu.

Kot štab je Glavni štab začel delovati šele decembra 1941, njegovi člani pa so bili v glavnem na terenu, da bi se različnost NOB povezala in poenotila. Delalo se je na to, da bi se štab razširil s člani iz Korduna, Banije in Primorja.¹⁶³ V poročilu Glavnega štaba Vrhovnemu štabu 30. marca je rečeno, da srbsko prebivalstvo Like, Korduna, Banije in Gorskoga Kotora priznava partizane za svojo vojsko. Tudi osvobojeno ozemlje se v glavnem pokriva z ozemljem naseljenim od Srbov. V vseh centrih vstaje pa so se delale iste napake: »srbovanje« (slabo poudarjena linija bratstva Srbov in Hrvatov), nesporazumevanje med partizanskimi štabi in partijskimi organizacijami, zaprtost »republik« in obramba njih meja s frontalnimi boji. V enotah je premalo Hrvatov. V Baniji so osvobojeni vsi srbski kraji, a je od 720 borcev le 30 Hrvatov iz Siska in Zagreba. Tudi na Kordunu so se meje osvobojenega ozemlja ujemale s teritorijem Srbov, na hrvaškem ozemlju pa so bile močne sovražne postojanke. V Liki so boji zajeli vzhodni srbski del. Tod je bilo najtežje sprovesti partizansko linijo, ker je okupatorju uspelo dobiti nekaj pozicij med Srbi. Ob italijanski okupaciji Like in ob navideznem italijanskem preganjanju ustašev je začelo partizansko gibanje znatno upadati. Še dolgo potem partizani niso napadali Italijanov. Šele začetki bojev pri Korenici, ki so jih začeli Dalmatinci, so prinesli nek preobrat. Le v Gorskem Kotarju in na Primorju je bil odred, ki je bil po večini sestavljen iz Hrvatov. Med Srbi je bilo precej četniškega vpliva. Je pa med partizani prevladovala želja po mirnem taborenju na skritih krajih in bilo je nekaj akcij na železnicah.¹⁶⁴

CK KPH je 1. aprila poročal CK KPJ, da je bila temeljna napaka pri delu za pridobitev hrvaških množic »srbovanje«. V Liki se je začelo šele pred mesecem sistematično čiščenje četnikov, v Primorju je partizane

¹⁵⁹ Zbornik V/3, str. 175—177.

¹⁶⁰ Zbornik V/3, str. 208—209.

¹⁶¹ Zbornik V/3, str. 261.

¹⁶² Zbornik V/3, str. 263.

¹⁶³ Zbornik V/3, str. 382—386.

¹⁶⁴ Zbornik V/3, str. 413—426.

težko pripraviti za večje akcije, na Kordunu pa težko na akcije izven republike, to je na akcije po hrvaških krajih.¹⁶⁵

Od 8. do 11. aprila je bilo tretje posvetovanje Glavnega štaba, kjer je bila znova poudarjena potreba, da se je treba vse bolj orientirati na hrvaške množice. Dotlej je bil pretežen del partizanov Srbov in kmetov. Naloga Glavnega štaba mora biti, da vse podrejene enote povezuje in vodi. Upostavljen je bil kontakt z dalmatinskimi in slavonskimi partizani. Po novih navodilih se je ozemlje razdelilo na pet operativnih con: I. Lika, Kordun, Banija; II. Zagrebška cona; III. Slavonija; IV. Dalmacija; V. Gorski Kotar in Hrvatsko Primorje.¹⁶⁶ Glavni štab je imenoval 13. aprila štab II. operativne cone in ukazal naj se partizani v Žumberku povežejo s slovenskimi partizani in preko teh s partizani v Gorskem Kotaru in Primorju. Sredi aprila so bile pod komando Glavnega štaba tele partizanske enote: Kordunaške in Liške partizanske skupine, Banijski partizanski odred, Primorsko goranski odred in Slavonski odred.¹⁶⁷

Začetek maja je poročal Glavni štab VŠ, da se je položaj na Kordunu po sovražni ofenzivi zboljšal, v Baniji pa se je po udarcu na Kordun glavnina panično umaknila v Bosno. Še večja demoralizacija je bila v Liki, kjer so začeli ponekod četniki organizirano nastopati, neke partizanske rezervne čete pa so odrekle disciplino. Iz II. in III. operativne cone ni bilo poročil. V Dalmaciji je partizanstvo znatno zaostajalo, za kar je bil kriv dalmatinski štab in PK. Kolikor je bilo partizanskih enot so bile v začetni fazi razvoja. Štab V. operativne cone pa je upostavil zvezo s III. grupo slovenskih partizanskih odredov.¹⁶⁸ Dne 5. maja je poročal CK KPH CK KPJ o okrepljeni četniški dejavnosti v Liki, o neaktivnosti partizanskih enot v hrvaškem delu in o slabostih partizanskih partijskih organizacij v severni Dalmaciji. V vsej Dalmaciji je bilo sicer okrog 1000 partizanov, a so bili slabo organizirani in še slabše vođeni.¹⁶⁹

Dne 7. maja je bil ustanovljen 1. proletarski bataljon Hrvaške, ki je bil podrejen naravnost Glavnemu štabu z namenom, da ga bo lahko pošiljal po raznih krajih Hrvaške.¹⁷⁰ O nalogah, ki so jih tedaj imele partizanske enote na Hrvaškem, je poročal Glavni štab VŠ 22. maja. Te so bile: uničevanje komunikacij, razširitev operacij na hrvaške kraje in njihova priključitev v osvobojeno ozemlje, likvidacija četnikov v Liki in severni Dalmaciji in likvidacija koridora, ki je ločil osvobojeno ozemlje Like od osvobojenega ozemlja na Kordunu.¹⁷¹

Da bi se mogle izvesti te naloge, je ukazal Glavni štab 25. maja splošno ofenzivo,¹⁷² istega dne pa je poročal VŠ o masovnemu vstopu Hrvatov v partizane v V. in II. operativni coni. V Dalmaciji stanje še ni bilo konsolidirano, v boj bo pritegnjena zahodna Lika, iz Korduna se je že začelo prodirati v hrvaške kraje, v Slavoniji ovirajo mobilizacijo hrva-

¹⁶⁵ Zbornik V/4, str. 12—14.

¹⁶⁶ Zbornik V/4, str. 79—80.

¹⁶⁷ Zbornik V/4, str. 54, 58—62.

¹⁶⁸ Zbornik V/4, str. 160—166.

¹⁶⁹ Zbornik V/4, str. 173—176.

¹⁷⁰ Zbornik V/4, str. 196.

¹⁷¹ Zbornik V/4, str. 288.

¹⁷² Zbornik V/4, str. 317—318.

ških kmetov razni nižji funkcionarji HSS, četniki pa so imeli še vedno najmočnejšo bazo na tromeji Like, Bosne in Dalmacije, kjer je bilo tudi središče njihove Dinarske dinastije, politično središče pa v Splitu.¹⁷³

Ko je 15. junija poročal Glavni štab VŠ, je o I. coni dejal, da ni bilo posebnih sprememb, iz druge cone ni imel poročil, o III. coni je poročal, da je razvoj partizanstva znatno zaostajal za razvojem v drugih conah. V Slavoniji ni bilo nobenega osvobojenega ozemlja, partizanske enote so sicer bile povsod, a med seboj niso bile povezane. V Slavonijo je bila poslana proletarska četa iz Banije z nalogo organizacijsko povezati enote in čete in začeti z akcijami zlasti na komunikaciji Zagreb—Beograd ter ofenzivne akcije razširiti na hrvaške kraje in s temi pritegniti čim več Hrvatov v partizane.¹⁷⁴

O položaju je poročal Vladimir Popović CK KPJ 16. junija in napisal, da hrvaški kraji v OK Karlovac dobro sprejemajo partizane, v srbskih krajih da je tudi nekaj kulakov za partizane, da so bili v Liki doseženi šele prvi uspehi v hrvaških krajih, da se je v Dalmaciji zadnji čas stanje popravilo, da je Slavonija razdeljena na tri okrožja, toda z njimi ni nobenih zvez.¹⁷⁵ V poročilu Glavnega štaba VŠ od 24. junija je bilo rečeno, da število hrvaških partizanov v Gorskem Kotarju in Primorju stalno raste in da so se začele partizanske akcije približevati Zagrebu. Začetek julija je bilo največje osvobodeno ozemlje na Kordunu, na teritoriju I. cone je bila že ustanovljena udarna brigada, ki je bila sestavljena iz dveh liških, enega kordunaškega in enega banijskega bataljona.¹⁷⁶ Ko je poročal Vrhovni štab 1. avgusta o prihodu partizanskih brigad v Liko in Bosansko Krajino, je poudaril, da je glavni namen tega prihoda razširiti z uspešnimi akcijami partizansko gibanje na Hrvaškem in ga dvigniti na stopnjo splošne oborožene vstaje.¹⁷⁷

I. Na Hrvaškem opazimo velike posebnosti v razvoju partizanskih enot, ljudske oblasti in ljudske fronte. Začetek septembra 1941 je poročal delegat CK KPH, da so bili v Hrvaškem Primorju, Dalmaciji, Liki in Gorskem Kotaru partizanski odredi jedro NOV, bili so samostojne enote za izvrševanje samostojnih akcij, toda bile so to majhne enote, dvajset do petdeset partizanov, včasih celo 5 do 10 partizanov in bile so razdeljene na desetine.¹⁷⁸ Tito je pisal 12. septembra CK KPH naj odpravijo izraz »gverilski«; partizanski odredi morajo biti pod enotnim vodstvom Glavnega štaba NOPO in CK KPJ, ki bo začel te odrede postopoma spreminjati v osvobodilno armado, ki »bo samo pod našim vodstvom in vplivom«.¹⁷⁹ Po posvetovanju v Stolicah je OK za Karlovac 6. oktobra odpravil prvotne odrede in postavil za temeljno enoto četo (80 do 120 borcev), ki naj bi imela dva voda, vod pa desetine. Tri do štiri čete naj sestavljajo bataljon, višja enota od bataljona pa naj bo odred, še višja pa grupa odredov.¹⁸⁰

¹⁷³ Zbornik V/4, str. 319—323.

¹⁷⁴ Zbornik V/5, str. 92—93.

¹⁷⁵ Zbornik II/4, str. 370—372.

¹⁷⁶ Zbornik V/5, str. 178, 224—225.

¹⁷⁷ Zbornik V/5, str. 9.

¹⁷⁸ Zbornik V/1, str. 71—73.

¹⁷⁹ Zbornik II/2, str. 64.

Ostala pa je ta posebnost, da je bil del partizanov mobiliziran v četah, del pa je ostal — sicer mobiliziran — doma. To zadnje je operativno vodstvo CK KPH prepovedalo že konec septembra in poudarjalo, naj se mobiliziranci ne puščajo doma ali celo po tovarnah. Zato naj se ne ustanavljajo odredi, katerih del bi bil doma in bi od doma hodili na akcije. Mobilizacija naj bo načelno prostovoljna, na osvobojenem ozemlju pa se dopušča obvezna mobilizacija za razne pomožne akcije.¹⁸¹ Toda mobilizirani partizani so bili po svojih domovih še dolgo časa.¹⁸²

Tito je že začetek avgusta pisal hrvaškemu štabu NOPO, da zahtevajo razvoj ljudske vstaje in sovražni poskusi, da se ta prikaže kot čisto komunistična zadeva, upostavitve nekega narodnega odbora osvoboditve, v katerega naj bi prišli predstavniki demokratičnih struj Srbije, Hrvaške in Slovenije ter »naši ljudje«. Ta odbor naj bi bil neke vrste narodna vlada, ki naj bi izdala nek proglas ter pozvala ljudi v boj, v tem jugoslovanskem odboru naj bi bili trije ali štirje Hrvati, dva iz Slovenije, štirje iz Srbije in dva iz Črne gore.¹⁸³ Do uresničitve tega je seveda prišlo šele z ustanovitvijo AVNOJ. Kot v Srbiji pa je CK KPJ tudi na Hrvaškem že zelo zgodaj skušal ustanoviti ljudsko fronto. Že sredi avgusta je Tito vprašal kako gre z njeno ustanovitvijo in je predlagal, naj se pozovejo voditelji HSS,¹⁸⁴ 4. septembra pa je Tito svetoval, naj se začne ljudska fronta ustanavljati »od spodaj«, to je naj se v vseh krajih ustanovijo »skupni odbori narodne osvoboditve« z zastopniki HSS in SDS in naj se ne čaka na sporazum z voditelji teh strank.¹⁸⁵

Od Tita nasvetovani poziv je poslal CK KPH vodstvu HSS dne 5. septembra in ga pozval v boj, da ne gre v tem boju »za to ali ono obliko politične ureditve«, temveč za osvoboditev hrvaškega in vseh jugoslovanskih narodov. Zato naj se ustvarijo povsod odbori enotne narodne osvobodilne fronte, ki bo povedla narod v boj.¹⁸⁶

Zanimivo se je vse to razvijalo v Dalmaciji, kjer se je kmalu izkazalo, da se ne bo dalo sporazumeti z vodilnimi politiki raznih strank.¹⁸⁷ Zato so začeli nastajati »akcijski odbori«, ki so se 1942 začeli spreminjati v NOO.¹⁸⁸ Ti odbori v katerih so bili organizirani državni uradniki, delavci dninarji itd. izredno spominjajo na tako imenovane matične odbore OF v Ljubljani 1941/42. Ti odbori so bili oblika široke borbene dejavnosti ljudskih množic na vseh področjih, brez ozira na zadržanje bivših politikov do NOB. Poskusi ustvariti ljudsko fronto »od zgoraj« so bili nekaj časa vidni tudi v Liki.¹⁸⁹

CK KPH je 30. septembra poudaril, da mnogi OK niso razumeli anti-fašističnega značaja boja »v sedanji fazi« in potrebe zbiranja vseh narod-

¹⁸⁰ Zbornik V/1, str. 171.

¹⁸¹ Zbornik V/2, str. 81.

¹⁸² Zbornik V/3, str. 177.

¹⁸³ Zbornik II/2, str. 38.

¹⁸⁴ Zbornik II/2, str. 41.

¹⁸⁵ Zbornik II/2, str. 54.

¹⁸⁶ Zbornik V/1, str. 63—65.

¹⁸⁷ Zbornik V/1, str. 187—188, 219.

¹⁸⁸ Sibe Kvesić, o. c. str. 171—173.

¹⁸⁹ Zbornik V/1, str. 128.

nih, demokratičnih in domoljubnih strank, skupin in osebnosti v narodno-osvobodilni fronti. Poudaril je potrebo velike propagande med množicami, zlasti pa pri pristaših HSS in SDS. Povsod naj bi se snovali odbori fronte, ki »ne smejo viseti v zraku«, temveč morajo postati odraz enotnosti anti-fašističnih domoljubnih sil dotičnega kraja.¹⁹⁰

Začetek leta 1942 je poudaril Tito CK KPH, da mu je uspelo pri-
tegniti v narodnoosvobodilno fronto del pristašev HSS, vendar pa je treba
paziti, da se pri sestavljanju odborov fronte ne bo sektašilo in da ne bodo
sestavljani samo iz komunistov in simpatizerjev.¹⁹¹

V glavnem se na Hrvaškem odbori narodnoosvobodilne fronte — kjer
in kolikor so obstojali — le niso razvili v organe ljudske oblasti. Ti organi
ljudske oblasti so se na primer zelo svojevrstno razvili na Kordunu, kjer
so vasi že junija 1942 ustanovile narodne straže, ki so pazile na prihod
ustašev itd. Te straže so že sredi julija začele razoroževati organe usta-
ških oblasti, 1. avgusta pa je bil izbran Komitet narodne odbrane (Ka-
rinska republika), ki je začel takoj mobilizirati. Po uničenju te republike
so ljudje na javnih zborovanjih volili vaške odbore, ki so bili do konca
oktobra izvoljeni povsod. Ko pa so bili ustanovljeni odredi, se je začela
diferenciacija civilne in vojaške oblasti. Poleg vaške oblasti se je volila
tudi občinska in okrajna civilna oblast. V te odbore so bili voljeni ali
kooptirani predstavniki strank in rodoljubi.¹⁹² Podobno je bilo tudi v
Liki.¹⁹³ OK za Karlovac je 6. oktobra 1941 poročal, da se na osvobojenem
ozemlju upostavlja civilna oblast. Po občinah, večjih vaseh in okrajih
so se volili NOO, ki so imeli politično in upravno oblast, v manjših vaseh
pa so se volili poverjeniki teh odborov. Stare občinske uprave in okrajna
načelstva so bila odpravljena.¹⁹⁴ Tudi v Hrvaškem Primorju in Gorskem
Kotaru so bili v tem času že izvoljeni NOO, nekakšni krajevni sveti.¹⁹⁵

Ker so se pri postavljanju ali volitvah NOO delale tudi napake, je
CK KPH 6. decembra poudaril, da NOO niso organi nobene stranke ali
organizacije. V NOO naj bodo zastopani predstavniki vseh, ki so za boj
proti okupatorju in njegovim hlapcem. Na osvobojenem ozemlju naj bodo
NOO začasni organ oblasti, voljeni od ljudstva, začasni zato, ker »so od-
pravljene stari organi oblasti«, bodoče trajne oblasti bo določilo osvobo-
jeno ljudstvo po izgonu okupatorja in uničenju njegovih domačih hlapcev.
Na neosvobojenem ozemlju pa naj vodijo NOO vse oblike politične in
ekonomske borbe.¹⁹⁶

Na posvetovanju Glavnega štaba (30. in 31. januarja 1942) se je po-
kazalo, da so tudi partizanske enote izvrševale civilno oblast, kjer pa so
bili NOO, so te enote kontrolirale njihovo poslovanje.¹⁹⁷ Na osvobojenem
ozemlju v Baniji so bili po vseh vaseh, občinah in okrajih NOO, za volitve
je bilo premalo priprav, v veliki večini pa je NOO postavljaj OK. Na

¹⁹⁰ Zbornik V/1, str. 150.

¹⁹¹ Zbornik V/3, str. 10.

¹⁹² Branko Žutić, Razvitak narodne vlasti, str. 69—104.

¹⁹³ Zbornik V/1, str. 128.

¹⁹⁴ Zbornik V/1, str. 172.

¹⁹⁵ Oslobodilački rat, str. 152.

¹⁹⁶ Zbornik V/1, str. 111—112.

¹⁹⁷ Zbornik V/3, str. 176.

zborovanjih so ljudje volili vsakega, na katerega so se spomnili. Ni jim bila jasna vloga Partije in ljudje so mislili, da ima pač Partija vso oblast. Tudi partizani so se smatrali za oblast. Podobno je bilo tudi v Kordunu in ponekod v Liki.¹⁹⁸

3. BOSNA IN HERCEGOVINA

A. Takoj po okupaciji je izdal PK KPJ za Bosno in Hercegovino (PK KPJ za BiH) proglas in pozval vse narode naj se ne dajo zapeljati v državljansko vojno, ki jo želi okupator. Hrvati in muslimani naj ne postanejo tlačitelji svojih bratov Srbov in židov.¹⁹⁹ To je poudaril tudi PK v svojem majskem proglasu. Dejal je, da je varala beograjska gospoda Srbe 20 let in podpirala šovinistično mržnjo do Hrvatov in muslimanov. Sedaj pa jih je izdala in jih hoče pognati še v bratomorno vojno. Muslimanom je poudaril, da jih proglašajo frankovci v Zagrebu za večje Hrvate kot so sami, a samo zato, da bi muslimani uničevali Srbe in žide. Hrvatom pa je poudaril, da je frankovska gospoda razbila Jugoslavijo, prodala Dalmacijo Italijanom in razvila v BiH šovinistično kampanjo. KPJ bo organizirala boj proti okupatorju in njegovim agentom in zato poziva vse narode BiH k bratstvu in enotnosti.²⁰⁰

Dne 13. julija je bil na seji PK ustanovljen Štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov za BiH, na področju OK pa Štabi oblasti za Bosansko Krajino, Hercegovino, Tuzlo in Sarajevo.²⁰¹

B. Bosanska Krajina je imela troje žarišč vstaje, Drvar, Podgrmeč in Kozaro. Na področju Drvarja so se v drugi polovici julija formirali trije gverilski odredi v taboriščih beguncev in štab gverilskih odredov. Zaradi vedno večjega ustaškega terorja so namreč ljudje iskali zavetišča pri teh odredih. Dne 27. julija je bil napaden Drvar, Grahovo, Prekaja in Oštrej. To je povzročilo, da se je začela na tem področju silno hitro razvijati vstaja in da je prišlo do pravih in velikih frontalnih bojov s sovražnikom. V vstajo so se dvignili v glavnem Srbi, silno težko pa je bilo premagovati začetni šovinizem do Hrvatov in muslimanov. To je v začetku vodilo tudi do nekaterih velikih nepravilnosti. Prav isti problem je obstojal pri organizaciji vstaje na Kozari, do katere je prišlo po novici o vstaji v Drvarju 30. julija z napadom na Dobrljin in Bosansko Kostanjico ter na Bosansko Krupco, Glamoč itd.

Tako je bilo konec julija v Bosanski Krajini izbojevano veliko osvobojeno ozemlje. V vseh ustajniških središčih je bilo formiranih več odredov in čet, ki pa so se zbirale samo za napade, potem pa so se vračale na svoje domove. Komando nad enotami v Drvarju je imel Štab brigade gverilskih odredov, na Podgrmeču Štab gverilskih odredov, na Kozari pa Štab Kozarskega partizanskega odreda.

¹⁹⁸ Zbornik V/3, str. 417, 420, 422.

¹⁹⁹ Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1950, str. 49.

²⁰⁰ Zbornik IV/1, str. 3—6.

²⁰¹ Zbornik IV/1, str. 111, op. 1; Oslobodilački rat, str. 43.

Ustaška ofenziva v Bosanski Krajini je imela v drugi polovici avgusta le delne uspehe, ko pa so Italijani zasedli del Bosanske Krajine (razen Kozare) in so se začeli naslanjati na četniške elemente, je nastalo veliko vprašanje: ali boj z Italijani ali ne? Tako se je kot v Liki začejala v Bosanski Krajini — razen na Kozari kriza vstaje. Septembra je bila izvedena reorganizacija vojske, akcij je bilo malo, enote pa so živele po vaseh. Na zimo so začeli četniki z živahnejšo razdiralno akcijo. Zato je začetek 1942 prišlo v nekaterih partizanskih odredih do pravih pobun in zelo težkih kriz. Na Kozari pa so enote opustile frontalne boje in se oprijele partizanskega načina vojskovanja ter zato imele večje uspehe. Konec 1941 sta bila na Kozari ustanovljena dva odreda in prav na Kozari se je začelo kovati bratstvo srbskega in hrvaškega naroda ter muslimanov.

Začetek 1942 sta ta dva 1. in 2. Krajiški odred še okrepila svoje enote, boji so se okrepili zlasti marca, sredi maja pa je bil osvobojen Prijedor in uničena velika sovražna postojanka. Takoj nato 21. maja je bila na Kozari ustanovljena 1. Krajiška brigada. Ker so se Italijani po zagrebškem sporazumu umaknili iz Sanskega mosta, Mrkonjić grada, Ključa, Bosanskega Petrovca in Drvarja, so četniki izgubili svojo oporo, ustaši in domobranci pa so ostali sami.

Začetek februarja 1942 se je v srednji Bosni iz 3. odreda ustanovil še 4. Krajiški odred. A tudi četniki okrog Glamoča so začeli ustanavljati svoje enote. Dne 25. februarja je 3. Krajiški odred napadel Mrkonjić grad, a ker so četniki pri napadu sabotirali — v Bosni so ponekod spočetka četniki sodelovali s partizani — napad ni uspel, še več, nekaj čet iz odreda je prešlo celo na četniško stran. Konec marca je bil ustanovljen Proletarski bataljon, ki je začel čistiti četnike okrog Mrkonjić grada.

Na Kozaro, kjer je bil močan 2. Krajiški odred, je začel sovražnik 10. junija ofenzivo iz Banje Luke in Bosanskega Novega, jo do konca junija obkolil, nato pa začel napadati. Štab odreda se je odločil za proboj šele 3. julija, prebil pa se je samo 1. in udarni bataljon ter del 3. bataljona (okrog 800 borcev), ostanek 500 ranjencev in vse civilno taborišče (zbeg) pa je ostal v obroču. Odred je izgubil okrog 1700 borcev, ujetih pa je bilo preko 50.000 žena, otrok in starčkov, ki so bili delno pobiti, delno pa odgnani v taborišče Jasenovac.

V drugi polovici junija je sestavil VŠ udarno grupo štirih brigad (4500 borcev) in ji dal nalogo prodirati v dveh kolonah proti Bosanski Krajini. Torej prav v času, ko so Italijani izpraznjevali 3. cono in so jo začele zasedati ustaške in domobranske sile. Ta veliki marš se je začel 22. junija, sredi julija sta bila osvobojena Prozor in Gornji Vakuf in nato po vrsti veliki kraji kot Bugojno, Dolnji Vakuf, Kupres, Duvno, Šujica, Livno, Mrkonjić grad in Jajce. Po uničenju velike italijanske ofenzive se je partizanska ofenziva nadaljevala in v začetku novembra je prišlo do napada na Bihać, ki je bil 4. novembra osvobojen.

Tako je ta velika udarna grupa brigad osvobodila veliko ozemlje v Bosanski Krajini, ki je bilo povezano z osvobojenim ozemljem Banije, Korduna, Like in Dalmacije, ki je postalo baza za akcije proti Hrvaški in krepitev NOB in NOV ter omogočilo I. zasedanje AVNOJ.²⁰²

C. Vzhodna Bosna (Tuzlanska in Sarajevska oblast). Tod je bila ta značilnost, da so se kmalu po ustanovitvi prvih partizanskih enot pojavile tudi četniške enote, ki so skraja sodelovale s partizani. Položaj pa se je spremenil, ko so prišli v Bosno Mihailovičevi oficirji. Prve male akcije so se začele okrog Sarajeva, a sovražnik je kmalu uničil majhne partizanske enote, razen na Romaniji, kjer je bil Štab Sarajevske oblasti. Bolj masovni značaj je imela vstaja na področju Birča, kjer je bila za kratek čas osvobojena Vlasenica, uspešno se je začela vstaja tudi na Majevici in Semberiji ter na Ozrenu. V drugi polovici julija so bili za nekaj časa osvobojeni celo Maglaj in drugi večji kraji. V teh akcijah je sodelovalo vse od žena in otrok do starcev in v nekaj urah je bilo osvobojeno obsežno področje razen Doboja. Maglaj so držali partizani nekaj ur, potem so se umaknili, a z njimi tudi narod.²⁰³ Na področju vzhodne Bosne je torej nastalo pet močnih vstajniških žarišč: Ozren, Birač, Romanija, Zvijezda in Jahorina. Začetek septembra se je Štab Sarajevske oblasti sestal z zastopniki četnikov. Za vodstvo skupnih akcij je bil ustanovljen direktorij.²⁰⁴ Začetek septembra je bil ustanovljen tudi Štab NOPO za BiH, ki je 20. septembra podal izjavo o »samostojnih četnikih«, da so v BiH ti četniki nastali spontano za boj proti okupatorju in ustašem. Po prihodu Dangića in drugih iz Srbije pa je del četnikov začel sodelovati z okupatorjem, del pa je stopil v NOB.²⁰⁵

Po posvetovanju v Stolicah je bilo v vzhodni Bosni organiziranih šest odredov, sredi oktobra je bila osvobojena Rogatica, nato pa so se akcije prenesle proti Višegradu in Sarajevu. Oktobra in novembra so dosegli odredi velike uspehe in nastalo je osvobojeno ozemlje med Drino, Olovim in reko Bosno. Dosti akcij je izvedel Birčanski in Ozrenski odred, bojev z ustaši pa so se četniki izogibali.

Na Majevici sta bila dva odreda, partizanski in četniški, ki sta bila nekaj časa v skupnih akcijah. Ker pa so četniki na teh akcijah pobijali muslimane, so partizani borbeni sporazum odpovedali. Dne 16. in 17. novembra je bila konferenca delegatov bosanskega in četniškega glavnega štaba v Vlasenici, na kateri so bili četniki ožigosani kot izdajalci vstaje in iniciatorji državljanske vojne. Četniki so odšli s konference in so 20. novembra vzpostavili zvezo z Italijani v Višegradu. Toda na četniško stran so začeli prehajati tudi partizani in pretila je velika nevarnost razsula

²⁰² Oslobojilački rat, str. 77—83, 122—138, 225—235, 263—294; Nedim Šarac i Nikola Babić, Kratak pregled razvoja i djelatnosti KPJ u Bosni i Hercegovini od 1919—1945 g., Godišnjak X (1958—1959), str. 11—12; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Ustanak na Romaniji, VIG 1952, št. 1, str. 73—96; pukovnik Rade Bašić, Neprijateljska ofanziva na Kozaru juna 1942 g., VIG 1952, št. 5, str. 3—32; potpukovnik Petar Morača, Organizacioni razvitak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini u 1941 i 1942 godine, VIG 1950, št. 1, str. 101—110; pukovnik Rade Bašić i Idriz Čejvan, Ustanak na Kozari i borbe drugog Krajiškog odreda od dana ustanka do juna 1942 godine, VIG 1951, št. 1, str. 3—64; potpukovnik Drago Djukić, Pripreme i prvi dani ustanka u Bosansko-Petrovačkom srezu, VIG 1951, št. 4, str. 153—165; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Prvi dani ustanka na Romaniji, VIG 1951, št. 4, str. 165—177.

²⁰³ Zbornik IV/1, str. 125—132.

²⁰⁴ Zbornik IV/1, str. 200.

²⁰⁵ Zbornik IV/1, str. 412.

odredov, ki se je še povečala s prihodom oficirjev in nekaj četniških odredov iz Srbije.

Po prihodu v vzhodno Bosno se je sestal Tito z bosanskimi voditelji 25. decembra v Rogatici, kjer je bil po analizi političnega položaja narejen načrt za osvoboditev Vareša in po možnosti tudi Zenice. Na partijskem posvetovanju 7. in 8. januarja 1942 v Ivančicah, na katerem je bil s člani CK KPJ tudi Tito, je bilo razpravljano tudi o četnikih, katerih vloga je bila po izdaji v Srbiji zelo jasna. Zato je bil napovedan vojaški in politični boj četniškemu vodstvu. Konferenca je kritizirala kolebanje partijskega vodstva do četnikov. PK je dobil nalogo o mobilizaciji muslimanov in hrvaških množic za NOB. Ta mobilizacija bi morala biti čim bolj odločna, ker so četniki ob podpori okupatorjev zelo terorizirali Hrvate in muslimane.²⁰⁶

Vtem so naredili Nemci načrt, da bi uničili partizanske sile na področju Vlasenica—Sokolac—Rogatica in jih pritiskali na zasneženo planino Javor in Romanijo (tako imenovana 2. ofenziva). Načrt Vrhovnega štaba pa je bil z vsemi silami pričakati sovražne kolone in jim prizadejati čim več izgub, nato pa se prebiti s I. proletarsko brigado na jug proti Foči, da se bo ustvarilo na tromeji Bosne, Hercegovine in Črne gore osvobodjeno ozemlje kot nova podlaga za vstajo.²⁰⁷

Dne 28. januarja je VŠ imenoval štabe za vzhodno Bosno, Bosansko Krajino in Hercegovino. Glavnemu štabu za BiH pa je 8. februarja postavil pod komando 1., 2. in 3. Krajiški odred ter Operativni štab NOPO in prostovoljskih odredov vzhodne Bosne. Določil je, da bo zaradi bližine dajal večkrat sam navodila, glavna naloga Glavnega štaba pa je bila preprečiti prodiranje četnikov iz Srbije in njihova likvidacija v vzhodni Bosni.²⁰⁸

Dne 20. februarja je ukazal VŠ Glavnemu štabu, naj ustanovi na vseh odsekih gibljive udarne enote, ki ne smejo biti vezane na svoje vasi, uničiti je treba vse četniške bande, na področju Glavnega štaba pa je ustanovil tri operativne grupe, Krajiško, Vzhodnobosansko in Hercegovsko.²⁰⁹

Dne 20. februarja so četniki napadli štab Majeviškega odreda, nakar se je odred umaknil na Birač, 8. marca pa so začele partizanske udarne enote ofenzivo proti četnikom in vzhodna Bosna je bila v štirinajstih dneh očiščena, četniški oficirji pa so zbežali preko Drine. Konec marca je poročal Tempo VŠ, da so vsi četniški bataljoni v vzhodni Bosni v NOPO, da Dangić nima v vzhodni Bosni več nobenega oporišča, obdržal pa da se je še na Majevidi.²¹⁰ Vendar je bila NOB v prvi polovici 1942 še vedno v hudi krizi. Šele začetek avgusta je bila ustanovljena 6. vzhodnobosanska brigada, ki je dobila nalogo oživiti vstajo v vzhodni Bosni. Konec avgusta pa je bila ta brigada na Majevidi napadena in se je v hudih bojih — razen 2. bataljon — prebila v Srem, od koder se je spopolnjena s sremskimi

²⁰⁶ Osnivački kongres, str. 54.

²⁰⁷ Generalmajor Miloš Zekić, Druga neprijateljska ofanziva, VIG 1956, št. 2 in 3, str. 3—14.

²⁰⁸ Zbornik IV/3, str. 171—172.

²⁰⁹ Zbornik II/2, str. 394—396.

²¹⁰ Zbornik IV/4, str. 107.

partizani vrnila začetek novembra in začela čistiti Semberijo od četnikov.²¹¹

Č. Hercegovina. Tod je prišlo do strahotnih ustaških pokoljev že meseca junija. Velik del srbskega prebivalstva je zbežal v gozdove, od koder so napadali ustaše. Že junija je bilo s pesmijo in razvitimi zastavami napadeno Nevesinje, Avtovac pa zavzet. Konec junija so nastala v gozdovih velika civilna taborišča (zbegi), velikosrbski elementi pa so začeli ščuvati ustajnike tudi na pokolj muslimanov. Zaradi občutnega pomanjkanja komunistov na terenu se ti pokolji niso mogli takoj preprečiti in v zbegih tudi ne ustanoviti prave vojne enote. V zbegih so namreč spontano nastale tako imenovane vaške čete narodne vojske. Prva prava gverilska četa v Hercegovini je bila ustanovljena šele konec avgusta v Časlu, ko so divjali izredno hudi boji.

Po sklepu OK za Hercegovino so začeli 13. julija odhajati komunisti iz mest na teren, začetek septembra pa so začeli Italijani znova zasedati Hercegovino. Tako so prišle ustaške oblasti pod kontrolo italijanske vojske, domobranske enote in žardarmerija pa pod italijansko komando. Italijani so začeli hliniti veliko prijateljstvo do Srbov, da bi jih naščuvali proti komunistom. Sredi septembra je bil ustanovljen Štab hercegove narodnoosvobodilne brigade, v katero naj bi prišli trije bataljoni. Šele ko se je novembra Partija na terenu znatno okrepila, so se začeli znotraj čet narodne vojske formirati partizanski odredi, ki so bili spočetka majhni. Konec leta se je položaj izboljšal, tedaj pa so začeli motiti četniki. Na posvetovanju Hercegovega štaba in Glavnega štaba za Črno goro in Boko se je ustanovil začasni štab vseh partizanskih enot v Hercegovini (tu je bil tudi del črnogorskih enot) za skupni boj proti četnikom, do bojev z Italijani pa je prišlo šele februarja 1942. Do aprila je nastalo osem udarnih bataljonov, bilo je več akcij, a narejenih tudi veliko političnih napak. Kot v Črni gori se je tudi tod govorilo o sovjetizaciji Hercegovine, partizani so se istovetili z rdečearmejci, brez potrebe so se požigale cele vasi itd. Te velike napake je obsodilo direktivno pismo CK KPJ, naj se ne preskakujejo etape boja, ker gre to na roko okupatorju, ki hoče v Hercegovini zanetiti državljansko vojno.²¹²

Konec aprila je bil položaj tak, da so v južni Hercegovini trajali boji s peto kolono že pet mesecev, okupator je bil v defenzivi in pognan v postojanke, v severni Hercegovini pa so bili hudi boji s četniki.²¹³

D. Svojevrstno je v BiH nastajala partizanska vojska. V Bosanski Krajini so v drvarškem žarišču najprej nastali gverilski odredi v treh velikih zbegih. Po vstaji so ti odredi tako narastli, da je imela svoj odred

²¹¹ Oslobojilački rat, str. 83—88, 138—145, 172—177, 309—310; potpukovnik Abdulah Sarajlić, Pregled organizacionog razvitka PO i DVJ na teritoriji Istočne Bosne između druge i treće neprijateljske ofanzive, VIG 1952, št. 6, str. 60 do 79; pukovnik Miloš Zekić, Stvaranje i razvoj Birčanskog partizanskog odreda 1941 godine, VIG 1950, št. 2, str. 21—61.

²¹² Zbornik II/3, str. 387.

²¹³ Zbornik IV/4, str. 290; Oslobojilački rat, 88—91, 146—148, 196—198; Slobodan Šakota, Pripreme i prve ustaničke borbe u Hercegovini, VIG 1954, št. 1, str. 1—28, št. 2, str. 1—24.

vsaka vas. Avgusta se je formiralo pet bataljonov (po 300 do 600 borcev), ki so imeli v svojem sestavu odrede, ti vode in ti desetine. Osnovna enota je bil torej odred, ki so ga sestavljali borci ene vasi. Odrede so združevali štabi bataljonov, 19. avgusta je bila ustanovljena I. brigada nacionalno-osvobodilnih gverilskih odredov za zahodno Bosno in Liko, ki je imela osem bataljonov, bataljoni pa po nekaj gverilskih odredov.²¹⁴ Konec septembra se je na sestanku štabov NOPO za Bosansko Krajino v Podgrmeču reorganizirala vse vojska v Bosanski Krajini v čete, bataljone in brigade, začetek novembra pa so brigade zamenjali trije odredi. Na Kozari so bili pred vstajo mali odredi, po vstaji pa so se po vaseh organizirale čete z vodi in desetini, sredi avgusta se je osnoval štab Kozarskega odreda z udarnimi skupami. Slično je bilo tudi na Podgrmeču.

V vzhodni Bosni so bile najprej čete, te pa so se razvile v bataljone. Bataljoni so imeli v svojem sestavu najprej odrede, konec avgusta pa so se ti odredi spremenili v čete. Tako je bilo v Sarajevski oblasti. V Tuzlanski oblasti so najprej — v biraškem žarišču — nastale desetine, ki so se imenovale po vaseh, odkoder so se borci rekrutirali. Po vstaji so nastale nove desetine, iz katerih je bilo ustanovljeno sedem odredov. Sredi septembra so se vsi odredi združili v en sam odred, ki je imel decembra tri bataljone in dve samostojni četi. Na Majevici je nastal najprej odred, ki je stalno rastel, na Ozrenu so bile najprej borbene grupe, ki so se po vstaji združile v tri čete, te pa v odred.

V Hercegovini so najprej nastala taborišča (zbegi), kjer so začeli organizirati čete narodne vojske, ki je bila razdeljena na vode. Po junijski vstaji so začeli komunisti oktobra organizirati v teh četah gverilske čete, ki so se oktobra preimenovala v odrede, ki pa so bili spočetka majhni. Ti odredi so potem prerasli v čete in bataljone.

Formacij ljudske fronte v BiH ni bilo. Kot povsod pa so tod nastajali organi ljudske oblasti. V Bosanski Krajini so začetek avgusta sestavljali komisariji vseh odredov nek vojni revolucionarni svet. Na predlog tega sveta je štab brigade določil ustanovitev odbora za komunalno politiko in industrijo v Drvarju ter komisariat za prehrano. V vaseh so štabi postavili krajevne politične oblasti. Tako je začela partizanska vojska postavlјati oblast »od spodaj«. Konec avgusta je bilo v Drvarju veliko zborovanje, kjer je bil izvoljen Narodnoosvobodilni svet in Narodno sodišče. Svet je imel nalogo organizirati vojsko in zaledje a vse to na zborih vojske in ljudstva. Jeseni so bili povsod izvoljeni krajevni NOO, ki so potem volili občinski NOO.²¹⁵

V Hercegovini so se začeli vzporedno s formiranjem narodnih čet v zbegih formirati tudi vaški odbori, ki jih je volila vsaka vas v zbegu. Zbeg je izvolil tudi svoje sodišče. Po formiranju partizanskih čet in odredov

²¹⁴ Zbornik IV/1, str. 59, V/1, str. 36—37.

²¹⁵ Dr. Hamdija Čemerlić, Postanak i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Godišnjak III (1951), str. 53 do 94; Stevo Popović, Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora u Istočnoj Bosni u toku rata, ibid., str. 181—209; Josipović Dušan, Neki podaci o razvoju i djelovanju narodnooslobodilačkih odbora, ibid., str. 211—221.

iz teh narodnih čet so te čete začele predstavljati neko splošno narodno politično organizacijo, ki je na zborovanjih reševala vsa vprašanja. Te čete so torej bile neke narodne skupščine in te naj bi iz svoje srede izvolile NOO.

4. ČRNA GORA

A. PK KPJ za Črno goro, Bosno in Sandžak je dal že 17. aprila direktivo za zbiranje orožja, nakar so se začeli zelo zgodaj ustanavljati odredi iz komunistov, skojevcev in najsigurnejših simpatizerjev Partije.²¹⁶ Na konferenci PK 24. aprila je bil narejen sklep o oboroženem boju proti okupatorju in ustanovljena komisija za zbiranje orožja.

Začetek akcij je določila seja PK 10. julija v Piperih.²¹⁷ Člani PK so bili poslani na teren v pomoč OK, ki so bili določeni za vodstvo vstaj, že obstoječe gverilske skupine pa reorganizirali v vode, čete in bataljone. Po okrajih so se za organiziranje pomoči vstaje organizirali odbori narodno osvobodilnega fonda. Sklep PK je bil pravočasno prenešen na vse partijske organizacije in gverilske skupine.²¹⁸

Italijani, ki so okupirali Črno goro, so s pomočjo dela črnogorskih federalistov uprizorili 12. julija na Cetinju nekakšno skupščino, ki je razveljavila proglas podgoriške velike skupščine od 26. novembra 1918 o priključitvi Črne gore h Kraljevini SHS in proglasila Črno goro za »svobodno« monarhijo pod pokroviteljstvom Italije. V 4. členu deklaracije je bilo rečeno, da bodo italijanskega kralja naprosili, naj imenuje namestnika za Črno goro, ki bo proglasil njeno ustavo.²¹⁹ Naslednjega dne — 13. julija — pa je prišlo do vstaje v vsej Črni gori, katero je pripravil PK. Ta je že konec junija izdal proglas, da je boj dvestomilijonskega ruskega naroda za obrambo domovine tudi boj črnogorskega naroda. Zato naj se ustvari pod vodstvom KPJ čvrsta enotnost za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem za nacionalno osvoboditev. Do te narodne osvoboditve pa je mogoče priti le v skupnem boju vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana v povezanosti s Sovjetsko zvezo. Boj, ki ga bije Sovjetska zveza, je istočasno tudi boj črnogorskega naroda »za boljše, človeka vredno življenje, za socializem«. Zato je treba v vsakodnevnih bojih jekleniti borbeno zvezo delavcev in kmetov v bojih za ostvaritev sovjetske oblasti in končni obračun s kapitalističnim sistemom. Živela sovjetska oblast!²²⁰

V Črni gori je zavzela vstaja 13. julija najsilnejši razmah. V nekaj dneh je bila osvojenjena vsa Črna gora razen Nikšića, Cetinja in Podgorice. Na 5. kongresu KPJ je Tito dejal, da so bile priprave za vstajo šibke, ker niso bile v začetku ustanovljene čvrste vojaške formacije. Vstaja je zaradi

²¹⁶ Blažo Jovanović, Izveštaj o političkom radu Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Crnu goru, Cetinje 1948, str. 24.

²¹⁷ Generalmajor Boško Djuričković, Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941 g., VIG 1950, št. 1, str. 82—110.

²¹⁸ Blažo Janković, Andrija Pejović, Ilija Kostić, Ustanak i borbe u Ceklinu u julu 1941 godine, Istoriski zapisi VII (1951), str. 129—145.

²¹⁹ Zbornik III/4, str. 389—390.

²²⁰ Zbornik III/1, str. 14—15.

tega imela bolj spontan značaj. Ocena, da je mogoče dvigniti v vstajo ves narod, je bila pravilna, vodstvo pa ni predvidevalo, kaj vse bi bilo treba podvzeti za razširitev in poglobitev vstaje, da se vstajniki ne bi vrnili domov po prvih težavah, odnosno porazih.^{220a}

Dogodki 13. julija in v dneh za tem so se razvijali bliskovito, vstaja se je širila hitreje kot požar. V kolašinskem okraju na primer je bilo v dneh od 14. do 16. julija že okrog 450 vstajnikov, po osvobojenju Mojkovca so začeli kmetje masovno prihajati k vstajnikom tako, da so začeli 17. julija že napadati Kolašin z okrog 3000 oboroženimi vstajniki. Toda po osvoboditvi Kolašina je ta velika vojska po večini odšla domov, v formirane štiri bataljone pa je vstopilo le okrog 660 borcev. Po hudih bojih z Italijani in po italijanskih represalijah so začele akcije upadati. Vrhovna komanda narodnoosvobodilnih sil za Črno goro, Boko in Sandžak je 20. julija objavila, da so se začetne akcije manjših gverilskih odredov spremenile v vseljudsko vstajo, odredi so v sedmih dneh ponekod prerasli v pravo ljudsko vojsko.²²¹ Že 27. julija pa je ista komanda ustanovila preki sod pri vsakem večjem odredu in v posebnem proglasu obvestila, da poskuša sovražnik na vse načine razbiti enotnost črnogorskega naroda s pomočjo narodnih izdajalcev. Zato je vrhovna komanda pozvala vse, naj se javijo in oddajo orožje.²²² Iz julijskega poročila OK za Cetinje je ravidno, da je dal plenum PK 10. julija direktivo, naj se najprej začno gverilske akcije, te pa naj preraščajo v masovne in nato v oboroženo vstajo. Že 14. in 15. julija pa so dobile začetne akcije zaradi vedno večjega priliva borcev frontalni značaj. Borci so vedno spraševali, kdaj bodo šli napadat Cetinje. Ko pa so začeli Italijani bombardirati in požigati vasi, je »pri ljudeh popustila borbena morala«. Začela se je propaganda izdajalcev in vseh, ki jih je bilo sram ostati doma v začetku vstaje. Neki kurir je prinesel 18. julija tudi vest, naj Italijanov ne napadajo. Zato so se začeli odredi umikati s položajev in razpadati. PK je dal 20. julija direktive, naj se gverilske akcije spremenijo v gverilsko vojno.²²³

Tako je bilo na cetinjskem sektorju, a kljub temu je ostalo v Črni gori še veliko osvobojeno ozemlje. Da bi se popravile napake, je bilo 11. avgusta pokrajinsko partijsko posvetovanje, ki je najprej obsodilo izdajalsko petrovdansko skupščino. Rečeno je bilo tudi, da boj črnogorskega naroda prehaja v fazo »splošne nacionalne osvobodilne antifašistične revolucije«, za katero je treba mobilizirati prave rodoljube. Kritiziran je bil tudi PK, ker je naredil napako, da ni od začetka pravilno prilagodil direktiv CK o gverilskih akcijah.²²⁴

Vstaja je preživljala krizo. Direktive PK so bile oktobra te, da je treba vršiti akcije proti okupatorju in peti koloni, spreminjati gverilsko vojno v pravo vojno in vedeti, da »čas vstaje ni tako daleč«.²²⁵ CK KPJ je 22. oktobra kritiziral velike politične in vojaške napake v Črni gori. Vstaja bi

^{220a} V. kongres KPJ, v Ljubljani 1948, str. 117.

²²¹ Zbornik III/1, str. 16.

²²² Zbornik III/1, str. 21—25.

²²³ Zbornik III/1, str. 26—29.

²²⁴ Zbornik III/4, str. 14—17.

²²⁵ Zbornik III/1, str. 64.

morala biti politično pripravljena od spodaj. Partizanski boji morajo pre-
rasti v splošno ljudsko vstajo. Napačen je bil začetni frontalni način voj-
skovanja, zato je tudi sledil frontalni umik. Napačno je bilo odpustiti obo-
rožene množice domov in napačno je bilo imenovati NOB antifašistično
revolucijo.

Sredi oktobra se je položaj izboljšal. Znova so oživele akcije, ki jih
je neprestano zahteval novo ustanovljeni Glavni štab, ustanovljeni so bili
tudi štirje partizanski odredi. CK KPJ (Tito, Kardelj) je dogodke v Črni
gori temeljito analiziral v pismu PK 10. novembra. Naš boj se razvija
— je dejal — v popolnoma specifičnih pogojih in gre zato po svoji origi-
nalni poti. Zato naj vas ne motijo razne analogije. Namesto da bi dali na-
rodu jasno perspektivo, ste bili na repu dogodkov. Vstaja se ne prireja za
določen dan, vstaja je dolgotrajen proces, kar je treba množicam pojasniti.
Naš boj je NOB proti nemškim in italijanskim imperialistom in ne revo-
lucija, kajti naši zavezniki so tudi angleški lordi. Točno je, da je v našem
boju klica bodočih etap. A pri tem ni bistven antifašistični, temveč anti-
imperialistični značaj boja. Ni bila napaka v tem, da ste dvignili vstajo,
temveč, ker ste imeli napačno perspektivo njenega razvoja. Bili ste na repu
stihije. Po porazu ste začeli debatirati. Danes ne moremo voditi drugačne
ljudske vstaje kot partizansko. Sovražnik nam vsiljuje frontalne boje, da
bi nas tam uničil. Male partizanske akcije vodijo k velikim, ker postopoma
mobilizirajo vse večje množice.²²⁶

Na posvetovanju Glavnega štaba je bilo govora o potrebnosti razbiti
peto kolono, dalje o tem, da so nosilci splošne vstaje v Črni gori le parti-
zani, da je treba dati možnost rodoljubom, da sodelujejo v NOB in obso-
jena je bila kolebljivost do pete kolone.²²⁷ Dne 15. novembra pa je Glavni
štab ukazal delu svojih enot, naj se premakne proti Plevlju. Vrhovni štab
je za operacije v Sandžaku ustanovil močan Črnogorski odred, Glavni štab
in delegat VŠ pa so z odredom hoteli najprej likvidirati silno močno itali-
jansko postojanico v Plevlju. Napad se je začel 1. decembra, a se je končal
zelo nesrečno. Od 3690 borcev jih je padlo 219, ranjenih pa je bilo 269.
Ostali borci so se v veliki večini vrnili v Črno goro. Poraz je močno odjek-
nil pri Črnogorcih, izkoristili pa so ga tudi domači sovražniki in okupator.
Poraz in njegove posledice so bile tako hude, da je Moša Pijade zahteval
pri Titu preiskavo.²²⁸

Delegat VŠ je poročal 7. decembra o partijskem posvetovanju in dejal,
da je položaj v Črni gori slab. Vse politične grupe, ki so se v julijski vstaji
zadržale pasivno, so začele sodelovati z Italijani. Posvetovanje je pokazalo
vrsto napak od septembra dalje, pasivnost partizanskih enot in partijskih
organizacij je omogočila delo pete kolone, kolebljivost do špijonov itd.²²⁹
CK je opozoril 22. decembra PK na nove politične napake, ki jih je naredil,
da partizanski odredi niso sile Partije, temveč oborožene sile naroda, ki se
bori za svojo nacionalno svobodo. V NOO ne morejo biti samo komunisti,
ker bi to zoževalo masovno bazo odborov. NOO tudi niso podrejeni parti-

²²⁶ Zbornik III/1, str. 27—231.

²²⁷ Zbornik III/1, str. 147.

²²⁸ Zbornik III/1, str. 268.

²²⁹ Zbornik II/2, str. 100—105.

zanskim enotam, temveč so temeljne organizacijske oblike, preko katerih se dviga narod v vstajo, preko katerih se uresničuje politično vodstvo Partije v tej vstaji, preko katerih uresničujejo ljudske množice svojo demokratsko in revolucionarno oblast. Partizanske enote so oboroženi organi ljudske oblasti. Končno je CK tudi kritiziral napad na Plevlje, ki ga je Vrhovni štab pravočasno prepovedal.²³⁰

Glavni štab je 11. januarja 1942 poročal VŠ, da se je v Vasojevićih učvrstila peta kolona, ki se je povezala s četniki Draže Mihailovića.²³¹ 30. januarja pa, da se je politični položaj zadnja dva meseca zelo zaostрил. Četniki so 20. januarja napadli v Barah med Mateševim in Andrijevico partizansko enoto pri prenočevanju, ubili 29 partizanov, 80 ujeli in 30 ranili.²³²

Dne 8. februarja je bila v samostanu Ostrog konferenca rodoljubov Črne gore in Boke, katere se je udeležilo 65 delegatov. Skupščina je obsodila delovanje pete kolone in četnikov in se izrekla za okrepitev boja ter izvolila NOO za Črno goro, katerega plenum je imel 22 članov. Izvršni odbor pa 3. NOO je dobil nalogo, povezati vse NOO v Črni gori in jih dvigniti na stopnjo resnične ljudske oblasti, čeprav so bili NOO le začasni nosilci oblasti. Ta NOO je izdal 16. februarja prve direktive o uvedbi rekvizicije hrane, o prevzemu uprave cerkvene in samostanske imovine po občinskih NOO, prepovedal je izvoz hrane v mesta in izdal ostre odločbe o redu in miru. Sodišča prve stopnje so postali vaški NOO, druge stopnje občinski NOO, zločini, špijonaže, izdaje itd pa so spadali pod vojaška sodišča.²³³

Konec februarja se je položaj v beranskem in andrijeviškem okraju še poslabšal in četniki so se vedno bolj širili.²³⁴ Začeli so se hudi boji s četniki. Te je bilo treba najprej uničiti v Vasojevićih in Kolašinu.²³⁵ Djilas je sporočil VŠ 24. marca, da je čutiti povsod precejšnjo dezorganizacijo in razsulo. Petokolonaši so se vrinili v partizanske enote, Črna gora je v ognju državljanske vojne. Celi kraji so prestopali na stran četnikov, v Črni gori ni bilo stalnih udarnih enot za boj proti peti koloni. Djilas je poročal, da je začel formirati udarne bataljone, ki naj bi očistili vas za vasjo in pritegovali kmečke množice v vojsko. O skupščini v Ostrogu je dejal, da je mase niso sprejele, češ da je to sodelovanje z maskiranimi petokolonaši. Pisal je, da se je šlo po napačni poti ustvarjanja nekega nacionalnega bloka. Nekateri od teh »demokratov« so v skupščini nastopali bolj levo kot komunisti, a jih je nekaj kmalu prestopilo na stran petokolonašev. Skupščina se je sestala na zahtevo nekaterih meščanskih politikov in delegati niso bili izvoljeni od naroda.²³⁶ V pismu P. Dapčeviću in Blaži Jovanoviću je pisal, da se bije glavni boj za srednjega kmeta. Gospoda nam vsiljuje razredni boj v času NOB in nam onemogoča združitev mas okoli nas. Če-

²³⁰ Zbornik III/1, str. 367—370.

²³¹ Zbornik III/4, str. 95—96.

²³² Zbornik III/4, str. 115—116.

²³³ Zbornik III/2, str. 163—168.

²³⁴ Zbornik III/4, str. 184.

²³⁵ Zbornik III/2, str. 348—349, 388—391, 423—424.

²³⁶ Zbornik III/4, str. 215—219.

prav razpihuje gospoda razredni boj, živimo le v dobi nacionalne vojne. Djilas je predlagal, naj bi se v Črni gori ustanovili nekaki dve vojski. Ena naj bi bila sestavljena iz kmetov za boj proti okupatorju, druga — čvrsti udarni bataljoni iz partijcev, skojevcev in čvrstih simpatizerjev — pa za brezpogojni spopad z notranjimi sovražniki.²³⁷ Pisal je tudi Titu, da v Črni gori ni ne Glavnega štaba, ne PK, ne SKOJ in da ni partizanskega načina vojskovanja.²³⁸

Titu je odgovoril 28. marca, da vlada v Črni gori v sami Partiji globoka kriza, saj so celo partijci prehajali k četnikom. Stalno se nam je dopovedovalo — je pisal Titu — da je Črna gora z nami, da je tudi za revolucijo, a naenkrat se je to zasukalo za 180 stopinj.²³⁹ Zaradi te krize v Partiji je izdal CK KPJ 8. aprila direktivno pismo. Obsodil je globoko pačenje partijske linije v levo in desno tako v praksi kot v partijskem tisku in preskakovanje v etapo boja za oblast proletariata. Obsodil je uničevanje izdajalcev pod geslom, da so sovražniki komunistov in kritiziral je dejstvo, da so se vsi partijci v glavnem pečali samo z vojsko.²⁴⁰ Djilas je pisal ponovno Titu 11. aprila o zelo težkem in kritičnem položaju in o izgubi velikega dela ozemlja in ljudi. Pisal je tudi, da so se začele organizirati udarne enote.²⁴¹ Titu je 16. aprila zahteval reorganizacijo in čiščenje v Partiji, v vodstvu Partije in v vodilnih vojaških organih. Poudaril je potrebo ustvarjanja solidnih udarnih bataljonov ter priprav za dobre akcije proti četnikom.²⁴² Glavnemu štabu je poudaril Vrhovni štab 17. aprila, da so črnogorski udarni bataljoni šele v formiranju in politično neutrjeni. Uničenje četnikov v Kolašinu (Glavni štab za Črno goro je pripravljaval velik napad na Kolašin) ne pomeni več ničesar, kajti sedaj so četniki v Črni gori povsod. Peta kolona se ne bo dala na hitro uničiti. Najprej je treba začeti izdajalce razkrinkovati in začeti z gverilskimi akcijami kot za časa avstroogrske okupacije. Šele ko bodo ustvarjene krepke vojne formacije in bodo nastopili ugodni vojaški in politični pogoji, takrat šele naj se izvede pohod na Kolašin in na druga močna četniška oporišča. Takoj je treba ustanoviti novi Glavni štab iz petih članov, katerih imena je treba pred imenovanjem predložiti VŠ.²⁴³

Še istega dne je Glavni štab izdal navodila za reorganizacijo partizanske vojske. Reorganizacija čet in bataljonov naj bi se izvedla brez vaše, občinske in plemenske osnove. Vse enote se morajo osnovati na prostovoljni podlagi in ostanejo stalna vojska do konca NOB. Odpravijo naj se tudi imena enot, ki imajo plemenski značaj, po vaseh in občinah pa naj se ustanovijo narodne straže.²⁴⁴

Djilas je poročal 27. aprila, da se je začel položaj razvijati v dobro, da je okrog 3000 partizanov-udarnikov, da se je začel razpad četnikov, da se prisilno mobilizirani četniki nočejo boriti in da junija in julija četnikov

²³⁷ Zbornik III/4, str. 223—226.

²³⁸ Zbornik II/3, str. 311.

²³⁹ Zbornik II/3, str. 250—251.

²⁴⁰ Zbornik II/3, str. 353—354.

²⁴¹ Zbornik III/4, str. 252.

²⁴² Zbornik II/3, str. 389.

²⁴³ Zbornik III/3, str. 69—71.

²⁴⁴ Zbornik III/3, str. 90—91.

v Črni gori ne bo več, če se bo pametno delalo.²⁴⁵ Skupaj z Ivanom Milutinovićem pa je Djilas sporočil VŠ, da je na področju Kolašin—Berane—Andrijevice 400 do 800 prisilno mobiliziranih četnikov, a na istem področju tudi osem partizanskih udarnih bataljonov. Četništvo je doseglo — sta pisala — svoj višek in sedaj je vse odvisno od nas, ali bodo šli navzdol.²⁴⁶

Sovražnik pa je začel ofenzivo. Zato je pisal Tito 3. maja Glavnemu štabu, da je prišel čas za napad na Kolašin.²⁴⁷ Iz poročil Glavnega štaba VŠ od 14. maja je razvidno, da je takrat sovražnik obvladal velik del Črne gore. Bilo je sicer okoli 4000 partizanov, a ti še niso prešli povsem na partizanski način bojevanja, pri komandah je prevladoval defenzivni duh, fronte enot so bile razpoteegnjene v širino nekaj kilometrov.²⁴⁸

Na Djilasove opetovane nasvete, naj bi poslal VŠ v Črno goro nekaj svojih proletarskih enot, je Tito odgovoril 26. maja, da v Črni gori ne moreta rešiti vprašanja dva proletarska bataljona, niti trije, niti pet, ker je v Črni gori potreben popoln preobrat v vodenju bojov. Preiti je treba na partizanski način bojevanja, ne pa ostati pri frontalnem. V našem boju — je nadaljeval Tito — se ne smemo dati voditi od trmoglavosti, da zaradi prestiža na vsak način zavzamemo neko mesto (Kolašin). Treba je voditi razumno partizansko vojskovanje in se pri tem posluževati tudi vseh izkušenj, ki smo jih imeli do sedaj v Srbiji in drugod.²⁴⁹

Položaj je bil v Črni gori vedno slabši. O njem je sporočil VŠ Glavnemu štabu za Hercegovino 29. maja in pisal, da je bil zavzet Žabljak, Šavnik in Vojnič ter da so Italijani prišli do meje Pive. Glavnina partizanskih sil je bila premaknjena na Pivo, da bi se odpočila in pripravila za napad, če bi skušal sovražnik prodirati na Pivo.²⁵⁰ Položaj se je v Črni gori tako poslabšal — je pisal Tito 31. maja Rankoviću — da obstoja nevarnost, da bi četniki udarili iz Črne gore na Pivo. Črnogorci imajo sicer dosti sil, a so tako izčrpane zaradi neumestnih akcij pri Kolašinu, da niso sposobne za ofenzivo. Je tudi precej odhajanja iz nekaterih bataljonov, ne sicer iz sovraštva, temveč iz strahu za svoje družine. V Goliji so peto-kolonaši prevzeli oblast in obstoja nevarnost, da ne odrežejo Črne gore in južne Hercegovine in od tod ne ogrozijo Pive. Večji del Črne gore imajo v rokah Italijani in četniki, zato so se manjše grupe partizanov in partizanskih delavcev premaknile na ta teren, da bi poživile partizanski način bojevanja. Tako stanje v Črni gori so povzročile politične napake in nepravilno vodstvo vojnih operacij. Pred dvema dnevoma je bil tu novi PK in smo sklenili, da se čim večje število vodečih partijcev premakne v zaledje in tam začno znova. Položaj v Črni gori se je popravil le v toliko, da se bosta od črnogorskih bataljonov, ki so se umaknili, ustanovili ena ali dve udarni brigadi, ki bosta jedro črnogorskih partizanov.²⁵¹

Vrhovni štab je 3. junija sklenil, da se Piva ne bo branila.²⁵² Na po-

²⁴⁵ Zbornik II/3, str. 461—463.

²⁴⁶ Zbornik III/3, str. 131—134.

²⁴⁷ Zbornik II/4, str. 27.

²⁴⁸ Zbornik III/3, str. 228—229.

²⁴⁹ Zbornik II/4, str. 190.

²⁵⁰ Zbornik III/3, str. 343—345.

²⁵¹ Zbornik III/3, str. 364—365.

²⁵² Zbornik III/3, str. 373.

budo NOO za Črno goro in Boko je bila 16. junija konferenca rodoljubov Črne gore in Boke. Skupščinska resolucija je poudarila, da bi je boj narod s svojo oboroženo silo, partizansko vojsko, katere cilj je izgon okupatorja, uničenje fašizma in narodna osvoboditev. Skupščina je obsodila izdajalce, izzivače državljanske vojne. Spregovorila je tudi o ubegli jugoslovanski vladi in dejala, da predpostavlja, da vlada ne ve za izdajstvo svojega vojnega ministra Mihailovića, sicer bi javno obsodila to izdajstvo, kar zahtevajo naše brezštevilne žrtve. Posebno resolucijo je izdala tudi duhovščina, ki je obsodila tisti del duhovščine, ki je sodeloval z okupatorjem, in je poudarila, da NOB ni boj Partije, temveč boj poštenega naroda Črne gore proti okupatorju in njegovim hlapcem za versko in nacionalno svobodo ter proti vsaki hegemoniji.²⁵³

Sredi junija je Vrhovni štab formiral Četrto in Peto črnogorsko narodno osvobodilno partizansko udarno brigado. Ob ustanovitvi Četrte brigade je Tito dejal, da je dolžnost VŠ, da zbere v NOB vse, ki ljubijo svoj narod in da obstoja ena sama naloga, osvoboditi deželo od okupatorja in uničiti peto kolono.²⁵⁴

Glavnina partizanskih sil se je torej umaknila iz Črne gore, četniki so se zelo okrepili in začeli z velikim terorjem ter obračunavanjem s pomočjo okupatorja. V takih okoliščinah je delal del partijskega aktiva in partizanov, ki je ostal v Črni gori.²⁵⁵

B. Povsem svojevrstno se je v Črni gori razvijala organizacija partizanstva. Najprej so bili ustanovljeni gverilski odredi, ki so se med vstajo formirali tudi v bataljone. Ti odredi so bili ustanovljeni na vaških, občinskih in plemenskih temeljih. Ta sistem je onemogočal notranjo enotnost vojske. Partizani so živeli doma, od koder so, če so bili poklicani, odhajali na akcije, potem pa so spet odšli domov. Vezani s tako vojaško organizacijo na svojo vas ali pleme, so bili voljni boriti se, kadar je šlo za korist njihovega teritorija, a neradi na drugih terenih. Če pa so se že borili drugod, so se vselej hoteli čimprej vrniti nazaj. Kot enote NOV po vsej Jugoslaviji, so imele tudi črnogorske enote politične komisarje od vsega začetka (»predstavnik ljudskega stremljenja v gverili«,²⁵⁶ ki ni bil predstavnik nobene politične stranke). V partizanski vojski Črne gore je bila oktobra temeljna enota četa (100–140 borcev), temeljna taktična

²⁵³ Zbornik III/4, str. 368–371.

²⁵⁴ Zbornik III/3, str. 427.

²⁵⁵ Oslobodilački rat, str. 5, 60–74, 184–191, 323–324; B. Janković, And. Pejović, Ilija Kostić, str. 129–140; potpukovnik Branko Perović, Pripreme za ustanak i njegov razvoj u srezu Šavničkom (Durmitorskom) od okupacije do kraja 1941 godine, VIG 1952 št. 2, str. 3–44; generalmajor Boško Djuričković, Plevalska bitka — 1 decembra 1941 godine, VIG 1952, št. 6, str. 3–24; Isti, Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941 godine, VIG 1950, št. 1, str. 82–110; Batrić Jovanović, Narodna vlast u Crnoj gori u prvoj godini NOB i revolucije, VIG 1959, št. 4, str. 3–29; Radovan Lekić, Oslobodjenje Andrijevice 17. jula 1941 godine, VIG 1951, št. 4, str. 61–69; potpukovnik Jovan Vujović, Uništenje italijanske motorizovane kolone na Jelin Dubu 18. oktobra 1941 godine, VIG 1951, št. 4, str. 69–74; Radovan Lekić, Andrijevički srez u 1941 godini, VIG 1951, št. 6, str. 66–100; Batrić Jovanović, Srez Kolašinski u 1941 godini, VIG 1954, št. 1, str. 39–63.

²⁵⁶ Zbornik III/1, str. 60.

enota je bil bataljon (2—4 čete), taktična enota brigada (2—4 bataljone), višja taktična enota pa odred (2—3 brigade). Čete so bile formirane po starem črnogorskem običaju, da so »bratstvenici« iz najbližjih vasi odnosno kmetij ustanovili četo. Na večjih bratstvih, plemenih in občinah se je ustanovil bataljon, brigada pa na večjih geografskih pokrajinah. Narejeni so bili mobilizacijski spiski, vsak starešina enote pa je moral ob sprejemu vprašati borca, če se hoče bojevati v vnostah NOV in mu je moral ta boj tudi pojasniti. Za partizana se je rabil izraz gverilec.²⁵⁷ Ime gverilec se je odpravilo 25. oktobra, stara najmanjša partizanska enota, gverilski odred pa se je spremenil v vod.²⁵⁸ Po navodilih posvetovanja v Stolicah se je izvedla tudi reorganizacija NOV v Črni gori. Ustanovili so se štirje odredi. Odred je imel 2—4 bataljone, bataljon 400—600 borcev, četa pa 80 do 120 borcev. Odpravilo se je ime brigada in se je za večjo enoto vpeljal izraz grupa odredov.²⁵⁹

Oblike ljudske fronte se niso razvijale, začetki ljudske oblasti pa so nastajali in se razvijali na svojevrsten način. V osvobojenem Kolašinu se je na primer 20. julija sestal zbor 200 delegatov gverilskih odredov, ki je izvolil narodni odbor za Kolašin, pa tudi narodni odbor za okraja Andrijevico in Berane. Predpise glede organiziranja oblasti je izdala tudi vrhovna komanda za Črno goro. Po teh predpisih je pripadala na osvobojenem ozemlju vsa oblast začasni vrhovni komandi, vse stare jugoslovanske oblasti pa so bile odpravljene. Pri vseh komandah enot naj bi se iz vrst uglednih narodnih delavcev izvolile »osebe za zveze z ljudstvom«, ki naj bi jih izvolila vojska. Dalje naj bi se ustanovile začasne občinske in okrajne oblasti, stara upravna razdelitev Črne gore pa naj bi ostala. Aktivno in pasivno volilno pravico je dobil vsak od 18. leta starosti dalje. Na 100 prebivalcev ali 25 gverilcev se je volil po en delegat. Ti so potem volili občinsko upravo, občinski delegati pa so volili okrajne oblasti itd. Zbor občinskih delegatov je bil vrhovna oblast v občini, ki je lahko menjal občinsko upravo. Pri štabih odredov so se ustanovila sodišča za izrek smrtnih kazni, kazni do enega meseca zavora pa so izrekale okrajne oblasti.²⁶⁰

V okraju Šavnik je bila takoj po vstaji v vsem okraju postavljena »vojna oblast oborožene vstaje«, ki je imela nalogo, skrbeti za red in mir in preprečevati vse, kar bi škodovalo NOB.²⁶¹

PK je ukazal sredi avgusta formirati na osvobojenem ozemlju NOO kot organe oblasti. Pri volitvah v NOO pa je bilo treba paziti, da bi se izvolili taki, preko katerih bo mogoče izvajati partijsko linijo. Vedeti pa je treba, da NOO ne predstavljajo sovjetske, temveč ljudsko oblast.²⁶²

Še 11. novembra je Glavni štab poudaril, da imajo najvišjo oblast na osvobojenem ozemlju partizanski odredi. Na osvobojenem ozemlju pa naj se volijo NOO, v katere naj pridejo vsi domoljubni elementi. njihovo so-

²⁵⁷ Zbornik III/1, str. 44—58.

²⁵⁸ Zbornik III/1, str. 70—71.

²⁵⁹ Zbornik III/1, str. 120, 169.

²⁶⁰ Zbornik III/4, str. 9—11.

²⁶¹ Zbornik III/1, str. 17.

²⁶² Zbornik III/1, str. 33—35.

delovanje pa naj bo pod nadzorstvom štaba odredov.²⁶³ Še bolj razločno pa je to odvisnost določil PK 20. novembra, da so NOO sicer najvišja oblast v občini, so pa podrejeni oboroženim partizanskim odredom, četam in vodom v občini. Ker so oborožene enote oborožene sile Partije (!), imajo pravico NOO tudi razpustiti, če ne bi delali v korist NOB.²⁶⁴

5. MAKEDONIJA

A. NOB se je v Makedoniji razvijala v posebnih subjektivnih in objektivnih okoliščinah in govoriti moremo o treh fazah njenega razvoja: a) od junija do novembra 1941. To je obdobje boja za izvajanje linije CK KPJ o oboroženi vstaji in razvijanja poskusov bolgarske partije, ki si je hotela prilastiti organizacije KPJ v Makedoniji. V samih organizacijah KPJ v Makedoniji pa se je v tem razdobju vodila bitka proti oportunistični politiki tedanjega sekretarja PK KPJ za Makedonijo, Šatorova. Hudi partijski boji so se končali z zmago linije CK KPJ in oktobra 1941 so se formirali prvi partizanski odredi v Makedoniji.

b) od novembra 1941 do decembra 1942. Linija oboroženega boja CK KPJ je naletela na nove težave zaradi razdiralnega dela delegata bolgarskega CK v Makedoniji in zaradi ponovnega poskusa vodstva bolgarske partije, da bi oddvojil boj makedonskega naroda od boja ostalih jugoslovanskih narodov. Zato se je nadaljeval boj partijskih organizacij proti nacionalizmu in oportunizmu bolgarske partije. Uspehi tega boja so rodili pomladi 1942 nove partijske organizacije, partijske akcije pa so zajele večji del Makedonije v drugi polovici 1942.

c) razdobje povezave PK za Makedonijo s CK KPJ.²⁶⁵

Aprila 1941 je pisal Šatorov, da Makedonija z bolgarsko okupacijo ni dobila svobode in da so se v Makedoniji izmenjali le njeni upravitelji, ne pa sistem. Zato se morajo združiti vsi Makedonci, Šiptarji in Turki in se boriti skupaj z vsemi balkanskimi narodi za svobodo in enakopravnost.²⁶⁶ PK za Makedonijo je konec maja razmnožil pismo Trajča Kostova, da je treba podpreti boj makedonskih množic za pravico, da si lahko same izbirajo uradnike itd. Treba je na široko pojasnjevati vprašanje o neodvisni Makedoniji kot je to postavil Goce Delčev, vse to pa je treba povezati z močno kritiko novega balkanskega reda in pokazati na sovjetski primer. Vprašanje, ali so Makedonci Bolgari, ali makedonski Slovani, bi bilo doktrinarno in sektaško dlakocepstvo, smo pa za boj proti ubijanju makedonske zavesti in nasilne bolgarizacije naroda. Nepravilno bi bilo sedaj postavljati kot aktualno geslo boja za sovjetsko oblast na Balkanu, kot tudi, ali bomo naredili federacijo z italijanskim protektoratom v Hrvaški, ali nemškimi protektoratom v Srbiji ali Grčiji?²⁶⁷

²⁶³ Zbornik III/1, str. 127.

²⁶⁴ Zbornik III/1, str. 170.

²⁶⁵ Zbornik VII/1, str. XI.

²⁶⁶ Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom VII, Beograd 1951, str. 17—19, Citiram Arhiv VII, str. 17—19.

²⁶⁷ Arhiv VII, str. 22—23.

Medtem je Šatorov že povezal partijsko organizacijo v Makedoniji z bolgarsko partijo, in junija, po napadu na Sovjetsko zvezo je izdal PK delavske partije za Makedonijo proglas makedonskemu narodu, v katerem ugotavlja nasilje bolgarskih okupatorjev nad Makedonci, poudarja, da gredo Bolgari po stopinjah Srbov in da morejo dobiti Makedonci, Turki in Arnavti enakopravnost le s pomočjo sovjetskih narodov. Zato naj živi svobodna sovjetska Makedonija!²⁶⁸ V proglasu torej ni bilo nobenega govora o boju proti okupatorju, o boju makedonskega naroda z ostalimi jugoslovanskimi narodi pod vodstvom CK KPJ. Tudi v proglasu od 2. avgusta govori Šatorov o sovjetski Makedoniji. Poudaril je, da se Sovjetska zveza ne bojuje za to, da bi dala Makedonijo Angležem ali Petru Karadjordjeviću, temveč, da bo postala sovjetska.²⁶⁹

V pismu od 24. julija je CK KPJ obrazložil delovanje Šatorova, ki ni bilo samo antipartijsko, temveč tudi kontrarevolucionarno. Šatorov je sabotiral proglas CK KPJ o začetkih vstaje in zavzel nacionalno šovinistično stališče. Takoj po okupaciji je prekinil vse zveze s CK, ni prišel na poziv poročat o položaju, zavzel je sovražno stališče do Srbov v PK in jih odstranil. Zato je CK Šatorova odstranil iz PK in ga izključil iz Partije. Novi PK (sekretar Koliševski) je dobil tele naloge: organizirati partizanske enote in takoj začeti z akcijami na transporte ter uničevati vojaški material. V partizanske odrede naj vstopijo vsi, ki so se pripravljali bojevati proti okupatorju. Tako sta v Makedoniji obstojala dva PK, PK s Šatorovim in pravi PK KPJ za Makedonijo.²⁷⁰

Sredi julija je izdal Šatorov nov proglas, da okupatorjevo nasilje ne bo zlomilo volje do svobode, ki bo hitro prišla. Do tedaj pa naj vsak »s pridržanim dihom v prsih spremlja veliki boj sovjetskih narodov proti fašizmu« in naj pomaga kolikor le more žrtvam za svobodo Makedonije. Nekoliko bolj bojeviti je bil Šatorov v Ilidenskem proglasu 2. avgusta, ko je pozval na pomoč boju sovjetskih narodov, a to tako, naj bi na Ilinden izvedli več demonstracij.²⁷¹

Avgusta je intervenirala Kominternina in odločila, naj bo Makedonija pod Jugoslavijo, dalje, da je glavno sredstvo boja partizansko gibanje, ki se razvija v Jugoslaviji, obe partiji pa — jugoslovanska in bolgarska — morata zavzeti stališče do samoodločbe makedonskega naroda. Bolgarski CK se je z odločitvijo Kominterne strinjal, poslal pa je v Makedonijo svojega delegata, s katerim se je Šatorov popolnoma povezal.²⁷²

Konec avgusta je bilo stanje v partijskih organizacijah Makedonije tako, da Šatorov PK ni hotel sprejeti odlokov CK in je proglašal Tita za anglofila. Isto se je dogajalo tudi v nekaterih partijskih organizacijah. Dne 17. avgusta je sklical PK pokrajinsko konferenco na željo bolgarskega delegata, da bi se rehabilitiral Šatorov.²⁷³ Tako je nastala še večja zmeda. Na sestanku politbiroja CK 31. avgusta v Beogradu je bilo sklenjeno po-

²⁶⁸ Zbornik VII/1, str. 10—12.

²⁶⁹ Arhiv VII, str. 33—34.

²⁷⁰ Zbornik VII/1, str. 13—15.

²⁷¹ Arhiv VII, str. 33—42.

²⁷² Zbornik VII/1, str. 15—16.

²⁷³ Zbornik VII/1, str. 17—21.

slati pismo bolgarskemu CK o položaju v partijskih organizacijah v Makedoniji in o saboterstvu akcij večine v PK. Dalje je bilo sklenjeno poslati pismo članom KPJ v Makedoniji, poslati glede Makedonije brzojavko Dimitrovu in poslati dva odgovorna funkcionarja v Makedonijo, da bosta organizirala partizanske odrede.²⁷⁴

Na odlok Kominterne je Šatorov odgovoril CK KPJ, da pričakuje od CK instrukcije, da bi šel rad v partizane, priznal je napako »glede sovjetske Makedonije«, ne pa drugih.²⁷⁵ Po sklepu Politbiroja CK KPJ je sporočil Tito 4. septembra Kominterni, da je PK odrekel povezavo s CK KPJ in se povezal z bolgarsko partijo. Šatorov na trikratni poziv ni hotel priti v Beograd, izdal je direktivo, naj se izroči vse orožje okupatorju, zavzel je stališče za sovjetsko Makedonijo in čakanje Rdeče armade. Bolgarski CK podpira Šatorova in trdi da je Makedonija pripojena bolgarski partiji po odloku Kominterne. Zato ni danes v Makedoniji nobenih partizanskih odredov in akcij, CK pa bo poslal svoje delegate v Makedonijo.²⁷⁶ Dne 6. septembra je poslal CK odprto pismo članom KPJ v Makedoniji, v katerem je poudaril, da Makedonija miruje zaradi saboterskega zadržanja nekaterih vodilnih ljudi v PK, ki so zavestno sabotirali direktive CK. Zato bo CK poslal v Makedonijo znova svojega poverjenika, da bo uvedel linijo pisma CK, organiziral odrede in akcije. Staro vodstvo (Šatorov) nima nobenih pravic in njegove izključitve so brez veljave.²⁷⁷ Istega dne je pisal CK tudi bolgarskemu CK in mu podrobnejše obrazložil Šatorovo saboterstvo. Poudaril je tudi, da večina partijskih organizacij v Makedoniji obsoja neaktivnost in zatrjuje, da so pogoji za partizanske odrede in akcije.²⁷⁸

Konec septembra je poslal PK (Koliševski) direktivno pismo partijskim organizacijam in nepartijcem, v katerem je poudaril, da je v Makedoniji dovolj čakanja.²⁷⁹ Tako je bil konec septembra ustanovljen Prilepski odred, prvi odred v Makedoniji, ki je izvedel prvo akcijo v Prilepu 11. oktobra. Prav tega dne je bil ustanovljen Kumanovski odred, ki je bil kmalu razbit, oktobra je razpadel tudi Skopski odred. Kljub temu je PK 5. novembra sklenil čimprej formirati nove odrede, a je te sklepe sabotiral novi sekretar PK, Bane Andrejev. Koliševski je bil namreč v tem času že aretiran od policije. PK je začetek decembra sklenil razpust pokrajinskega štaba in razformiral Prilepski odred. Na pismo CK od 6. septembra je bolgarski CK odgovoril, da je priključil makedonske organizacije, misleč, da je s tem CK soglašal. Zelo pa se je čudil, da je prišlo do vzporednih PK. Dalje je pisal, da je položaj v Bolgariji le drugačen kot v razpadli Jugoslaviji. Bolgarska buržoazija le še more varati ljudske množice kot »zaščitnik miru« in kot izvrševalec bolgarskega narodnega ideala s pomočjo Nemčije. Oborožena vstaja v Bolgariji še ni mogoča, delali pa bodo na njenih pripravah. Tudi v Makedoniji še ni zrela situacija za boj proti bolgarskemu okupatorju.²⁸⁰

²⁷⁴ Arhiv VII, str. 44.

²⁷⁵ Arhiv VII, str. 51.

²⁷⁶ Zbornik VII/1, str. 22.

²⁷⁷ Arhiv VII, str. 23—24.

²⁷⁸ Arhiv VII, str. 26—27.

²⁷⁹ Arhiv VII, str. 35—36.

²⁸⁰ Zbornik VII/1, str. 42—47.

Vzporedno z direktivnim pismom PK je poslal pismo tudi CK. Naročil je takojšnje ustanavljanje partizanskih odredov, ki naj bodo sestavljeni iz Srbov in Makedoncev, vso skrb je treba posvetiti rušenju komunikacij in paziti, da se partija ne stopi v partizanskih odredih in da obdrži politično vodstvo vsega gibanja v Makedoniji. Takoj je treba tudi ustanoviti Glavni štab Makedonije.²⁸¹

Ker je začetek novembra padel v roke policije Koliševski, je PK začel glede akcij kolebat. Ko je Bane Andrejev 25. decembra poročal CK, je trdil, da je bil 11. oktober — danes dan vstaje makedonskega naroda — poraz. Dejal je, da mobilizirajo za pomlad in da je veliko odvisno tudi od uspešnega sodelovanja z bolgarskim CK.²⁸² Toda del PK je ostal še vedno na strani CK kljub posvetovanju PK v Skopju 7. januarja 1942, ki je odobrila Bane Andrejevo politiko nasklonitve na bolgarsko partijo. Ko je začela bolgarska vlada mobilizirati tudi v Makedoniji, je bil bolgarski CK za mobilizacijo (da bi komunisti od znotraj razjedali bolgarsko armado) in to linijo je sprejel tudi PK. Toda nekatere partijske organizacije so le pripravljale organiziranje partizanskih odredov in konec aprila je bil ustanovljen Kruševski odred (16 borcev), konec aprila Bitoljski odred (21 borcev), ki je bil začetek maja uničen, in konec maja Veleški odred (24 borcev).

Na vprašanje PK spričo bolgarske mobilizacije, je bolgarski CK zelo zvijačno odgovoril, da naj samo partiji odgovarjajo na mobilizacijo s sabotažo. Mase še niso pripravljene, da bi se odzvale partizanski mobilizaciji in je najprej potrebna masovna agitacija za mobilizacijo.²⁸³ Zanimiva je depeša izvršnega komiteta Kominterne od 27. in 28. februarja Titu, da je položaj v Makedoniji še vedno težak in da se PK, ker nima zveze s CK KPJ, obrača po nasvete na bolgarski CK.²⁸⁴

Sredi marca je pisal CK makedonskemu PK obširno pismo, v katerem je med drugim poudaril, da razvoj v Makedoniji zaostaja celo za razvojem na Hrvaškem, ki se je ob okupaciji znašla v sličnem položaju. Zato so te specifične okoliščnosti v Makedoniji le del vzroka takega položaja. Drugi del vzroka je treba iskati v slabosti partijske organizacije v Makedoniji in v posledicah težkih napak, ki jih je naredilo vodstvo Šatorova. PK mora udarjati enako ostro proti velikobolgarski kot velikosrbski hegemoniji in politiki. Razkrinkavati mora pravo vlogo fašističnih imperialistov, popularizirati Sovjetsko zvezo, krepiti bratstvo v skupnem boju makedonskega, srbskega in bolgarskega naroda in krepiti partijo med delavskimi in kmečskimi množicami.²⁸⁵

Dne 5. maja je pisal Mirče Acev plenumu PK, da je kriv vseh neuspehov PK, ki še vedno le frazari in ne privlačuje množic v konkretne boje za vsakodnevne potrebe, preko katerih bi se mase mobilizirale. PK v devetih mesecih ni vzpostavil zveze s CK in ne izgleda, da bo to storil. Zato zahteva likvidacijo takega stanja. Skliče naj se posvetovanje, na katerem naj se izbere plenum PK, ta pa naj izbere PK.²⁸⁶

²⁸¹ Zbornik VII/1, str. 40—41.

²⁸² Zbornik VII/1, str. 70—71.

²⁸³ Arhiv VII, str. 50—55.

²⁸⁴ Arhiv VII, str. 59.

²⁸⁵ Arhiv VII, str. 63—67.

²⁸⁶ Arhiv VII, str. 113—120.

Začetek junija je odstopil PK in postavljen je bil začasni PK, ki je pisal 5. junija partijskim organizacijam, da se bo čimprej povezal s CK KPJ, da bo organiziral partizanske odrede po vsej Makedoniji in ustanovil Pokrajinski štab.²⁸⁷

Toda že začetek julija so padli v roke bolgarske policije štirje člani začasnega PK, k sreči pa je kmalu nato prišel v Makedonijo delegat CK. Nastalo je še nekaj odredov, ki so se kljub številnim bolgarskim napadom od avgusta do oktobra neprestano krepili. Toda okupatorji so začeli odgovarjati s silovitim terorjem.

V drugi polovici februarja 1943 je prišel v Makedonijo Tempo in začela se je neposredna pomoč CK KPJ. Tempo je analiziral vse slabosti, dal perspektive in naloge. Odstranjeni so bili zadnji vplivi delegata bolgarskega CK. Začetek marca 1943 je bil v Tetovu formiran CK KP Makedonije. S tem so bili vzeti reakciji in avtonomistom zadnji argumenti, da je bila partijska organizacija Makedonije in NOB slepo podvržena »Srbom«. Pomladi 1943 se je začela vstaja masovno širiti. Tri žarišča vstaje so bila: Debar, Tikveš in Kumanovo. Nastalo je pomembno osvobojeno ozemlje, postavljen je bil Glavni štab, Makedonija pa razdeljena na pet operativnih zon.²⁸⁸

B. Svojevrsten razvoj je doživela NOV v Makedoniji. Odredi so imeli 1941 čete s četno komando, oboje pa je bilo podrejeno krajevemu operativnemu štabu, ki je bil ponavadi v mestu in je od tam vodil operacije. Odred je imel diverzantske naloge, naloge napadati policijo, občine itd. Odredi so bili vezani na teritorij okoli mest. Pomladi 1942 je poskušal bolgarski CK vsiliti odredom komitsko taktiko zelo malih čet. Vodstvo teh čet je bilo vezano na štab odreda, ta pa na operativni štab, ki je bil v mestu in pod neposrednim vodstvom partijskega komiteta. Štabe odredov je vodil pokrajinski operativni štab, ki je bil na terenu, ta pa je bil podrejen pokrajinskemu štabu NOPO Makedonije, ki je bil vezan na PK, ki je bil v Skoplju. Čete in odredi so bili vezani na teren okoli mest, od koder so se tudi oskrbovali. Vse to je bilo torej silno birokratsko in komplicirano.

Do reorganizacije je prišlo šele v drugi polovici 1942. Odredi niso bili več vezani na določen teren, grupirali so se v večje enote in so dobili nalogo, narediti največ škode glavnemu sovražniku. Šele po prespanskem posvetovanju CK KPM in Glavnega štaba Makedonije je dobila NOV tudi v Makedoniji enotno jugoslovansko obliko.²⁸⁹

6. SLOVENIJA²⁹⁰

A. Že 10. aprila je devet članov CK KPS, ki so bili kot prostovoljci namenjeni v jugoslovansko vojsko, imelo pod vodstvom sekretarja Leskoš-

²⁸⁷ Arhiv VII, str. 398, op. 100.

²⁸⁸ Oslobodilački rat I, str. 145, 162—163, 221—224, 320—323; Lazar Koliševski, Politički izveštaj CK KP Makedonije na I. kongresu Komunističke partije Makedonije, Zagreb 1950; Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1945, Beograd 1950.

²⁸⁹ Zbornik VII/1, str. XV—XIX.

²⁹⁰ Vse podatke sem povzel iz knjige M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I, Ljubljana 1960, in II, Ljubljana 1961.

29.

ka izven Ljubljane sejo, na kateri je bilo sklenjeno takojšnje zbiranje orožja razpadajoče jugoslovanske vojske in da se morajo člani CK takoj vrniti na svoja mesta ter se v politični akciji spopasti z okupatorjem. Na posvetovanju KPJ v Zagrebu je dobila KPS poleg priprav za vstajo še posebno nalogo, zbrati in združiti za boj ves slovenski narod (Združena Slovenija). Že 27. aprila je bila na pobudo CK KPS ustanovljena enotna slovenska politična borbena organizacija, Osvobodilna fronta. Na širši partijski konferenci začetek junija v Ljubljani, ki se je vršila že pod perspektivo bližnjega napada na Sovjetsko zvezo, je bilo sklenjeno organiziranje ljudske vstaje tudi v Sloveniji, 22. junija pa je CK KPS ustanovil Glavno poveljstvo, sklenil pozvati slovenski narod v boj in takoj začel po svojih inštruktorjih organizirati partizanske enote. Priprave — organizacijske in politične — za vstajo so bile končane sredi julija, kot posledica teh priprav se je 22. julija začela vstaja v Sloveniji, čeprav so bile akcije diverzantskih grup že pred napadom na Sovjetsko zvezo in takoj po njem. Ne glede na okupatorja in njegovo okupacijsko taktiko se je oboroženi odpor širil na Gorenjskem in Štajerskem, ki sta bili okupirani od Nemcev, v takojmenovani Ljubljanski pokrajini z Ljubljano, ki so jo okupirali Italijani, in v Prekmurju okupiranem od Madžarov. Malo kasneje se je začel oboroženi upor na Primorskem — zaradi oportunitizma in nacionalizma odgovornih funkcionarjev CK KP Italije — dosti kasneje pa na slovenskem Koroškem. Povod so do konca julija nastale prve partizanske čete, ki so bile splošno bolj aktivne na področju okupiranem od Nemcev, dočim je bila začetna »milejša« taktika italijanskega okupatorja nekoliko zaviralni moment samo na podeželju, dočim je Ljubljana naravnost plamtela v vseh mogočih oblikah vstaje.

Silovita nemška reakcija na aktivnost slovenskih partizanskih čet je imela svoje posledice. Na Gorenjskem so bile združene partizanske čete močno razbite že poleti in zgodaj jeseni 1941, a je v pozni jeseni na Gorenjskem znova zrastle ena od najmočnejših partizanskih enot na Slovenskem v tem času — Cankarjev bataljon — ki je s svojo vojaško in politično aktivnostjo dvignil sredi decembra Gorenjsko celo v kratkotrajno splošno vstajo. Velika nemška reakcija na to aktivnost pozimi 1941/42 (bitka na Dražgošah) je Cankarjev bataljon sicer prisilila na razdelitev po četah in grupah, ni mu pa onemogočila, da se ne bi obdržal in spomladi 1942 so vse te čete in grupe zopet narasle in začele akcije.

Na Štajerskem je bila nemška reakcija na začetno veliko aktivnost prvih partizanskih čet še večja. Kljub hudim represalijam, zlasti pa izredno težkim izgubam vodilnega partijskega kadra, se je jeseni 1941 formiral celo Prvi štajerski bataljon, ki je po neuspelem poskusu preprečiti izseljevanje v Zasavju, porazdeljen po manjših enotah, le preстал hudo zimo 1941/42. Prav v tem času pa je Glavno poveljstvo v Ljubljanski pokrajini formiralo Drugi štajerski bataljon, ki je dobil nalogo, čimprej kreniti na Štajersko. Pri prvem poskusu bataljon ni uspel in je ostal v Ljubljanski pokrajini, kjer je njegova izredna aktivnost v veliki meri pripomogla k nastanku prvega velikega osvobojenega ozemlja.

Na aktivnost partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini so odgovorili jeseni 1941 tudi Italijani in v večji ofenzivni operaciji razbili Krimski bataljon, ki pa je začel v zimi 1941/42 znova nastajati in je močno okrepjen pomladi 1942 izbojeval prvo slovensko osvobojeno ozemlje. Le za uporno Ljubljano, v kateri je bil CK KPS, Glavno poveljstvo in vodstvo OF vse do pomladi 1942, Italijani niso mogli dobiti nobenega uspešnega sredstva. CK KPS je jeseni 1941 poslal prvo partizansko enoto tudi na Primorsko, v Prekmurju so prav v tem času, po prvih aretacijah in smrtnih obsodbah partizanske akcije za delj časa prenehale. Kljub vsem sovražnim represalijam in ofenzivam in kljub zelo hudim izgubam so partizanske enote v vseh slovenskih pokrajinah — razen v Prekmurju — obstojale in je tudi za te veljalo, kar je nešteto krat poudarjal VŠ in Glavno poveljstvo, da je obstoj partizanske enote odvisen samo od neprestanih akcij in partizanskega načina boja.

V zgodnji/pomladi 1942 je naredilo Glavno poveljstvo načrt za pomladansko ofenzivo, ki naj bi dvignila v vstajo del Gorenjske, del Štajerske in Ljubljanske pokrajine. Zato je bila partizanska vojska reorganizirana tako, da so se namesto čet in bataljonov ustanovili odredi in iz teh grupe odredov, od katerih je vsaka dobila svoje pomladanske ofenzivne naloge, koordinirana izvršitev vseh teh nalog pa naj bi po doseženi splošni vstaji privedla do velikega in med seboj povezanega osvobojenega ozemlja. Uspeh je bil torej odvisen od aktivnosti grup. Tako je pomladi 1942 nastalo v Ljubljanski pokrajini — kot vsota partizanskih akcij, ki so sprožile masovno ljudsko vstajo — veliko osvobojeno ozemlje, ne pa na Gorenjskem in Štajerskem. NOB na Primorskem je bila v tem času šele v začetkih.

To prvo slovensko osvobojeno ozemlje je obsegalo na višku svojega obstoja skoraj vso Ljubljansko pokrajino, izvzemši komunikacije. Vstaja je v Ljubljanski pokrajini pomnožila tudi partizanske vrste. Iz Tretje grupe odredov, ki je obsegala odrede v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem, se je razvila še Peta grupa odredov, iz 2. štajerskega bataljona na Dolenjskem se je razvila 2. ali Štajerska grupa, slabše pa se je razvila v tem času 1. ali Gorenjska grupa, do ustanovitve Četrte pa ni prišlo. Naloga Tretje, Pete in spčetka tudi Druge grupe odredov je bila, brániti osvobojeno ozemlje. A ne s frontalnimi boji, temveč na partizanski način (vdirati globoko v sovražno ozemlje, urno menjati položaje itd.). Druga grupa je morala oditi na Štajersko. Preboj preko Save se ni posrečil, zato je odšla preko Notranjske naprej na Gorenjsko, kjer naj bi bila pri dviganju vstaje v pomoč akcijam Prve grupe. Padla pa je v nemško ofenzivo na Gorenjskem in se je po hudih bojih, razdeljena na dva dela, prebila — en del celo preko Koroške na Štajersko.

V počastitev smrti organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča (obsojen od Italijanov na smrt in ustreljen 22. maja 1942) je bil ustanovljen 1. slovenski proletarski bataljon Toneta Tomšiča. To je bila prva slovenska regularna enota — po analogiji s prvo proletarsko brigado — ki je še pred veliko italijansko ofenzivo prerastla v 1. proletarsko brigado Toneta Tomšiča.

Da bi Italijani uničili prvo osvobojeno ozemlje, predvsem pa partizansko vojsko, so začeli sredi julija veliko ofenzivo, ki je do začetka novembra prešla vso Ljubljansko pokrajino in povzročila ljudem veliko gorja (streljanje talcev, požiganje vasi, odganjanje v internacijo). Uspeh te ofenzive je bila sicer izguba osvobojenega ozemlja, ne pa uničenje partizanske vojske. Ta se je — po prvih začetnih udarcih — spretno izmikala in manevrirala. Prav v toku same ofenzive so nastale še tri slovenske brigade, septembra Udarne brigadi Matije Gubca in Ivana Cankarja, začetek oktobra pa Udarne brigada Ljube Šercerja. Dne 26. decembra je izvedlo Glavno poveljstvo novo reorganizacijo vojske. Ustanovljene so bile štiri operativne zone, po teh zonah pa so bile porazdeljene brigade in odredi. Pač pa je italijanska ofenziva pomagala na noge združeni slovenski kontrarevoluciji. Ta se je začela združevati na kontrarevolucionarni bazi jeseni 1941, končno pa se je združila prav v času nastajanja osvobojenega ozemlja. Po dolgotrajnih pogajanjih so jo končno Italijani le legalizirali in poslala je svojo prvo oboroženo enoto na osvobojeno ozemlje. S to pa se je prav kmalu spopadla novoustanovljena Tomšičeva brigada. Strahoviti italijanski teror je bil direktna pomoč nastajanju precej številnih kontrarevolucionarnih straž ali bele garde. Takoj po ofenzivi in že v toku njenih zadnjih faz se je zato znašel CK KPS pred silno pomembno nalogo, preprečiti državljansko vojno. Njenega videza sicer ni mogel preprečiti — prišlo je do oboroženih spopadov z belo gardo — toda jeseni 1942 in na pomlad 1943 je bila bela garda in njeni voditelji popolnoma razkrinkana kot okupatorjev hlapec, ki je hotela obliko boja za vero in boja proti komunizmu izkoristiti za svoje razredne cilje. Tako je torej postalo popolnoma jasno, da je bil glavni sovražnik le okupator, bela garda pa samo njegov privesek.

B. Ljudska fronta in NOO. Tako zgodnja ustanovitve OF je bila sicer ena od temeljnih posledic okupacije, a po drugi strani tudi nič manj posledica odlične politike CK KPS, ki je imel od svoje ustanovitve za eno svojih glavnih nalog združevanje slovenskih demokratičnih sil za boj proti fašizmu. To združevanje se je začelo že 1937 v obliki Ljudske fronte, ob okupaciji pa se je baza te Ljudske fronte razširila z bazo takojšnjega boja za osvoboditev, na katero so pristale ne samo ljudske množice, temveč tudi voditelji vseh tistih skupin, ki so že tudi poprej sodelovale s Partijo pa tudi z njeno pomočjo doživele progresivni razvoj v okviru obeh slovenskih tradicionalnih političnih taborov, klerikalnem in liberalnem.

OF je že kmalu po ustanovitvi dobila svojo organizacijsko strukturo, ki je bila od vrha navzdol sledeča: vrh je bil Vrhovni plenum OF, v katerem so bili zastopniki vseh skupin, ki so se vključile v OF. Plenum je imel svoj izvršilni odbor, v katerem so bile zastopane ustanovne skupine OF, Komunistična partija, tako imenovani krščanski socialisti, Sokoli in zastopniki slovenske kulture. Na Vrhovni plenum so bili vezani okrožni odbori OF, na te okrajni (rajonski) in na te terenski. Ti zadnji odbori so bili najpomembnejši, kajti prav v teh so se zaradi njihove masovnosti kmalu začeli kazati znaki revolucionarne ljudske oblasti. Zato se je Vrhovni plenum OF že jeseni 1941 nadvse opravičeno mogel konstituirati v SNOO in zelo meritorno izdati svoje prve štiri odloke, ki so se jih ljudje držali.

org. struktura
OF

Nikjer ni v Jugoslaviji Ljudska fronta in njeni organi preraščala tako popolno iz splošne narodnoosvobodilne organizacije v ljudsko oblast. Samo tako je treba razumeti znano Kidričevo oznako OF iz tega razdobja, da je postala OF država v državi.

Na prvem osvobojenem ozemlju je šel revolucionarni razvoj ljudske oblasti še korak dalje. V vaseh je postal terenski odbor OF vasi oblastni organ že jeseni 1941, ko so bile te vasi še okupirane. Ob osvoboditvi, pomladi 1942 je torej lahko upravljal javno obe funkciji, funkcijo še nadaljnjega združevanja vseh demokratičnih sil za boj proti okupatorju in funkcijo oblasti v vasi. Revolucionarni razvoj in širjenje ter utrjevanje vstaje pa so na osvobojenem ozemlju nujno zahtevali izvolitev posebnega krajevnega (vaškega) oblastnega organa. Tako so bile izvršene na vsem osvobojenem ozemlju volitve v NOO, prvotni terenski odbor OF v vasi pa je obdržal svojo prvotno politično funkcijo. Tako torej v Sloveniji vsak NOO pomeni absolutno izvoljeni organ.

Ta revolucionarna sprememba je na osvobojenem ozemlju terjala tudi reorganizacijo v samem vodstvu OF. Iz članov Izvršnega odbora OF in članov Vrhovnega plenuma je bil konstituiran Narodno osvobodilni svet, NOS — vlada za slovensko osvobojeno ozemlje, katero naj bi potrdil zbor izvoljenih delegatov NOO. Do tega zbora pa ni prišlo, ker ga je preprečila velika italijanska ofenziva.

Rekli smo že, da je italijanska ofenziva uničila osvobojeno ozemlje in s tem seveda tudi tako organizacijo ljudske oblasti. Ali je sedaj ta prenehala? NOO so vsekakor prenehali, a v ilegalo so znova šli terenski odbori OF in so znova prevzeli tudi oblastne funkcije. OF se torej — ker je to bil bojujoči se slovenski narod sam — ni dala in ni mogla uničiti. Ponekod, kjer je prišlo do najhujših posledic italijanske ofenzive, recimo v vasi, kjer je nastala belogardistična vaška straža, je bilo treba preiti celo samo na zaupniški sistem, a OF je le bila v vasi in delala.

Prve partizanske enote so bile v Sloveniji čete (po napadu na Sovjetsko zvezo so začele nastajati ilegalne grupe komunistov kot jedro kasnejših čet), ki so se združevale v bataljone. Aprila 1942 je Glavno poveljstvo izvedlo reorganizacijo in ustanovilo odrede, ki so imeli čete in vode, odrede pa združilo v grupe odredov. O nadaljnji reorganizaciji pa je že bilo govora.

Summary

SPECIFIC ELEMENTS IN THE WAR OF NATIONAL LIBERATION (REVOLUTION) OF YUGOSLAV NATIONS

Specific elements of the War of National Liberation and revolution of Yugoslav nations can be pointed out either by way of comparison with other revolutions (beginning with the Paris Commune) or through a mutual comparison of the War for National Liberation and revolution as it was waged by the individual Yugoslav nations. The article proceeds from the fact that the War of National Liberation and revolution of Yugoslav nations has had in fact some essential and basic specifics: these were due to the unity of leadership of the fight for national liberation and revolution, i.e. the CC CPY and the Supreme Staff. The article therefore limits itself to those specific elements which

emerged and developed in individual Yugoslav nations in connection with the rallying of masses for the armed fight and with the organisation and direction of the outbreak of the armed uprising.

In the first part of this article the author reiterates the analyses that were made by Tito and Kardelj of those main characteristics that were common to the struggle for national liberation and revolution of all Yugoslav nations: firstly, that the CPY was the only initiator and organiser of the War of National Liberation and revolution, and secondly, that the War of National Liberation and revolution was all the time directed and led by the CPY which — in view of the numerous objective and subjective factors — was a difficult and responsible task. The problem of Drazha Mikhailovich and chetniks is also treated separately.

The central and most important part of this study gives an analysis of the rallying of masses, of the organisation and direction of the revolt of the people during the early phases as they took shape in individual republics. The revolt has had the best start and development in Serbia: here were also the CC CPY and Marshal Tito. Due to a good preparatory work the revolt could develop here with an exceptional rapidity. The enemy was able to subjugate a large liberated territory in Serbia only by way of an offensive. Quite different, however, was the beginning of the revolt in Voivodina, Bachka, Srem, and particularly in Kosmet.

Because of the massacre of Serbian inhabitants by ustashas there was in Croatia an early revolt of Serbian population in Lika and in the Knin region. The same is true for Kordun, Bania, and Gorski Kotar regions. In Dalmatia favourable conditions for the outbreak of war soon disappeared; difficult were also conditions for an outbreak of revolt north of the Kulpa and Sava rivers.

Bosnia and Herzegovina. Drvar, Podgrmech, and Kozara were the three focal points of revolt in Bosanska krajina. One year later, after the arrival of four brigades that were sent into this region by the Supreme Staff, a large territory was liberated. There were five focal points of revolt in western Bosnia: Ozren, Birach, Romanija, Zvijezda, and Jahorina. Here, however, the influence of chetniks was soon felt. Because of massacres committed by ustashas the revolt in Herzegovina could break out very early.

In Montenegro the revolt started in the middle of July, 1941. A large territory was liberated. The Italians, even after they had succeeded in subjugating anew this liberated territory, could not destroy the partisan units here. During the winter 1941/42 and in the spring of 1942, however, the War of National Liberation becomes very involved because of the emergence of chetniks and because of the numerous Italian offensives.

A special character had the revolt in Macedonia which was occupied by Bulgaria. The then secretary of the regional Committee of the CPY for Macedonia followed the wrong tactic of »waiting« which was pursued by the Communist Party of Bulgaria. For this reason we cannot find here the initial phases of the revolt. It was only after difficult political actions that late in the autumn of 1941 the CC CPY succeeded in starting the revolt also in Macedonia.

Slovenia was occupied by three occupying powers: Germans, Italians, and Hungarians. The CC CPS, as a constituent part of the CC CPY, started first an important action for the unification of the politically split Slovene nation into a united political organisation for the liberation of the nation, the Liberation Front of the Slovene nation. Backed by this organisation the CC CPS began the fight against the three occupying powers very early. Soon the first partisan detachments were formed all over Slovenia. They proved during the transition of 1941/42 that they could persist in spite of the horrible military and political repressive acts perpetrated by the enemy.